

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

številka 10 / november 2015

N. Schattenstein gem.

Jorovic G. 1

ISSN 1580-7282

KAZALO

UVODNIK	3
SLOVO OD VRHA SV. MIHAELA , Jámbor Lajos	4
BILI SMO BEGUNCI NA MADŽARSKEM, V AVSTRIJI IN NAPOSLED V TRSTU , Vili Prinčič	5
MATIJA TOMŠIČ (1879–1953) , Anton Škrlič	9
ANDREJ MAJNIK (1893–1975) , Simon Kovačič	15
STO LET POTEM , Mojca Rutar	21
SVETI SEDEŽ IN PRIZADEVANJA PAPEŽ ZA MIR , Renato Podbersič ml.	33
OB STOLETNICI BOJEV NA SOŠKI FRONTI , Vasja Klavora	38
VOJAŠKI TABOR SEGETI – ŽIVLJENJE ZA FRONTNO ČRTO , Tamás Pintér	41
ŠPANSKI KULTURNIK IN FILOZOF MIGUEL DE UNAMUNO , Vili Prinčič	50
V BOŽJIH ROKAH (KORNEL ABEL) , Vinko Avsenak	53
»STRANSKO« BOJIŠČE PRVE SVETOVNE VOJNE – BITKA ZA GALIPOLI , Dušan Nečak	58
OSMANSKO CESARSTVO MED PRVO SVETOVNO VOJNO , Matic Batič	62
KRATKE ZGODBE	
Matijev Simon iz Magozda , Mirko Kurinčič	71
Ura Victoria in prva svetovna vojna , Matjaž Cerovac	74
Zakartana ura , Milan Kreslin	75
Spomin iz prve svetovne vojne , Elza Kumar	76
Življenje mu je rešilo deset jajc , Ivan Rudolf	77
Vklesano v kamen , David E. Pipan	79
OKLEP "FARINA" , Mitja Juren	81
ITALIJANSKA ROČNA BOMBA »VENTURI« , Mitja Močnik	84
VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...	
Janez J. Švanjcer iz Logatca , Vinko Avsenak	86
Kobariški muzej – fotografije, zgodbe ... , Željko Cimprič	92
IN MEMORIAM SLAVKO ZUPAN 1911–2015 , Vinko Avsenak	97
FOTO ALBUM	99

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 10, november 2015

Izdajatelj: Društvo soška fronta 1915–1917, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavni urednik:** Simon Kovačič, **odgovorni urednik:** Tadej Munič, **uredniški odbor:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, David Erik Pipan, mag. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak

oblikovanje in priprava za tisk: A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Svetozar Borojevič von Bojna na razglednici izdani v korist Rdečega križa, št. 371 (iz zbirke Egona Valantiča)

Na zadnji strani: Značka/obesek: K. u. K. Gebirgs Haubit Division von Marno (iz zbirke Aleksandra Hvaliča)

www.drustvo-soskafronta.si

DESETA ŠTEVILKA REVIJE "NA FRONTI"

Bili so povsod, na srbski fronti, na ruski fronti v daljnji Galiciji, v goratih, zasneženih Tirolah, na Doberdobskem in Komenskem Krasu, na Škabrijelu, Mengorah, Mrzlem vrhu in Rombonu. Slovenski možje in fantje so verjeli, da bo vojna trajala le malo časa, da bodo ob božiču že doma. Zato rožmarin in nagelj na prsih, harmonika in petje, beli robci deklet in mater v pozdrav, ko je vlak odrinil s perona.

Potem zresnitev in streznitev, ko so se vlaki vračali s fronte in pripeljali ranjence in obolele. Propagandni stroj je v časopisju nizal nove in nove izmišljotine o junakih s prve bojne črte, ki so morali pobijati tiste, ki jim niso ničesar storili.

Doma pa je šel voz navzdol. Pojavilo se je pomanjkanje, za delo ni bilo pridnih rok, vse molitve so bile zaman. Žarki upanja so občasno posijali, ko so domači prejeli pošto z vnaprej natisnjenim besedilom: »Jaz sem zdrav in se mi dobro godi«. Ko teh sporočil ni bilo več, je prišel strah, obup in za njima solze.

V maju 1915 se je začelo na slovenskih tleh. Naslednji dve leti je Soča krvava tekla, kajti monarhija se je na njej branila pred premočno italijansko kraljevo vojsko. Ponekod le za nekaj sto metrov pustega, golega ozemlja, ob hudih človeških izgubah, ob tisočih puškinih in topovskih izstrelkov, padajočem kamenju in strupenih plinih. Da je apokalipsa nadaljevala svoj pohod, je vojska obeh strani izselila prebivalstvo, ki je moralo v več valovih oditi v notranjost države. Primorska je torej že pred sto leti plačala visok davek, saj so begunci po ukazih morali nemudoma oditi, domove pa na milost in nemilost prepustiti topovskemu obstreljevanju in požarom.

Jubilejna, deseta številka revije »Na fronti«, ki jo držite v rokah, je ena od redkih publikacij, ki že vrsto let spominja na dogodke prve svetovne vojne, a še posebej soškega bojišča, ki ima v zgodovini slovenskega naroda prav posebno mesto. Naša revija je iz skromnega društvenega glasila prerasla v resno, sodobno revijo, ki sedaj ni prepoznavna samo med zbiratelji in ljubitelji zgodovine soške fronte, marveč tudi v strokovnih krogih in zgodovinskih inštitucijah.

V avstro-ogrski vojski se je borilo več enot, v katerih so imeli Slovenci večino in ki so se na soški fronti izkazale z izrazito bojevitostjo in nepopustljivostjo, saj so branile svoje domove in domovino. Slovenski vojaki, sicer državljani monarhije, so se zavedali, da napadalcu ne smejo dopustiti, da bi prodr do Ljubljane in še dlje ...

Obrambo na Soči je proti napadajoči italijanski vojski vodil, usklajeval in nadziral visoki častnik slovanske krvi, general in kasnejši maršal Svetozar Borojević von Bojna. V enajstih ofenzivah je sovražnika kljub njegovi premoči v moštvu in orožju uspel zadržati v soški dolini. Če bi njegovi prodori uspeli in bi prišel v notranjost monarhije, bi bile meje današnje Slovenije zarisane precej drugače. Modrost in sposobnost Borojevića, ki je na Soči dosegel popoln vojaški uspeh, nam narekujeta, da se ga – po prvi svetovni vojni povsem pozabljenega in ponižanega – spomnimo! Društvo soška fronta 1915-1917 mu bo prihodnje leto v Solkanu postavilo parkovni spomenik in na to opozorilo celotno slovensko javnost. Skoraj vsak od nas je namreč v prvi svetovni vojni imel sorodnika, ki je bil avstro-ogrski vojak, begunec ali pa je na svoj dom sprejel begunce iz območja soške fronte.

Tadej Munih,
predsednik Društva soška fronta 1915-1917

SLOVO OD VRHA SV. MIHAELA

Jámbor Lajos

Iz Soške doline sem se je zagnala divja burja,
biča dež ognjeni in ploha jeklena;
koščena pest Smrti v skale tolče
in režeče nam se stokrat zastrmi v oči...
Ah! Koliko viharjev je že hrumelo preko nas!
Ah! Saj nam duša je že kot jeklo otrdela!
Le naj se lomijo, rušijo zakloni:
Četrti na mestu do konca ostaja!

Le naj besni vihar peklenški:
Četrti je še gospodar na vrhu sv. Mihaela!
Vsi upajo, vsi vzdržijo; junaška srca ne drhtijo,
vsaj vsak deseti že stoji na svojem mestu!
Utrujene roke s podeseterjeno močjo tolčejo
— ob pomanjkanju streliva — s strahotno kamnito točo
sovražnika divjega, ki vzpenja se na hrib:
» Ne damo ti vrha sv. Mihaela! ...«

Ta krvavi položaj, kot da postal bi
naše malo družinsko gnezdo, pradedov hiša.
In kot da bi tudi ta hrib čutil,
da na njem naše nižine del domuje:
ljudje zlatih src s sončne puste,
ki s pesmijo v ogenj granat gredo
in vse do smrti branijo košček zemlje,
s prelito krvjo posvečene ...

Tedaj pa pride ukaz — doslej še neslišan ...
Malodušno se povesejo junaške roke
in z očmi, uprtimi v tla — eden po eden, kot živi mrliči! —
se spuščajo s hriba Madžari nesrečni.
Izgubljen je hrib, za katerega so Četrtega tisočeri
eno leto borili se in prelivali kri,
na katerem znan vsak kamen, vsak grm je ...
Konec je ponosnega imena »Junak vrha sv. Mihaela!« ...

Proč s solzami, fantje! Saj tam, kjer stojite,
postala sveta bo vsaka ped zemlje!
Vaš spomin bodo ohranjali razrušeni položaji
in prepolno pokopališče v Dolu doberdobskem ...
Naj še tako besni ta divja burja:
ne more odtrgati lovrik z grobov
in ne more ta vihar uničujoči
sprati z vas imena »Junak vrha sv. Mihaela!« ...

Avgusta, 1916

Jámbor Lajos, avtor pesmi, ki je ovekovečila dramatične dogodke, je služil kot rezervni nadporočnik v ogrskem 4. domobranskem (honved) pehotnem polku.

Iz madžarščine prevedla Olga Šušmelj.

BILI SMO BEGUNCI NA MADŽARSKEM, V AVSTRIJI IN NAPOSLED V TRSTU

Vili Prinčič

Naključje je hotelo, da sem pred kakimi petnajstimi leti stopil v stik z Rafaelom Krapežem, po rodu iz Gorice, ki pa je v času najinega srečanja živel v Šiški v Ljubljani. Pri njem sem bil zaradi neke druge raziskave, a ko mi je začel pripovedovati tudi svojo begunsko zgodbo, sem ji seveda prisluhnil in si jo zapisal. Takole je pripovedoval takrat še zelo žilav in živahen devetdesetletni Rafael:

Rodil sem se 30. julija 1907 v Gorici. Moj oče Alojz (letnik 1869) je bil po rodu iz Otlice na Gori nad Ajdovščino, a se je z družino že kot mlad preselil v Gorico. Krapeževi so namreč kupili hišo v severnem delu mesta, ki mu Slovenci še danes pravimo Na Livadi. V hiši zraven naše je živel duhovnik Virgil Šček, narodni buditelj in povojni poslanec v rimskem parlamentu. Moja mama se je pisala Amalija Primožič (1870) in je bila po rodu iz Pevme pri Gorici. V tem posoškem mestu smo se rodili vsi otroci: Alojzija (1900), pravili smo ji Gina, Franc (1902), Emerencijana, pravili smo ji Meri (1904) in jaz kot najmlajši. Oče je v mestu opravljal službo mestnega žandarja.

V Gorici sem opravil skoraj dve leti osnovne šole, ki je stala na Verdijevej korzu na dvorišču ženskega učiteljskega (zraven kasnejše slovenske dvorane Zlati pajek). V šolskem letu 1913/14 sem za učitelja imel Frana Mercino, ki pa so ga na začetku jeseni 1914 mobilizirali. Nasledil ga je učitelj Ivan Vovk. Drugega razreda osnovne šole mi ni uspelo dokončati, kajti zaradi preteče nevarnosti izbruha vojne je bil pouk prekinjen že prve dni maja 1915.

Oče nam iz službe ni prinašal nič kaj ugodnih novic, a tudi na splošno je bilo vzdušje v mestu dokaj napeto in vse je dajalo slutiti, da se ne pripravlja nič dobrega. Ni bilo treba dolgo čakati. Dne 24. maja 1915 je Italija napovedala Avstro-Ogrski vojno in zaspana Gorica se je čez noč znašla v središču dveh in pol let vojnih operacij. Posamični šrapneli, granate in »izgubljene« kroglice so po mestu začele padati že nekaj dni po usodnem datumu, tako da je oče svetoval, naj se otroci čim prej umaknemo na varnejši kraj. Ker je poznal neke ljudi na Trnovem nad Gorico, se je naša mala otroška četa, ki ji je poveljevala moja najstarejša sestra Gina, podala do Kromberka in od tam po poti za Škabrijelom do Trnovega. Tam gori pa nismo ostali dolgo, le nekaj dni. Prav točno se niti ne spominjam, zakaj smo se ponovno vrnili v Gorico, kjer je smrt prežala na vsakem koraku. V mestu smo ostali dober mesec dni. Takrat je od začetnih prask in posamičnih strelov vojna pridobivala grozljive razsežnosti. Na Sabotinu, Oslavju in Kalvariji so že potekali krvavi boji. Zelo dobro se spominjam vojakov, ki so

Rafael Krapež, fotografiran 2. maja 1997 v Ljubljani
(iz zbirke Vilija Prinčiča)

vsii krvavi in umazani prihajali z bojišča v mesto na oddih. Naš mestni predel jih je bil poln. Spali so kar po skednjih in hišah. Zelo dosti je bilo Poljakov in prav dobro se spominjam, kako so prepevali svoje narodne pesmi. Bilo pa je tudi precej Slovencev in včasih smo se z njimi pogovarjali.

Na začetku poletja se je okrog Gorice razvijala 2. soška ofenziva. Strašno je bobnelo in črn dim se je dvigal vzdolž fronte. Oče je uvidel, da je bolje, da se družina umakne iz mesta, in takoj ukazal odhod. Z vozom smo odpotovali vsi, razen očeta, ki je v Gorici bil pač v službi in je tam moral tudi ostati. Za nekaj dni smo se ustavili pri teti v Šturjah pri Ajdovščini, nato smo odšli na očetov dom v Otlico na Gori, kjer pa smo ostali spet le nekaj dni, kajti razen mleka in masla nismo mogli ničesar kupiti. Ne vem, po katerih zvezah je oče našel možnost zatočišča za družino daleč izven Primorske, in sicer na Ogrskem. Vem, da smo tja gor potovali z vlakom kaka dva dneva. Odpotovali smo vsi, razen brata Franca, ki ga je oče poslal k sorodnikom v Trst, kjer naj bi obiskoval šolo. Na Ogrsko smo odpotovali brez prtljage, kajti računali smo, da nam bodo kot beguncem oblasti pomagale. Iz vsega tega ni bilo nič in prišlek je preživel le, če je imel denar. Ogrska je pač delovala kot država zase. Nastanili smo se v neki kmečki hiši v kraju Zalaszentmihaly, nekako na pol poti med mestoma Nagykanizsa in Zalaegerszeg na zahodu Madžarske. S seboj nismo prinesli nobene posode

in pribora, Madžari pa nam tudi niso ničesar dali. Vse kar smo potrebovali, smo si morali kupiti. Po nakupe sva s sestro odhajala v osem kilometrov oddaljeno mestece Pacsa. Tam smo si nabavili lonec, skodelice, vrč in krožnike. Vse je bilo iz žgane gline in lepo pobarvano. Bolj bi sodilo v izložbo kot za uporabo. Bilo je poleti, tako da smo se v tistem tujem okolju še kar dobro znašli. V sobi je bila samo ena postelja, na kateri je spala mama, mi trije otroci pa smo spali na tleh, na slami. V tistem kraju smo bili edini begunci s Primorske. Dobro se spominjam trgovca, Juda, ki je imel dve hčerki, ki sta se hitro spoprijateljili z mojima sestrama, saj sta bili približno iste starosti. Eni je bilo ime Möncsi, drugi pa Bözsi (beri Mönči in Bőži). Po nakupih sem v glavnem hodil jaz, kajti v družini so me imeli za tistega, ki je najbolje obvladal madžarščino. V resnici sem znal le nekaj besed. K temu trgovcu smo zahajali tudi zasebno. Obiskovali smo ga na domu, kjer so nam vselej postregli z belim kruhom, malinovcem, jagodami in smetano itd. Nekega dne se je iznenada prikazal oče, in ko je ugotovil, da družina ne živi v najboljših razmerah, se je odločil, da nas ponovno odpelje na Primorsko. Čez kak dan smo bili ponovno v Gorici. Na Madžarskem smo bili vsega dober mesec dni.

Ne spominjam se dobro, koliko časa smo ostali v Gorici, mislim pa, da približno dva meseca, najbrž do sredine oktobra 1915, ko se je na dugi strani Soče razdivjal strašen spopad. Pravili so, da je v teku 3. soška ofenziva. Naš odhod je zato bil nadvse buren. Spominjam se, da smo po kosilu nakladali voz na konjsko vprego, ki ga je pripeljal naš znanec Gruzovin. Konja je izpregel in ga privezal k drevesu na drugi strani ulice, mi pa smo iz hiše nosili razne stvari in jih zlagali na voz. Tedaj je priletela manjša granata, se razpočila tik ob ojesu voza in v tla izkopal manjšo luknjo. Gruzovin se je kar oddahnil, kajti če bi bil konj vprežen, bi ga granata brčkone ubila. Takoj zatem smo odrinili na pot. Spominjam se, da si je mama okrog vratu obesila malo vrečko, v katero je spravila dokumente in nekaj denarja. Skupaj s stotinami drugih beguncev, smo peš zapustili mesto in krenili proti Vipavski dolini. Oče je ostal v Gorici, brat Franc pa je bil tistikrat v Trstu. Ustavili smo se pri nekih znancih v Velikih Žabljah, kjer smo ostali več mesecev. Tam sem tudi obiskoval 3. razred osnovne šole. Nato smo se peš podali do Štanjela, od koder smo se z vlakom odpeljali proti vzhodu. Na vsak živinski vagon so spravili po dve družini beguncev. Potovali smo kar devet dni, saj so bili postanki na raznih postajah zelo dolgi. Vlaki s civilisti so pač vozili, ko je bila proga prosta, saj so prednost imele vojaške kompozicije. Dva dni postanka smo imeli v Lipnici

Družina Krapež, leta 1917 v begunstvu v Altenburgu
(iz zbirke Vilija Prinčiča)

na Štajerskem, kjer je mama zaradi nakopičenih skrbi doživela lažji živčni zlom. Vlak nas je peljal proti severu in na vsaki postaji je izstopilo po nekaj begunskih družin. S še nekaj družinami smo izstopili v Bad Deutsch Altenburgu, približno štirideset kilometrov vzhodno od Dunaja. Mestece je ležalo tik mogočne Donave, nedaleč od Bratislave, ki je bila na nasprotnem bregu reke. Takrat je Bratislava spadala v ogrski del monarhije in so ji Madžari pravili Pozsony (beri: Požonj). Bad Deutsch Altenburg je veljal za zdraviliški kraj, saj je bil bogat na toplih vrelih, primernih za jodove in žveplene kopeli. Stanovanje smo najprej dobili v manjši hiši starejših zakoncev, kmalu zatem pa smo se preselili v Vilo Zottmann, kjer nam je bilo dodeljeno lepo dvosobno stanovanje. Zaradi vojnih razmer turistov in letoviščarjev ni bilo, tako da smo bili v velikem gostišču edini gostje. Poleg nas sta v vili živela le še gospodinja in oskrbnik. Zaradi očetove državne službe in begunske podpore, ki smo jo redno prejimali, smo si stanovanje plačevali sami. Če se prav spominjam, najemnina ni bila pretirano visoka.

V Altenburgu ni bilo veliko beguncev z Goriškega. Spominjam se samo družine trgovcev Kuštrin iz Raštela. Poleg staršev so to družino sestavljali še trije fantje in dve dekleti, ki sta kasneje odšli na delo v neko tovarno na Dunaju. To družino so nastanili v zapuščenih konjskih hlevih mestne pivovarne. Poleti je bilo življenje še kar prijetno, pozimi pa jih je pestil hud mraz, saj velikih prostorov nikakor niso mogli segreti. V bližnjem Hundsheimu sta živeli dve sestri iz Gorice, ena begunska družina pa je bila nastaljena v Stopfenreuthu onstran Donave.

Denar, ki ga je mama prinesla s seboj, je hitro kopnel in tudi podpora ni zadoščala za preživljanje družine. Nekako smo se prebijali iz dneva v dan, životarili in včasih nismo imeli kaj dati v lonec. Morali smo se znajti in smo hrano, kot sta krompir ali moka, iskali po bližnjih kmetijah ali pri kakem mlinarju. Isto so počenjali ljudje iz velikih mest, zlasti iz Dunaja, kjer je bilo pomanjkanje še bolj občuteno, zlasti še leta 1917. Hrano smo včasih odhajali iskat kar daleč od doma. Celo v kraje preko Donave smo se prevažali na ne preveč varnih čolnih za osem ljudi. Tam smo dobivali mleko in jajca. Za vsa ta opravila je bila pravi mojster moja najstarejša sestra, ki ji je uspelo vzpostaviti pravo verigo poznanstev, dobaviteljev in prekupčevalcev. Včasih smo po nakupih odhajali v Pozsony - Bratislavo, kamor smo se vozili z vlakom. Čeprav je šlo za isto državo, je na tako imenovani meji med dvema deloma monarhije delovala carina. Do tja smo prispeli z vlakom, ki je bil za tiste čase zelo moderen, saj je bila proga elektrificirana. V Bratislavi smo radi hodili v kavarno, kjer smo naročili žemljice z maslom in belo kavo s sladkorjem. Tam pomanjkanja ni bilo čutiti kot v Avstriji. V bratislavskih trgovinah smo kupovali moko, mast, maslo, jajca, sladkor in druga živila ter potrebščine. Kupovali smo tudi petrolej, ki smo ga v našem bivališču v Altenburgu rabili za razsvetljavo. V Avstriji je bilo težko najti celo navadno svečo, tako da smo si svetili s trsko kot kakšni prazgodovinski ljudje. Prav dobro se spominjam, da smo pri večerji dežurali s trsko: eden od nas je svetil, medtem ko so ostali trije jedli. V Bratislavi mi je sestra kupila tudi čevlje, kajti v Avstriji je bila obutev zelo nekakovostna. Podplati so bili iz stisnjene lepenke, tako da so čevlji razpadli že ob prvem dežju.

Pri vrnitvi na avstrijsko stran smo morali paziti, da madžarski cariniki teh dobrot niso odkrili, kajti pri priči bi jih zaplenili. Ženske so si zato našile posebne žepe pod krila, v katere so skrivale nakupljeno blago. Tudi mi otroci smo ga skrivali, kjer smo le mogli. Spominjam se, da je nekoč sestra skrila nekaj jajc v krznen »nuh«.

France Krapež, fotografiran leta 1917 tik pred utopitvijo
(iz zbirke Vilija Prinčiča)

Na vlaku se je carinik zapičil prav v ta del oblačila. Sunkovito ga je potegnil k sebi, tako da so jajca popadla ven in se razbila. On ni pri tem imel nič, mi pa tudi ne.

Julija 1917 smo doživeli hudo družinsko nesrečo. Iz Trsta je k nam na obisk pripotoval brat Franc. Šele dva dneva je bil pri nas, ko se je napotil kopat v namakalni kanal, ki je tekkel vzporedno z Donavo. Preko kanala je bil zgrajen manjši jez, tako da je bila voda zelo mirna in brat je bil tudi zelo dober plavalec. Ker ga dolgo ni bilo domov, smo ga skupaj s številnimi vaščani iskali dva dneva in ga naposled na našo veliko žalost našli utopljenega. Usodne so bile ribiške mreže, ki jih je nekaj dni prej na črno potopil neki ribič in v katere se je brat zapletel, da ni mogel splavati na površje.

Konec poletja istega leta je po nas prišel oče in preselili smo se v Trst, kjer smo se nastanili v nekem opremljenem stanovanju na ulici Farneto. To stanovanje je bilo last italijanske družine, ki je še pred

Görz. Trgovski Dom. Via Giardino.

Trgovski dom v Gorici leta 1917
(iz zbirke Vilija Prinčiča)

izbruhom vojne pobegnila v Italijo. Slovensko šolo sem obiskoval v ulici Sv. Frančiška. V Trstu smo ostali do jeseni naslednjega leta, ko smo se le nekaj tednov pred koncem vojne naposled vrnili v Gorico. Naša hiša ni bila porušena, manjkalo pa je vse, kar je bilo v njej lesenega. Okna so bila brez šip in zabita z deskami, prav tako odprtine, ki so nekoč bila vrata. Spominjam se, da so bile nekatere ulice v predelu proti Solkanu polne bodeče žice in cikcakastih jarkov. Enkrat me je oče peljal na Škabrijel in tam sem lahko videl, kaj je vojna. Povsod bodeča žica, na kateri so viseli razcefrani kosi uniform, naokrog so ležali ostanki raznovrstnega orožja in kosti padlih vojakov ...

Na koncu bi omenil še pripetljaj takoj po koncu vojne, ki me je zelo pretresel. Bližala se je zima 1918. Oče je bil še v službi, ker Italijani še niso povsem prevzeli oblasti. Slovenci so za otroke priredili miklavževanje, prvo po vojni. Pred vojno je prireditve vedno potekala v gostišču Pri Zlatem jelenu nasproti škofije. Ker je bil Zlati jelen zaseden, so se odločili, da miklavževanje priredijo v

dvorani kinematografa na korzu, za trgovino Hribar; dvorana je bila na dvorišču, zasilni izhodi pa na trgu Ginnastica. Tega praznovanja smo se otroci zelo veselili. Mama je vodila moji sestri in mene na korzo, skozi dvorišče, mimo restavracije v okrašeno, precej zasedeno dvorano. Že so začeli po programu prihajati Sv. Miklavž z angeli in rožljajočimi parkeljmi, ko je pri vhodnih vratih pri odru odjeknila močna eksplozija. V dvorani je nastala grozna panika. Vsi smo navalili na vhodna vrata, stran od vrat za izhod; znašli smo se na vrtu in nato na korzu, prestrašeni in nemočni. Odhiteli smo naravnost domov in nismo vedeli, kaj se je zgodilo. Pozneje smo izvedeli, da je bila to zastraševalna petarda, nekako opozorilo Slovincem. Kar kmalu so Italijani prevzeli oblast in kaj je temu sledilo, pa tako vemo vsi.

MATIJA TOMŠIČ (1879–1953), VEČKRAT ODLIKOVANI NAREDNIK PRVE SVETOVNE VOJNE

Anton Škrlj

Slovenski fantje in moške se pod avstro-ogrsko zastavo predvsem na soški fronti niso borili in krvaveli samo za cesarja, marveč v prvi vrsti za svojo lastno domovino, za rodno slovensko grudo. Pri tem so kazali zavidljivo hrabrost, zagnanost in ljubezen do domovine, saj so se borili proti grabežljivemu dednemu sovražniku. Njihova junaška drža nam naj bo v vzgled, večno spoštovanje in hvaležnost. Matija Tomšič si za svoje podvige na bojnih poljanah sicer ni prislužil zlate medalje za hrabrost, kar je uspelo bolj redkim, toda s svojo zagnanostjo, neustrašnostjo in ljubeznijo do domovine si je priboril druga žlahtna odlikovanja, tako da ga lahko nedvomno uvrstimo med naše zaslužne moške, branitelje meje na jugozahodni fronti.

Rojstvo, poklic, družina

Matija Tomšič, po domače Andrjašov, je bil rojen 8. februarja 1879 leta materi Franciški in očetu Ignacu v Andrjašovi hiši št. 14 na Baču pri Knežaku. Te hiše danes ni več, stala pa je v središču vasi poleg Suprove hiše. Prva leta otroštva je preživel na Baču, nato pa se je družina v iskanju boljšega zaslužka preselila v Koprivnico na Hrvaškem. Tam je Matija kot najstarejši od otrok preživel mladost in se izučil zidarskega poklica, kar je pozneje zaznamovalo njegovo življenjsko pot. Leta 1896 mu je umrla mati in ob koncu stoletja, ko je dopolnil 20 let, je odšel na služenje vojaškega roka. Ni znano, ali se je vrnil k očetu v Koprivnico ali pa v rojstno vas Bač, zagotovo pa ga je potem v iskanju dela in zaslužka pot vodila po širnem avstro-ogrskem cesarstvu. V tem času si je pri raznih mojstrih zidarske obrti nabral toliko znanja, da si je pridobil naziv zidarskega mojstra.

Pot je Matijo pripeljala na Moravsko, kjer je spoznal Marijo Hoffmann iz mesta Znojmo. Poročila sta se leta 1911 v fari Rossau v devetem dunajskem okrožju in v zakonu sta se jima rodila dva sinova. Prvorojeni Rudolf se je rodil 26. 3. 1913 v Brnu na Moravskem, drugi sin Janez pa v Frillendorfu pri Essnu v Nemčiji, in sicer 23. 6. 1914, torej tik pred začetkom 1. svetovne vojne.¹

*Predvojni portret Matije Tomšiča
(iz zbirke Ane Marije Tomšič in Petra Tomšiča)*

Mobilizacija in prvi boji v Galiciji

Družinsko idilo je presekalo poziv in boj za cesarja in domovino, kajti Matija je moral obleči vojaško suknjo, medtem ko se je žena z otrokoma preselila k materi na Moravsko. V začetku avgusta 1914 se je pridružil tržaškemu 97. polku, ki je 12. avgusta ob spremljavi navdušenih meščanov in malo manj navdušenih svojcev, odrinil na fronto.²

¹ Arhiv župnije Knežak.

² Tržaški 97. pehotni polk, ki je skupaj s celjskim 87. pehotnim polkom in tržaškim 20. lovskim bataljonom sestavljal 55. brigado, ta pa je bila del 28. pehotne divizije v sestavi III. korpusa 2. armade, so najprej poslali na srbsko fronto, ko pa je prišel v Banat, so ga preusmerili v Galicijo, ker so Rusi po vojni napovedi Avstro-Ogrski vdri čez mejo (Jože Škerk, *La grande guerra in casa: la memoria rimossa. Prva svetovna vojna pri nas: zamolčani*, Trst, Društvo Hermada-Vojaki in civilisti, 2013).

Po več kot 1000 kilometrov dolgi poti je polk petega dne izstopil na gališki postaji Zidaczow. Tam je počival nekaj dni, nato pa ga je doseglo povelje, da mora odkorakati prvim bojem naproti. Tako je 22. avgusta 1914 prispel do reke Dnjester, jugozahodno od Lvova,³ glavnega mesta Galicije, kjer je doživel krvav ognjeni krst, kajti v bojih, ki so trajali do 27. avgusta, je izgubil kar 75 % vojakov (ubiti, ranjeni in zajeti). Potem so ga umaknili čez Karpate, kjer so ga popolnili in pripravili za naslednje boje.⁴

Iz Matijevih vojaških dokumentov je razvidno, da je bil 26. avgusta ranjen in se je potem zdravil do 28. decembra 1914. Iz teh dokumentov in tudi iz pričevanj ljudi, ki so ga poznali, pa ni mogoče ugotoviti, kje je bil med 28. decembrom 1914 in 6. majem 1915, ko je že drugič stopil na bojišče.

Doberdob – Sv. Mihael

Ko je Italija, nekdanja zaveznica centralnih sil, Avstro-Ogrske in Nemčije, po podpisu Londonskega sporazuma prestopila v tabor antante, se je med Italijo in Avstro-Ogrsko vzpostavila nova, jugozahodna fronta, katere vzhodni del na reki Soči, soška fronta, je med Rombonom in Devinom večinoma potekal po ozemlju, poseljenem s Slovenci. Italija je torej napovedala vojno Avstro-Ogrski 23. maja, slab mesec po podpisu Londonskega sporazuma. Avstro-Ogrska se je že pred tem delno pripravljala na spopad na novi fronti, čeprav je imela svoje armade v Galiciji in Srbiji. Zato si je na začetku pomagala z rezervnimi enotami, večinoma črnovojniškimi, in na novo vpoklicanimi pohodnimi bataljoni polkov, ki so se že borili na omenjenih frontah.

Matija Tomšič je bil dodeljen X. pohodnemu bataljonu tržaškega 97. pehotnega polka, ki se je že v začetku maja začel zbirati v okolici Tolmina in se je skupaj z IX. pohodnim bataljonom ljubljanskega 27. domobranskega pehotnega polka pripravljala na nove spopade.⁵ 31. maja 1915 je prispelo povelje, da mora bataljon zapustiti položaje pri Modrejcah in se napotiti proti jugu na Doberdobski Kras. Poveljstvo branilcev je namreč tam pričakovalo najhujše napade, kar se je pozneje tudi zgodilo.

Matija Tomšič pozira v vojaški opravi. Slika je 11. 5. 1918 kot razglednico poslal ženi in otrokoma na Moravsko. (iz zbirke Ane Marije Tomšič in Petra Tomšiča)

Matijev bataljon je odkorakal najprej skozi Čepovan in Trnovski gozd v Ozeljan, od tam pa čez Renče na kraško planoto, kjer je preko Kostanjevice in Opatjega sela dosegel Hudi Log. Po kratkem počitku se je 11. junija odpravil proti Doberdobskemu jezeru, kjer je zasedel rezervne položaje. Sredi junija se je premaknil na položaje nad Sredipoljem,⁶ nato pa na odsek pri Martinščini med koto 197 in koto 275, razvpitim Sv. Mihaelom (imenovanim tudi Šmihel, danes Debela Griža), ki je bil glavni steber obrambe Doberdobskega Krasa. Matijev bataljon je bil

³ Nem. Lemberg, danes Lviv, glavno mesto zahodne Ukrajine.

⁴ Jože Škerk, *La grande guerra in casa: la memoria rimossa. Prva svetovna vojna pri nas: zamolčani*, Trst, Društvo Hermada–Vojaki in civilisti, 2013).

⁵ X. pohodni bataljon tržaškega 97. pehotnega polka se je kot edini bataljon tega polka boril na soški fronti. Poveljstvo avstro-ogrskе vojske namreč polku zaradi številnih pripadnikov italijanske narodnosti ni zaupalo, tako da je ostal na vzhodni fronti.

⁶ Tudi Redipulja (it. Redipuglia), kraj severozahodno od Trsta z znamenito italijansko kostnico iz prve svetovne vojne.

skupaj z IX. bataljonom 27. domobranskega pehotnega polka razporejen v 58. gorsko brigado v 93. pehotni diviziji.⁷

23. junija 1915, natanko mesec dni po italijanski vojni napovedi, se je začela prva soška ofenziva, ki je trajala do 7. julija. Večinoma je potekala v znamenju sedemdnevnega topniškega obstreljevanja, nato pa so se zvrstili napadi italijanske pehote, ki pa so bili vsi po vrsti odbiti. Čeprav so bili položaji branilcev zelo slabo grajeni in so ti zato trpeli ter umirali v smrtonosnem topniškem ognju, so vzdržali vse napade in obranili večinoma ozemlja, razen zahodnega roba kraške planote med Zagrajem in razvalino na koti 143 ter podnožja planote pri Sredipolju, Vermeljenu in Selcah.⁸

Na začetku ofenzive Matija ni bil v prvi bojni črti, kajti njegova enota je prispela na položaje šele proti koncu ofenzive, ko je zamenjala IX. pohodni bataljon 27. domobranskega pehotnega polka iz Ljubljane. V njem se je boril tudi četovodja Ivan Matičič iz Ivanjega sela pri Uncu, ki je v svojih spominih o prvi ofenzivi zapisal takole:

Prva ofenziva je trajala nekako osem dni. Bila je vroča, trdovratna, toda proti poznejšim pohlevna in skromna. Zamenjal nas je bataljon 97-tih, ki je ravno preživel hudo koleru. Med moštvom jih je bilo mnogo italijanske narodnosti, častniki le nemški, ki so te ljudi silno pretepali in suvali ... Ta bataljon je moral, po ne vem kakšni kazni, ostati nepretrgoma v liniji preko druge ofenzive, tako da je bil popolnoma razbit.⁹

Po prvi ofenzivi je odsek od reke Vipave do morja prevzel VII. ogrski korpus pod poveljstvom nadvojvode Jožefa. V ta korpus je bila vključena tudi 93. pehotna divizija s 185. pehotno brigado, v kateri je bil tudi Matija s svojim X. pohodnim bataljonom tržaškega 97. pehotnega polka.¹⁰

Druga soška ofenziva se je začela 18. julija in je trajala vse do 10. avgusta. Za razliko od prve je bilo italijansko začetno topniško obstreljevanje krajše, zato pa toliko bolj natančno in silovito, kar je branilcem povzročilo ogromne izgube. Položaji in zakloni branilcev niso bili dosti boljši kot v prejšnji ofenzivi, tako da so italijanske granate branilce v

plitvih zaklonih dobesedno mrcvarile. V tem krvavem plesu se je Matija prvič izkazal s svojo drznostjo in preudarnostjo, za kar je prejel veliko srebrno medaljo za hrabrost. Težišče italijanskega napada je bila kota 275 na hribu Sv. Mihaela, ki je 20. julija tudi prvič padla v roke napadalcev. Takrat pa je na bojišče prispela tudi Matijeva enota, ki je v enem od protinapadov ponovno zasedla izgubljene položaje. Zgodba se je do 28. julija še nekajkrat ponovila, kajti Italijani so po močnem topniškem obstreljevanju in naskoku pehote položaje spet zasedli, vendar so jih branilci s protinapadi znova pridobili nazaj. Vrh hriba je ob koncu druge ofenzive tako ostal trdno v rokah avstro-ogrsko vojske, vendar so bile izgube na obeh straneh strahovite. Kot je že omenil Matičič, je bil Matijev X. pohodni bataljon tržaškega 97. pehotnega polka neprestano v prvih vrstah skozi vso ofenzivo in je na koncu dobesedno izkrvavel na položajih. Bataljon je na začetku ofenzive štel približno 1000 vojakov, na koncu pa jih ni ostalo 200, kar pomeni, da je preživel vsak peti, ostali pa so bili ubiti, ranjeni ali zajeti. Zaradi junaštev so bataljonu dali ime Soški bataljon.

Iz predloga za odlikovanje, ki je bilo predložen 1. 8. 1915, razberemo, zakaj si je četovodja (*Zugsführer*) Matija Tomšič prislužil veliko srebrno medaljo za hrabrost:

Na pododseku Sv. Mihaela, na koti 275, je kot poveljnik voda s svojim pogumnim in neustrašnim vedenjem povedel svoje vojake v napad in jih z zgljedno držo v najhujšem topniškem ognju pozval k bojni razporeditvi po bojišču.

Predlog za veliko srebrno medaljo I. razreda so podpisali in odobrili polkovnik Vidale, poveljnik 185. pehotne brigade, generalmajor Adolf von Boog, poveljnik 93. pehotne divizije, in na koncu še general nadvojvoda Jožef, poveljnik VII. korpusa. Matiji so odlikovanje podelili 1. 9. 1915, torej med drugo in tretjo soško ofenzivo. V tem času so se preostali vojaki X. pohodnega bataljona, z njimi tudi Matija, priključili X. pohodnemu bataljonu 17. pehotnega polka iz Ljubljane, imenovanega tudi Kranjski Janezi.

S to enoto je Matija v tretji ofenzivi, ki je trajala od 18. 10. do 4. 11. 1915, branil položaje od Vermeljana do kote 45 na državni cesti, ki

⁷ Vasja Klavara, *Doberdob. Kraško bojišče 1915–1916*, Mohorjeva družba, Celovec, 2007, stran 58.

⁸ Jurij Mušič, *Obramba na Soči v letih 1915–1916 (ob petdesetletnici)*, Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana, 1966, str. 48.

⁹ Ivan, Matičič, *Na krvavih poljanah*, Karantanija, Ljubljana, 2006, stran 37.

¹⁰ Vasja Klavara, *Doberdob. Kraško bojišče 1915–1916*, Mohorjeva družba, Celovec, 2007.

vodi proti Doberdobu. Tu je s soborci zopet preživel izredno hude boje, ki pa razen hudih izgub na obeh straneh niso prinesli nobenih sprememb na bojni črti. Nedvomno pa je bila dobra okoliščina za branilce ta, da so se iz izkušenj prvih dveh ofenziv bolje pripravili na obrambo in so zaklonišča in jarko tudi bolje zgradili. Spremenili in dopolnili pa so tudi taktiko obrambe, tako da so med topniškim obstreljevanjem v prvih jarkih pustili samo stražarje, medtem ko je glavnina čakala na drugi črti, v varnem kritju zaklonov in kavern. Tako je bilo v nadaljnjem uničujočem topovskem ognju prihranjeno marsikatero življenje in branilci so dosti lažje in z manjšimi izgubami odbijali napade italijanske pehote. Ta je po tridnevni kanonadi prvič naskočila 21. 10. 1915 in takšen scenarij se je odvijal vse do 4. 11. 1915, ko je bilo tretje ofenzive konec.

Matija v četrti ofenzivi na Oslavju

Četrta soška ofenziva se je začela že 10. 11. 1915, torej le pet dni po tretji. V tem času je bil Matija zopet prerazporejen, tokrat v III. bataljon 17. pehotnega polka. Proti koncu tretje ofenzive so namreč iz Galicije premestili ves 17. pehotni polk, kateremu so priključili še ostanke X. pohodnega bataljona. Polk je bil nato razporejen v 58. pehotno divizijo XVI. korpusa, ki je pod poveljstvom generalmajorja Erwina Zeidlerja branila Gorico. Na ukaz poveljnika 5. armade, generala Svetozarja Borojeviča von Bojne, pa so smeli 17. pehotni polk uporabljati samo za protinapade. V enem teh protinapadov je v noči z 21. na 22. november na položaje med potokom Pevmico in Oslavjem, blizu kote 188, prišel tudi Matija.

Praproščak Franc Rueh iz 17. pehotnega polka je boje dne 21. 11. 1915 na Oslavju, v katerih je pol dneva kasneje sodeloval tudi Matija Tomšič, v svojih spominih opisal takole:

Ob 2^h 40 zjutraj alarm. Kompanija takoj na nogah. Ob 3^h 30 odkorakamo na Oslavje, da prepodimo z jurišem Italijane, ki so zavzeli naš jarek. Huda, zelo huda bo, a vdal sem se v božjo voljo (...). Pridemo v bojno črto. Razvrstim svojo četo. Splazimo se v prvo vrsto. Žal, da je bilo pred nami še nekaj naših, ki so skoraj gotovo mnogi padli, zadeti od naših krogel. Za to se imamo zahvaliti vojakom 37. domobranskega pešpolka. Žalosten pogled. Italijani so

bili oddaljeni od nas komaj 20–30 korakov. Po 6^h 30 zjutraj zatrobi juriš; jaz spodbujam vojake na to, pri tem pa dobim strel v levo roko nad laktom.¹¹

Matija se je v teh bojih spet izkazal in si prislužil še drugo odlikovanje, tokrat bronasto medaljo za hrabrost. V predlogu je zapisano, da črnovojniški četovodja Matija Tomšič, pripadnik 97. pehotnega polka, a dodeljen 17. pehotnemu polku, prejema kot poveljnik desetine odlikovanje z naslednjo utemeljitvijo:

Na pododseku kote 188 v odseku Oslavja je 21. in 22. 11. 1915 tako odločno popeljal svojo desetino v boj, da je s tem potegnil za seboj še druge desetine. Je hraber in neustrašen podčastnik, ki je že na doberdobski planoti izkazal svojo hrabrost in preudarnost.

Predlog sta podpisala poveljnik 58. divizije, generalmajor Erwin Zeidler, in poveljnik XVI. korpusa, topniški general Wenzel von Wurm. Matijeva enota je držala položaje blizu kote 188 do 30. 11. 1915, ko so jo končno zamenjali in poslali na počitek v zaledje. Ofenziva je sicer trajala še do 5. decembra 1915 in Italijanom je vendarle uspelo zasesti nekaj sto metrov ozemlja, potem pa so jih ustavili. Izgubljeno ozemlje pa so branilci spomladi 1916 po odločnem napadu zopet osvojili. Čas po četrti ofenzivi je Matija v III. bataljonu 17. pehotnega polka preživel takole:

- Od 1. do 9. januarja 1916 na položajih na Sv. Mihaelu (Debela Griža)
- Od 10. do 14. januarja na počitku v Biljah
- Od 14. do 21. januarja v rezervi v Dolu (Vallone)
- Od 22. do 24. januarja počitek v zaledju
- Od 25. januarja do 2. februarja na položajih na Sv. Mihaelu (Debela Griža)
- Od 3. do 10. februarja na počitku v Bukovici
- Od 11. do 17. februarja v rezervi pri Cotičih¹²

V tem času sicer ni bilo kakšnih hudih bojev, so pa bili kljub vsemu vojaki na položajih v stalni nevarnosti, saj jih je italijansko topništvo nenehno obstreljevalo in držalo v pripravljenosti. Brez žrtev in izgub torej tudi v tem času ni šlo, čeprav so bile seveda manjše kot v ofenzivah.

¹¹ Franc Rueh, *Moj dnevnik 1915-1918*, Slovenska matica (zbral in uredil Igor Vilfan), Ljubljana, 1999, strani 28 in 29.

¹² Vasja Klavara, *Doberdob. Kraško bojišče 1915-1916*, Mohorjeva, Celovec, 2007, stran 191.

Južna Tirolska – Monte Cucco

Matijevo enoto so nato 19. marca 1916 zbrali v Štanjelu, naložili na vlake in jo preko Ljubljane in Jesenic odpeljali na Južno Tirolsko, kjer se je pripravljala velika avstro-ogrška ofenziva.¹³

V ta namen so poleg drugih enot premestili s soške fronte ves III. korpus, v katerem so bili večinoma polki iz slovenskih nabornih področij, in sicer poleg 17. pehotnega polka, ki je na Južnem Tirolskem ostal do konca vojne, še mariborski 47. pehotni polk, celjski 87. pehotni polk, ljubljanski 2. gorski strelski polk, 7. lovski bataljon in mariborski 26. domobranski strelski polk.¹⁴

Iz vojaških dokumentov¹⁵ je razvidno, da je Matija Tomšič služil v 10. pohodni stotniji III. bataljona 17. pehotnega polka na gori Monte Chiesa nad Asiagom, v pododseku Monte Cucco. Tam se je spet izkazal in prejel še tretje odlikovanje, in sicer malo srebrno medaljo za hrabrost. Iz dokumentov je razvidno, da je bil kot črnovojniški četovodja že naslovljen (*tituliran*) kot narednik (*Feldwebel*). Utemeljitev za predlagano odlikovanje se je glasila takole:

Hrabra drža pred sovražnikom. V bitki na gori Monte Cucco pri Monte Chiesi dne 9. 7. 1916 se je izkazal s svojo hrabrostjo.

Po datumu na dokumentu lahko vidimo, da se je bitka, v kateri si je Matija že tretjič prislužil odlikovanje, zgodila že po koncu spomladanske ofenzive. Ta se je zaradi slabega vremena začela z veliko zamudo, šele 15. maja, a ko je že kazalo na zlom italijanske vojske, so Rusi začeli z veliko ofenzivo v Galiciji.¹⁶ Avstro-Ogrska je morala zato ofenzivo 16. junija ustaviti in premestiti večino vojaštva na vzhod. Matija Tomšič je s 17. pehotnim polkom ostal na položajih na Monte Chiesi nad Asiagom najbrž še celo leto ali pa vsaj do datuma, ko je izvršil dejanje, za katerega je bil tretjič odlikovan. V njegovih vojaških dokumentih namreč ni zaznamb, po katerih bi lahko sodili, kje se je nahajal do konca vojne.

Zaledje in konec vojne

Po pričevanjih sovaščanov, ki so Matijo osebno poznali, naj bi Matija konec vojne oziroma leti 1917 in 1918 preživel v zaledju in se ni več boril na fronti. Glede na njegovo letnico rojstva, a tudi ker je bil večkrat odlikovan, bi bilo to možno. Domačini so zanj namreč radi govorili: »Ja, Matija Andrijašov je bil pa *štabsfeldvebl*.«¹⁷

Da Matija zadnji vojni leti ni bil več na fronti, dokazujeta tudi fotografiji, ohranjeni pri sorodnikih, ki ju je v tem času poslal ženi Mariji Tomšič v Nemčijo oziroma na Moravsko. Prvo, na kateri je fotografiran s svojo enoto, je 9. 6. 1917 kot razglednico poslal na naslov v Porenju (Reinland). Začne se z: »Ljuba otroka in Mimi ...« Na drugi, ki jo je poslal 11. 5. 1918 na Moravsko (naslov: *Frau Maria Tomschitz, Sgibow in Schatten 200, Mähren*), pa pozira sam. Na sliki so vidna vsa tri odlikovanja za hrabrost in pa Karlov četni križec, katerega je zadnji avstro-ogrski cesar Karel I. podeljeval vojakom, ki so bili vsaj 12 tednov v vojni in se udeležili vsaj ene bitke. Matija nosi usnjene gamaše in uro z verižico, kar pomeni, da je bil kar dobro situiran. Častniki in podčastniki so si namreč morali takšne dodatke sami kupovati. Lepo je viden tudi njegov čin, na žalost pa tudi posledice nezadostne prehrane, kar je ugotavljal tudi sam, saj je na fotografijo-razglednico v nemščini pikro in hudomušno zapisal: »Tu lahko vidiš, kako eleganten sem. Poslal ti bom še pet kosov (fotografij).« Na razglednici sta odtisnjena tudi žiga njegovega polka in pohodne stotnije: *K.u.K. Infanterieregiment Nr. 97 in XXXVIII. Marschkompagnie*. Žal ni mogoče razbrati, od kod je razglednici poslal.

Matija spet med svojimi, vrnitev v domačo vas

Matija se je po končani prvi svetovni vojni vrnil k družini na Moravsko, v začetku dvajsetih let se je pa z njo preselil na Bač pri Knežaku, torej v svojo rojstno vas. Naselili so se v Flikarjevi hiši, ki je bila

¹³ Šlo je za avstro-ogrsko spomladansko ofenzivo, imenovano Strafexpedition (15. 5. – 16. 6. 1916), katere namen je bil prodreti z Južne Tirolske do Jadranskega morja in odrezati italijanske sile na soški fronti.

¹⁴ Marko Simić, *Po sledih soške fronte*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996, strani 113, 114.

¹⁵ Vsi vojaški dokumenti, ki se nanašajo na Matijo Tomšiča, izhajajo iz dunajskega Vojnega arhiva (*Kriegsarchiv*). Koristim priliko, da se ob tej priložnosti zahvalim za prevode iz nemščine v slovenščino gospe Mateji Maslo, g. Edu Rebcu in g. Vinku Avsenaku, ki je ta članek tudi uredil. Lepa hvala gre tudi g. mag. Janku Boštjančiču iz Parka vojaške zgodovine Pivka za pomoč pri zbiranju podatkov in g. Pavlu Carju za posredovane podatke o vojaških odlikovanjih.

¹⁶ Šlo je za veliko rusko ofenzivo generala Alekseja Brusilova, ki je izkoristil avstro-ogrsko spomladansko ofenzivo na Južnem Tirolskem in verdunsko bitko na francoskem bojišču ter 4. junija 1916 s 4 armadami napadel na široki fronti. Sredi junija je z novo taktiko uspel prodreti pri Lucku in v Bukovini ter nasprotnika spet potisniti na Karpate.

¹⁷ Štabni narednik (nem. *Stabsfeldwebel*).

*Matija Tomšič s svojimi vojaki. Sliko je kot razglednico 9. 6. 1917 poslal ženi v Nemčijo.
(iz zbirke Ane Marije Tomšič in Petra Tomšiča)*

prej Milharjeva (stara številka 60), sedaj pa se po njem imenuje Matijetova hiša, Bač 123. Ker pa so ti kraji po vojni prišli pod Kraljevino Italijo, Matija kot bivši vojak propadle države ni prejemal pokojnine. Vendar kot znan zidarski mojster ni nikoli imel težav z delom in zaslužkom. Sorazmerno z obsegom dela je imel tudi več pomočnikov, pa tudi marsikaterega vajenca je spravil k poklicu. Njegova zidarska dela so še danes vidna, tako na Baču kot tudi v okolici. Eno takšnih večjih del je zid okrog bivše italijanske vojašnice v Knežaku, katerega dovršen del še stoji. Matija je ta posel od italijanske vojske dobil zato, ker je njegov drugi sin Janez služil v italijanski vojski v Abesiniji.¹⁸ V kroniki župnije Knežak pa je omenjeno, da je leta 1938 pri obnovi farne cerkve v Knežaku dal ponudbo tudi Matija Tomšič, zidarski mojster z Bača, a je potem odstopil.

Zanimiva pa je bila tudi njegova vloga med drugo svetovno vojno. Bil je strog in neustrašen mož in se ni bal ne nemških okupatorjev ne partizanov. Prvih zato, ker jim je bil kot večkrat odlikovani avstro-ogrski

narednik z odličnim znanjem nemščine za prevajalca in je imel pri njih velik ugled. Zato je s svojim vplivom in nastopom večkrat rešil vso vas, a tudi posameznike.¹⁹ Prav zato pa so ga spoštovali tudi partizani, čeprav so včasih od njega slišali tudi kakšno krepko.

Po drugi svetovni vojni so mu nove oblasti omogočile zaposlitev v domači tovarni, tako da je potem lahko dobival pokojnino. Njegova življenjska pot se je končala 13. aprila 1953 doma na Baču. Sosedje in vaščani so znali povedati, da so takrat pri njem našli stari avstrijski revolver, katerega je pa oblast seveda zasegla. Na žalost pa so se izgubila tudi njegova odlikovanja, ostal je le Karlov četni križec in dve fotografiji.

Matija Tomšič, ki je bil že po naravi hud, strog ter neustrašen in je te lastnosti še prekalil v težkih bojih prve svetovne vojne, je v okolju, v katerem je živel, tako po vojni kot med drugo svetovno vojno in po njej, nedvomno pustil nepozaben pečat.

¹⁸ Ustno pričevanje Silva Bradača, po domače Famelcovega z Bača.

¹⁹ Ustno pričevanje Marije in Franceljna Faturja, po domače Regacova z Bača.

ANDREJ MAJNIK (1893–1975)**Po pripovedovanju hčere Vladislave Prezelj**

Simon Kovačič

Andrej Majnik se je leta 1893 rodil očetu Antonu in materi Ani v Volčah pri Tolminu. V družini je bilo šest otrok in Andrej je bil najstarejši. Kot vsi njegovi vrstniki je bil ob začetku prve svetovne vojne vpoklican v vojsko in razporejen v 5. domobranski pehotni polk (*Kaiserliches-königliches Landwehr-Infanterieregiment »Pola« Nr. 5 – LIR 5*)¹, s katerim je odšel na rusko fronto, v Galicijo². Zbrali so se na železniški postaji v Ljubljani, kjer je bila huda gneča. Vlaki so bili vsi okrašeni s cvetjem in zastavami, igrala je godba, vse je bilo zelo slavnostno. Vožnja z vlakom je do Galicije trajala 14 dni.

V izredno mrzli zimi na Karpatih³ je veliko vojakov dobilo hude ozeblin in tudi Andreju sta zmrznili obe nogi do kolena. Le sotrpinom se je imel zahvaliti, da je preživel vožnjo do bolnišnice. Ker ni mogel na noge, so mu »kamarati«, kot jih je on imenoval, prinašali hrano in pijačo na vlak. Ko so prispeli v bolnišnico, mu je zdravnik rekel, da ima srečo, ker da je prišel še pravočasno in da mu noge še lahko rešijo. A zdravil ni bilo, zato so bolnike z ozeblinami napotili na plaže Črnega morja, kjer so jih do vratu zagreblji v pesek. Bilo jim je tako vroče, da jih je obhajala slabost, vendar je bila ta terapija uspešna in Andrej je lahko spet hodil.⁴ To pa je pomenilo tudi vrnitev v bojne jarke.

Pripovedoval je, kako so veliko vojakov zadele sovražnikove kroglice, ker so se pri menjavi v strelskih jarkih premalo sklanjali. Pogosto je govoril o nekem vojaku z Modrejca, ki je bil tik pred njim zadet v glavo med eno od teh menjav. Padle vojake so potem pokopavali kar v steno strelskih jarkov, ob obilnem deževju pa se je zemlja razmočila in so trupla prišla na dan, tako da so jih morali znova zakopavati. V svojem pripovedovanju je rad dodajal, da se človek vsega navadi: »Prvič te je groza, ko se ti pa zgodi petič, narediš, kar je treba in greš naprej.«

Andrej Majnik v mladih letih
(iz družinskega arhiva)

Andrej se je sedem mesecev boril na gališki fronti, potem pa je 21. marca 1915 padel v rusko ujetništvo⁵. Kot je sam pravil, so ga zajeli v eni od njegovih najhujših bitk. Šlo je za rusko protiofenzivo v Karpatih, ki je trajala od 20. do 31. marca 1915. Rusi so napadli na

¹ Sedež poveljstva polka je bil v Pulju, naborni sedež pa v Trstu. Bil je osnovan kot enota za varovanje Pulja, pomembnega pristanišča avstro-ogrske vojne mornarice. V polku je bilo približno 45% Slovencev, 27% Hrvatov, 20 % Italijanov in 8% drugih narodnosti.

² 5. domobranski pehotni polk je z ljubljanskim 27. in celovškim 4. domobranskim pehotnim polkom tvoril ljubljansko 44. domobranksko pehotno brigado, ta pa je bila del graške 22. domobranske pehotne divizije, ki je bila v sestavi III. korpusu iz Gradca. Vsi trije pretežno slovenski polki so v Galiciji, na vzhodnem grebenu Krasne, doživeli svoj krvavi ognjeni krst konec avgusta 1914.

³ Med 21. in 24. 12. 1914 so ruske enote preko Dunajca prešle v protiofenzivo in po božiču potisnile avstro-ogrske armade na Karpate, kjer se v zimi 1914-1915 niso borile samo z ruskimi enotami, marveč tudi z izredno težkimi zimskimi razmerami.

⁴ Bolj verjetno je, da se je Andrej zdravil ob Črnem morju ob kakšni drugi priliki, vendar že kot ujetnik.

⁵ Novica o njegovem ujetništvu je bila objavljena tudi v Seznamu izgub (*Verlustliste Nr. 200*) z dne 25. 6. 1915: *Majnik Andreas, infanterist, K.k. LIR. Nr. 5, 2. komp., kriegsgefangene.*

območju, ki sta ga branili 2. in 3. avstro-ogrška armada. Majnikova enota (bataljon in pol 5. domobranskega pehotnega polka) je bila del 22. strelske divizije (22. *Schützendivision*) v sestavi 43. strelske brigade (43. *Schützenbrigade*). Divizija je bila razporejena na območju med krajema Alsopagony (danes *Nižná Polianka na Slovaškem*) in Felsödodor (danes *Vyšný Orlik na Slovaškem*). Najhujši boji so se odvijali na vzpetinah: Spalený vrch (593 m) in Kastelik vrch (650 m)⁶. Tu je Majnik verjetno že prvi dan ofenzive padel v ruske roke. Boji so se nadaljevali tudi 23. marca, ko je 22. strelska divizija na zahodnem krilu 3. armade krenila proti Kastelik vrhu, a poskus,

da bi ga ponovno zavzela, je spodletel. Poveljnik 3. armade gen. Borojević se je odločil za umik do Zborova (danes na Slovaškem). Do 31. marca, ko se je ruska ofenziva končala, so celoten greben Beskidov zavzeli Rusi.

Na avstro-ogrski vojaški dopisnici, ki jo je 4. aprila 1915 pisal domačim v Volče, sporoča, da je »na tiho nedeljo postal ujetnik ruske vojske«. Ker pa je dopisnica potovala kar precej časa, domači pa so bili takrat že v begunstvu (najverjetneje na Šentviški gori), ni bila vročena in je verjetno ostala deponirana na pošti Sv. Lucija (danes

Avstro-ogrška vojnopoštna dopisnica, s katero Andrej Majnik sporoča očetu, da je postal ruski ujetnik. Odposlana je bila 4. 4. 1915 iz Rusije na domači naslov, vendar pošta Volče zaradi vojnih razmer ni delovala, zato je bila preusmerjena v Ljubljano »na reševanje«. Po novični vzpostavitvi pošte Sveta Lucija (danes Most na Soči) (na poštnem žigu je datum 11. 12. 1917) je dopisnica potovala na Šentviško Goro, kjer je bila družina v begunstvu. Na tej dopisnici je tudi napisana enota, ki ji je pripadal, preden so ga ujeli Rusi: K. k. LIR No. 5, II. Feld. Kompagnie (5. domobranski pehotni polk, 2. stotnija), s pomočjo katere smo razvozlati Andrejevo vojaško pot v rusko ujetništvo. (iz družinskega arhiva)

⁶ To območje, v neposredni bližini poljsko-slovaške meje, danes spada pod okraj Bardziejov (nem. Bartfeld), ki je pod UNESCO-vo zaščito.

Most na Soči). Na drugi dopisnici, ki je bila odposlana 27. aprila iz ruske pošte Vladimir Volinski,⁷ je napisal tudi svoj naslov v Rusiji, a tudi te dopisnice domači takrat niso prejeli, tako da še dobrih deset mesecev niso vedeli za njegovo usodo.

Na eni od naslednjih dopisnic, ki jo je 3. januarja 1916 poslal na domači naslov v Volčah, je viden pripis »v roke Županstvu Volče« in spodaj kraj Cerkno. Ker se je namreč županstvo Volč pred boji zateklo v Cerkno, so naslednje dopisnice, ki jih ni bilo mogoče vročiti naslovniku, prenapotili na pošto Cerkno, županstvo pa jih je prenapotilo na naslov na Šentviški gori (*St. Veitsberg No. 129, Post Slap an der Idria*), kamor je prebežala tudi Andrejeva družina. Na tej dopisnici je Andrej Majnik pripisal tudi svoj naslov: *Andreas Mainik, Kriegsgefangene, Zuckerfabrik Kavkazka, Rusland*.⁸ Seveda so mu domači takoj po prejemu pošte poslali svoj novi »begunski« naslov in tako je Andrej spet prišel v stik z domovino in domačimi. Že na naslednji dopisnici sporoča: »Naznanim Vam, da sem po dolgih mesecih sedaj v teku enega meseca od Vas dobil 5 kart.« Tako je domačim, predvsem je pisal očetu Antonu in sestri Kristini, sporočal, kako se mu godi v ujetništvu. Nekajkrat so bila njegova sporočila precej okrnjena, saj je očitno vanje posegla tudi cenzura.

Ker je v Rusiji med vojno primanjkovalo moških, ki so bili večinoma na fronti, so ruske vojne oblasti ujetnike posredovale trgu dela. Vsakdo, ki je potreboval delovno silo, se je lahko prijavil in dobil toliko ujetnikov, kot jih je potreboval. Tako je bilo za ujetnike poskrbljeno, dobili so hrano in prenočišče, če pa so se pritožili čez gospodarja, so jih celo premestili drugam. Iz dopisovanja izvemo, da je Andrej Majnik delal v tovarni sladkorja nekje na območju Jekaterinodarja⁹ v Kubanski oblasti. Po pripovedovanju hčere Vladislave Prezelj je pa opravljal tudi bolj zanimiva dela. Tako ga je za delo v svoji lekarni izbral neki lekarnar. Pri njem je moral pospravljati in brisati prah z lekarniških steklenic in kozarcev. Delo ni bilo težko, vendar kmečkemu sinu, kakršen je bil on, tako delo ni preveč dišalo. Nekega dne je k lekarnarju prišel na obisk prijatelj, ki je bil tudi lekarnar. Ko je ta videl mladega ujetnika brisati prah, je kolegu rekel, da se tako delo pač ne spodobi za mladega moškega. Lekarnar pa mu je nejevoljno odvrnil: »Vzemi ga pa ti!« In to se je tudi uresničilo, Andrej je začel delo pri drugem lekarnarju, ki je

imel hišo, ženo in dva majhna sinova. Delo pri novem gospodarju je bilo zanj primernejše, saj je sekal drva in jih nosil gospodinji, a lekarnarju je tudi pomagal, kadar je ta pripravljaval kreme. Andrej je mešal loj, lekarnar pa je dodajal barvila in dišave, da so kreme lepo dišale. Govoril mu je: »Boš videl, kako se bodo gospe rade mazale s tem ...« Andrej je raznašal tudi zdravila po hišah. Ker sta bila lekarnarjeva otroka razvajena, marsičesa nista jedla, in kar je ostalo na mizi, je pripadlo Andreju, tako da ni bil nikoli lačen.

Prišli so velikonočni prazniki in lekarnarjeva žena je v veliko košaro naložila jedi in naročila Andreju, naj jih odnese blagoslovit. Andrej je do cerkve prispel malo prezgodaj, in ker je bila v bližini čevljarska delavnica, v kateri je delal ujetnik, Andrejev znanec, je zavil k njemu na kratek klepet. Ta pa se je tako razvnel, da sta zadnji hip opazila, da je obred v cerkvi že končan in da ljudje odhajajo. Pograbil je neblagoslovljeno košaro in odhitel domov. Bal se je, da se bo izvedelo, da ni bil pri blagoslovu. Ni se še dodobra pomiril in že mu je gospodinja rekla, da ne bo mogel jesti blagoslovljene hrane, če ne bo šel k spovedi. Kaj pa zdaj? Kako naj kot rimskokatoliški vernik gre k spovedi k pravoslavnemu duhovniku, ko je že tako pogrešil z blagoslovom. Odšel je v cerkev, tam poiskal duhovnika in mu izpovedal svoj kočljivi položaj. Sedla sta skupaj na klop in pop mu je rekel: »Ti naredi po svoje, jaz bom pa po svoje.« Vsak je po svoje zmolil, in ko sta končala, sta se poslovila, doma pa je lahko jedel blagoslovljeno hrano.

Prišel je čas žetve in Andreja so kot delavca razporedili na neko kmetijo, da bi pomagal pri žetvi pšenice. Vas je bila dolga, z veliko, široko, blatno cesto, ob kateri so se vrstile domačije. Vsaka je imela ograjo in psa čuvaja. Ko je hodil po cesti, so bili vsi psi na njej, a ko se jim je približal, je vsak skočil čez plot k svoji domačiji. Tako je kljub vsemu lahko nemoteno nadaljeval pot. Imeli so širna polja, ki jim ni bilo videti konca. Zaradi velikih razdalj so za vse opravke uporabljali konje. Zato so že nekaj let stari otroci znali jahati. Prijeli so konja za uzdo in ga toliko časa zanjo vlekli, da je konj sklonil glavo do tal. Potem so splezali na njegovo glavo, in ko je konj glavo spet dvignil, se je otrok po vratu spustil na njegov hrbet. Ko se je na teh prostranstvih začela žetev, se kmetje niso vsak dan vračali v vas, marveč so si iz slame naredili velike kope in vanje izdolbli luknje, v katerih so spali. Nekoga so zadolžili,

⁷ Danes Volodimir Volinski, mesto v Voliniji, pokrajini zahodne Ukrajine, okrog 120 km severno od Lvova (Lviv).

⁸ »Andrej Majnik, vojni ujetnik, Tovarna sladkorja Kavkazka, Rusija« (nem.)

⁹ Jekaterinodar, danes Krasnodar, mesto na jugu Rusije, okrog 100 km od črnomske obale.

Dopisnica iz ruskega ujetništva. Oddana je bila 11. 9. 1916 na pošti Tonnelnaja, potovala je preko Jekaterinodarja na Dunaj, z Dunaja na pošto Slap ob Idriji in od tam na Šentviško Goro. (iz družinskega arhiva)

da jim je prinašal hrano in druge stvari, ki so jih potrebovali. Nekega dne, ko gospodinja ni imela nikogar pri roki, je to opravilo zaupala Andreju, ki pa je bil ravno takrat brez čevljev, saj so se mu strgali in jih je odnesel v vas k čevljarju. Gospodinja mu je pripeljala staro kobilo in Andrej je odjahal do žanjcev. Kobilica je bila neosedlana, saj sedla tam niso uporabljali, pa tudi jahati ni znal dobro. Kobilica se ga je kmalu naveličala in ga bosonogega stresla s hrbta sredi širnega strnišča ter odhitela domov. Sedel je sredi polja, ne da bi se upal premakniti, saj bi si na ostro odsekanih bilkah čisto porezal noge. Kaj sedaj? Toda ko je gospodinja doma zagledala kobilo brez jezdeca, ji je bilo vse takoj jasno. Zajahala jo je, odhitela do Andreja, ga povlekla na kobilo in z njim odjezdila domov.

Žetev se je končala in njegovo ujetništvo se je nadaljevalo v neki cementni tovarni. Na dopisnici, odposlani 8. februarja 1917 z železniške postaje Tonnelnaja¹⁰ sporoča: »... zame sedaj ni slabo, na

obalah Črnega morja, delam na Zementni tovarni.«¹¹ Pripisal je tudi naslov, ki ga lahko razberemo takole: *A. M., Kriegsgefangene, Kubanska Oblast, Vladkavkazkaia, Železna doroha, Stancia Tonnelnaja, Zementni zavod »Titan«, Rusland*. Toda oglašalo se je tudi že domotožje, saj je na isto dopisnico zapisal: »Kje je ona srečna ura, oni blaženi čas? Kdaj pride? Da me ponese preko valov Črnega morja v milo Domovino.«

Vse ujetnike, ki so tam delali, so najprej poslali v kamnolom, tudi Andreja. Nekega dne je padel po skalah z velike višine. Padec bi lahko bil usoden, a Andrej jo je odnesel le z nekaj praskami. Še celo njegovi nadrejeni so hodili gledat kraj nesreče in se čudili, da se ni nič poškodoval. Znotraj tovarne so imeli že toliko izkušenj z ujetniki, da so jih začeli prerazporejati na druga delovna mesta po njihovih poklicih. V tovarni je bilo veliko nepismenih ujetnikov, ki jim je Andrej pisal pisma domov. Obvladal je ruščino, naučil se je tudi cirilice in je tako

¹⁰ Tonnelnaja, železniška postaja v mestu Verhnebakanski, ki leži okrog 20 km severozahodno od črnemorskega pristanišča Novorosijsk.

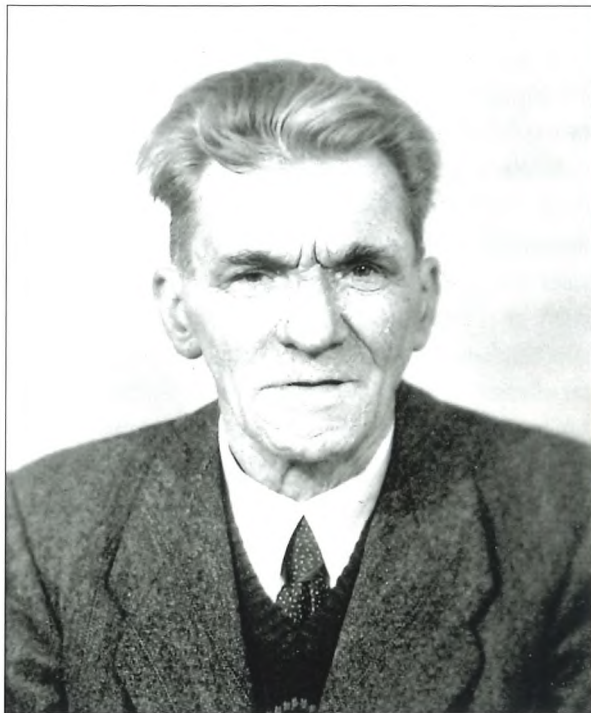
¹¹ V Verhnebakanskem je še danes pomembna cementarna »Verhnebakanskiy Cement Plant«.

kmalu postal tolmač. Nekateri so mu napovedovali uspešno kariero, če bi ostal v Rusiji. Nazadnje pa so ga imenovali za ekonomista. V tistem času je začel prijateljevati s hčerko direktorja cementarne. Ko je za to izvedel njen oče, je Andrej pristal v zaporu. Direktor je poskrbel tudi za to, da ni dobival kaj dosti hrane, a mu jo je hčerka na skrivaj prinašala. Vendar ni trajalo dolgo, ko je dobil »premistitev«. V pismu odposlanem 14. septembra 1917 iz Stancije Slavenskaje toži, da so ga premestili. »... delam sedaj v gozdih pri lesu ter mi je pisanje silno otežkočeno, oddaljen sem namreč preveč od vsake pošte.« Iz poštnih žigov je razvidno, da je pošta samo do Moskve potrebovala skoraj en mesec. Tudi sicer je pošta iz Rusije, s pomočjo Rdečega križa, preko Dunaja potovala v domovino od dva do tri mesece.

Pa je prišla oktobrska revolucija. Kot smo že omenili, je bilo v Rusiji v zaledju veliko pomanjkanje moških, saj so bili vsi za vojsko sposobni na fronti. Tako se je Andrej v času revolucije pridružil *Krasnaji Gvardiji*, boljševiški rdeči policiji. Nadzorovali so železniške postaje in ceste ter druge javne prostore. Koliko časa je delal pri rdeči policiji, ni nikoli omenjal, je pa dobil potrdilo o tem sodelovanju.

Z revolucijo je prišel tudi konec vojne na vzhodni fronti in ujetniki so se lahko vrnil domov. Andrej in drugi so se pripravljali za odhod, a nekemu nemškemu »kameradu« se ni nikamor mudilo. Andrej ga je povprašal, ali se ne namerava vrniti. »Ne,« je odvrnil Nemeč, »doma imam ženo in dva otroka, ki mislijo, da sem padel, a tu imam tudi ženo in dva otroka, zato ostanem tu.« Andreja pa ni moglo nič zadržati, hotel je samo domov.

Ko se je fronta na Soči pomaknila k reki Piavi, so se Andrejevi domači vrnili iz begunstva na Šentviški gori in se zasilno nastanili v na pol porušenem župnišču v Volčah, saj je bila njihova hiša porušena. Prvo dopisnico, ki so jo prejeli v Volčah, je Andrej odposlal 9. avgusta 1918 preko Etapnega poštnega urada št. 441 v Bolgariji, z že natisnjenim besedilom: »Jaz sem zdrav in se mi dobro godi.« Na njej je bil tudi žig *Kommando des k. u. k. Heimkehrerlager, Russe, Bulgarien*.¹²

Andrej Majnik že v zrelih letih
(iz družinskega arhiva)

Domači so po njem lahko sklepali, da ni več v ujetništvu. Potem je 16. avgusta 1918 z razglednico iz Arada¹³ sporočil: »V domovino se vračajoči, Vas kar najsrčneje pozdravlja Vaš Andreas. Na skorajšnje svidenje!!!«. Vendar je bilo to snidenje še daleč. Naslednja postaja na poti proti domu je bilo vojaško taborišče Lebring¹⁴. Zanimivo je, da je na dopisnico, ki jo je poslal domov 23. avgusta, napisal oba naslova: *Woltschach*¹⁵ N° 101 oder (podčrtano) *St. Veitsberg*¹⁶ N° 129.

Sledila je civilna dopisnica, odposlana 19. oktobra 1918 iz Ennsa, s katero sporoča nov naslov: *K. k. Geb. Sch. Reg. No. 2, Heimkehr Ers. Komp., Enns. Ob. Oesterreich*.¹⁷ Obenem sporoča še, da pričakuje dopust. 30. septembra je še vedno v Ennsu in v pismu piše:

¹² »Poveljstvo taborišča povratnikov v domovino, Ruse, Bolgarija.« Ruse je bolgarsko mesto na Donavi, na meji z Romunijo.

¹³ Madžarsko mesto na Sedmograškem (Transilvanija), od leta 1918 v Romuniji.

¹⁴ Veliko vojaško taborišče južno od Gradca s številnimi barakami, skladišči, bolnišnico in vojaškim pokopališčem. V njem je imel garnizijo 2. bosansko-hercegovski pehotni polk.

¹⁵ Volče.

¹⁶ Šentviška Gora.

¹⁷ »Cesarsko-kraljevi 2. gorski strelski polk, povratniška nadomestna stotnija, Enns, Zgornja Avstrija.« V Ennsu je imel ta polk svoj kader.

»Lepo je, da je tukaj več domačinov, in kadar pridemo skupaj, zdi se mi, kakor da sem doma.« Potem še potoži, da se mu je zgodila »mala nesreča«. Ukradli so mu namreč za 200 K (kron) tobaka, ki ga je prinesel iz Rusije. Pismo zaključí: »Pričakujoč po dolgih štirih letih skorajšnjega snidenja.«

A z dopustom ni bilo nič, kajti nadomestno stotnijo 2. gorskega strelskega polka, ki so jo osnovali iz povratnikov iz Rusije, so tik pred koncem vojne poslali na fronto na reko Piavo. Nikoli ni mogel pozabiti, kako je tam srečal sovaščana Franca Konca. S svojo enoto je prihajal čez neki most, na drugi strani pa je bila velika skupina vojakov, med katerimi je bil tudi Franc. Sedeli so na tleh in jedli težko pričakovan obrok. Ko je Franc med prihajajočimi vojniki zagledal Andreja, je kljub lakoti odložil menažko s hrano na tla in mu prihitel naproti v pozdrav. Menažke pa so se seveda v hipu polastili drugi vojaki.

Ko je prišel domov, je našel hišo razdejano. Vas se je znašla med

frontnimi črtami in je bila porušena, požgana. Preden je Andrej odšel v vojsko, je kupil nov klavir, saj je bil v domačem kraju organist. Kot tretji v vasi si je tudi kupil novo kolo. A vojna je vzela vse. Spet so kuhali v kotlih na prostem, za streho pa so imeli par »plehov«. Ker je moral kasneje dokazovati, da je bil ujet in ne dezerter, je v strahu pred morebitno kaznijo uničil dokumente o sodelovanju pri rdeči policiji. Hčerka Vladislava se še iz osnovnošolskih dni spominja, da je enkrat žalostno izjavil, da če bi še imel tiste dokumente, bi lahko še enkrat videl Rusijo.

V vasi je bilo več udeležencev vzhodne fronte, ki so bili zajeti v Rusiji, a vsi so imeli dobre spomine na ujetništvo in dobro mnenje o Rusiji. Franc Konc, njegov »kamarat«, ki je živel na drugem koncu vasi in s katerim sta večkrat obujala spomine na rusko obdobje ujetništva, je na koncu pogovora skoraj vedno v šali dodal: »Drejc, kaj ti misliš, tisti najini sinovi tam v Rusiji so pa sigurno sami generali.«

Andrej Majnik je umrl v Volčah v 82. letu starosti.

Spominska plošča udeležencev svetovne vojne 1914–1918 iz občine Volče. Andrej Majnik je predzadnji v četrti vrsti. (iz družinskega arhiva)

STO LET POTEM

Mojca Rutar

Vélíka vojna, krvava in uničujoča, je pred stotimi leti z vso silo izbruhnila tudi ob Soči. Na krvavih prizoriščih soške fronte je za seboj pustila pokopališča, spomenike, posamične grobove in različna obeležja. V obdobju 1915–1917 je na tem območju izgubilo življenje več sto tisoč vojakov različnih narodnosti. Zanje je Posočje postalo njihovo zadnje počivališče.

Številna vojaška pokopališča so posejana tudi na območju Zgornjega Posočja. Mnoga so ohranjena, urejena in oskrbovana. Marsikje grobov in križev na njih ni več, sledove grobnih gomil in teras je zabrisal čas, nekdanje pokopališke prostore je prerasla trava. Po stotih letih na strahovite spopade in brezštevne žrtve, pokopane na strmih pobočjih, ki se dvigajo nad bregovi Soče in njenih pritokov, marsikje spominjajo le osamljena obeležja.

*In nihče ni vprašal, kdo križ zasadi
tam zunaj v predaljnjo gomilo.*

Rudolf Maister

Prva svetovna vojna je pahnila v vrtnec strašnega dogajanja tudi Baško grapo. Kraji v njej so se znašli v zaledju fronte oziroma tolminskega mostišča, vendar so silovito vojno vihro neposredno občutili. Baško grapo je preplavilo vojaštvo. Številne enote iz vseh koncev avstro-ogrske monarhije so izstopale iz vlakov na železniških postajah med Podbrdom in Sv. Lucijo (Mostom na Soči). Preden so odšle dalje proti bojišču, jim je bilo treba zagotoviti namestitev in jih prehraniti. Rasla so barakarska naselja za namestitev vojaških enot, skladišča, konjušnice, pomožni objekti, vodni zbiralniki, sanitetne postaje.

Na Kneži, nedaleč stran od frontne črte in krvavih bojev, je bil sedež poveljstva XV. armadnega korpusa,¹ ki mu je od konca julija 1915 poveljeval general Rudolf Stöger-Steiner von Steinstätten. V Podmelcu se je namestilo poveljstvo 50. pehotne divizije, na čelu

Klavže med 1. svetovno vojno. Na strehah hiš so vidne posledice bombardiranj, v ozadju, pod železniško progo pa prvo vojaško pokopališče. (zasebni arhiv Lelje Jeram, Klavže)

¹ Mogočni spomenik XV. korpusu avstro-ogrske vojske, postavljen leta 1917, se dviga na levi strani magistralne ceste Tolmin–Ljubljana, nasproti odcepa k železniški postaji Most na Soči. Nanj opozarja velik napis HIER KÄMPFTE DAS XV. KORPS (Tu se je boril XV. korpus.) in spomin na obdobje MAI 1915–OKTOBER 1917.

katere je tedaj bil general Franz Kalser von Maasfeld. V letu 1915 so na tolminskem mostišču divjali nenehni krvavi boji. Krvni davek v ranjencih, padlih in pogrešanih je bil strašno visok. Po travnikih in pobočjih hribov so rasla in se širila pokopališča.² Težke ranjence so premeščali v bolnišnice v zaledju, tudi tisto v Klavžah/Podmelcu.

Poljska bolnišnica 3/15

Za potrebe XV. korpusa avstro-ogrske vojske je bila v Podmelcu, pravzaprav v današnjih Klavžah,³ v obsežnih prostorih nekdanje tovarne pohišstva in objektih v njeni neposredni bližini, urejena poljska bolnišnica, poimenovana K. u. k. Feldspital 3/15.⁴ Zaradi preletov italijanskih letal in večkratnih bombardiranj je bil na strehi bolnišni-

ce naslikan velik rdeč križ, da je bil namen objekta dobro viden tudi iz zraka. V njej so zdravili predvsem ranjence XV. korpusa, občasno tudi ranjene in bolne civiliste, italijanske in ruske ujetnike. Posebej za častnike so uredili bolnišnico na hišni številki 22. Zmogljivost poljske bolnišnice je bila velika: v prvem letu delovanja 1915/1916 je oskrbela več kot 50.000 ranjencev.⁵ Sestavljalo jo je več oddelkov, tudi očesni in otološki. Bila je dobro in za tisti čas sodobno opremljena, vedno je imela na razpolago tekočo vodo in električno napeljava iz lastne elektrarne. Pogoji za zahtevno delo so bili zato dobri. Razpolagala je tudi z napravo za rentgensko slikanje.⁶

Ranjene vojake in častnike so v bolnišnico vozili sanitetni avtomobili ali pa so jih pripeljali na prirejenih vozovih s konjsko vprego. Klavora

Pogled na poljsko bolnišnico 3/15 (Tolminski muzej, zbirka Meliher)

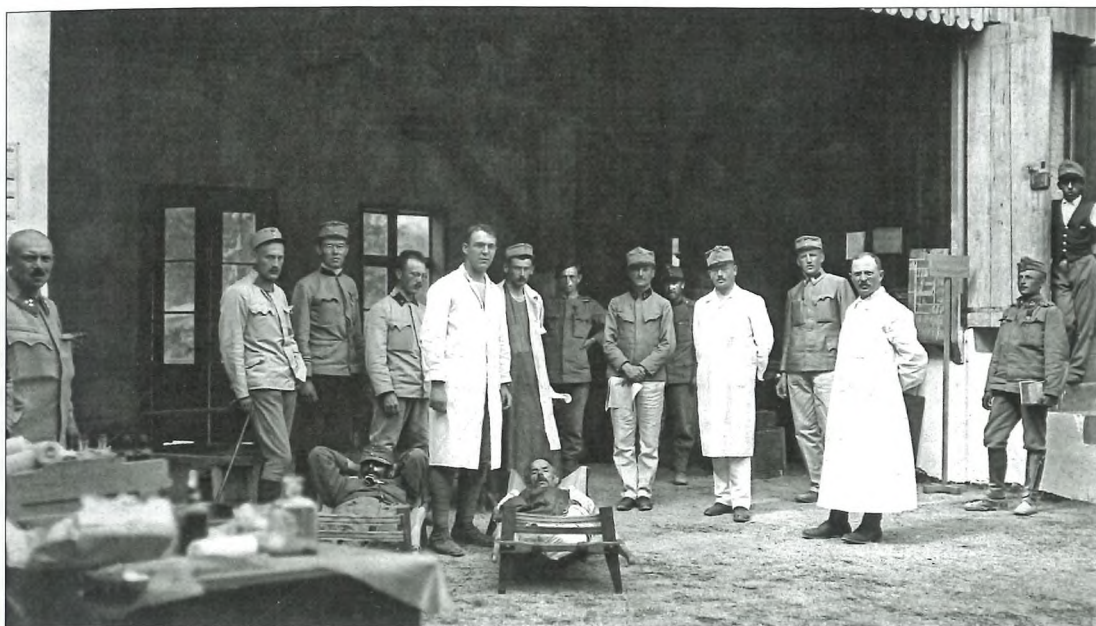
² Po doslej znanih podatkih naj bi bilo prvotnih vojaških pokopališč, na katerih so bili pokopani avstro-ogrski vojaki XV. korpusa, nekaj manj kot sto (Fortunat Černilogar v: Svoljšak et al., 2005, str. 86).

³ Klavže so samostojno naselje šele od leta 1952, prej so bile del Podmelca.

⁴ Za najem prostorov tovarne je vojaška uprava plačevala 600 kron mesečno. Posebej je plačevala tudi odškodnino za različne poškodbe, nastale zaradi prisotnosti in delovanja vojaštva (Tuma, 1997, str. 341–342).

⁵ Martinek v: Kučera, 2011, str. 151.

⁶ Prav tam, str. 161.

*V bolnišnico 3/15 so sprejeli in oskrbeli tudi ranjene in bolne civiliste.
(foto Jenda Rajman v: Jaroslav Kučera, Fotografové války: War Photographers 1914–1918, Praga, 2011.)*

(1994, str. 186) je zabeležil spomine domačina, ki je kot otrok opazoval, kako so ranjence v bolnišnico vozili s posebnimi vprežnimi vozovi na dveh kolesih, kjer sta na platnu ležala po dva ranjenca. Cesta od Bače navzgor proti bolnišnici je bila zato večkrat krvava. Skupaj z drugimi vaškimi otroki je velikokrat gledal skozi okna bolnišnice v operacijsko sobo in opazoval operacije.

Kot stečajni upravitelj lesne tovarne Antona Križniča⁷ je dr. Henrik Tuma tudi med vojno pogosto prihajal v Podmelec. V svojih spominih med drugim opisuje strašne prizore, ko so po bojih na fronti množično dovažali ranjence v bolnišnico. Razvrstili so jih po teži poškodb in zahtevnosti potrebnih posegov na tri skupine. »Porazdelili so jih na številke I., II. in III. Kogar so po operaciji odnesli na št. I., tistemu je že ponoči bila zadnja ura, ali pa so mu odrezali kos pljuč, kos jeter ali obe nogi ali kaj podobnega. Na št. II. so dajali ranjence, za katere so še upali, da po operaciji okrevalo, čeprav brez tega ali onega uda. Na št. III. so bili lahki ranjenci, ki so jih za silo obvezali in še tisto

noč poslali v glavne bolnišnice za fronto« (Tuma, 1997, str. 343). Z grozo navaja primere, ko so vojaki, občasno po vso noč, na vojaško pokopališče nad reko Bačo nosili mrtvece in velike jerbabe odrezanih človeških udov, kosov teles in iznakaženih trupel. In vendar so ranjenci, otopeli od strahot vojnega dogajanja, povečini molče prenašali bolečine. Med zdravniki, ki so operirali, in med vojaki, ki so stregli, ni bilo čutiti nobenega vznemirjenja. Vse je potekalo nekako stoično. Prizori groze in trpljenja, vsakodneвно soočanje s smrtjo, krvave podobe prenašanja ranjencev in njihovih odrezanih udov na pokopališče, vse to je postalo sestavni del bolnišničnega vsakdana.

Slabe (2004, str. 111) razmišlja takole: *Ali si je mogoče predstavljati noči v tistih prostorih? Polne težke more in bolečine, ko tema zakopava resnico v posameznika, ki se bori za življenje in trpi nepopisne muke, kjer se redko ali pa sploh ne prikaže most upanja. Vse smiselno postaja v takih trenutkih črno, mrtvo, hladno, nemo. Koliko vojakov se je v poslednjih krčih groze poslovilo, še preden je spet*

⁷ Obratovanje velike tovarne za izdelavo stavbnega pohištva na debelo in drobno, katere lastnik je bil Anton Križnič iz Kanala, se omenja od leta 1911. Novo stavbo so zgradili po odkupu zemljišča, na katerem so prej stali velika hiša, kozolec, mlin in žaga. Tedaj največji lesni industrijski obrat na Goriškem je zaposloval okrog 50 delavcev (Slabe, 2004, str. 117). A tovarna je še pred začetkom 1. svetovne vojne šla v stečaj. Za stečajnega upravitelja je okrožno sodišče v Gorici imenovalo novo odprto odvetniško pisarno dr. Antona Dermota. Po njegovi smrti aprila 1914 je stečajno maso prevzel dr. Henrik Tuma, na željo dr. Dermota, zapisano v oporoki (Tuma, 1997, str. 341).

nastopilo običajno bolnišnično jutro? Tu strah ni bil strah, ampak groza, groza in neznosna fizična bolečina, ki je prehajala v čustveno – duhovno topost. Med vsem tem se je vlekla mešanica krvi in znoja, ki je bila tu tako pogosto znak smrti. / ... / Tako tistim, ki so se poglobljali v vero ter na pomoč klicali Boga in svetnike, kakor onim, ki so preklinjali ali molče trpeli, se je verjetno neprestano vračala v misli podoba doma in njihovih najbližjih. Pri vseh se je v notranjosti razžarevalo sovraštvo do vojne. Nesmiselnost takega početja je bila nenehno navzoča. Na obzorju ni bilo videti vzhajajoče zore, ni bilo rešitve: eno samo temno nebo se je zgrinjalo nadnje in valovilo nad peklenskim vzdušjem v bolniški sobi. / ... / Žarek upanja je redko posijal skozi okna stavbe, kajti ta so bila zatemnjena s trpljenjem.

Bolnišničnega osebja ni bilo moč takoj prepoznati po vrhnjih oblačilih. V prostorih bolnišnice je bil neprestan vrvež, osebje je bilo v neprestanem gibanju in temu primerno so bili tudi oblečeni. Bolničarji so navadno nosili predpasnike ali kaj podobnega, le zdravniki so imeli halje. Pri delu, predvsem pri prelaganju odrezanih udov, notranjih organov in trupel, so uporabljali rokavice. Ob pogostem pomanjkanju sanitetnega materiala je morala biti organizacija dela

skrajno načrtovana in varčna. O čistoči bi težko govorili, čeprav so nadrejeni neprenehoma opozarjali nanjo. Ob prihodu v bolnišnico je bilo v prostorih takoj zaznati vonj po narkotikah, smrad zagnojenih ran in osladen, moreč, neznosen vonj po ožganem mesu. Penicilina za preprečevanje okužb tedaj še ni bilo, zato je skoraj vsaka večja zastrupitev udov zahtevala amputacijo (Slabe, 2004, 110–112).

Zelo pomembna za bolnišnico je bila njena lega v neposredni bližini železniške postaje. Ko so ranjence oskrbeli in jih odpustili, so jih naložili na vojaški vlak, ki jih je za obdobje okrevanja prepeljal v notranjost monarhije. Za te prevoze so uporabljali posebne sanitetne vagoncove s parnim ogrevanjem in izboljšanim vzmetenjem (Omerzel v: Kofol ur., 2006, str. 142). A za številne je bila ta stavba poslednja postaja na njihovi življenjski poti. O umrlih vojakih so bolj ali manj sproti obveščali svojece.

Po preboju pri Kobaridu konec oktobra 1917 je tudi poljska bolnišnica v Klavžah prenehala delovati na tej lokaciji. Umaknila se je vzporedno z boji na fronti. Ko se je 3. decembra 1917 nova fronta ustalila na reki Piavi, je bila »klavžarska« poljska bolnišnica tam na novo vzpostavljena.⁸

Natovarjanje ranjencev na vlak. Posebno prirejani vagoni so jih prepeljali v zaledje na okrevanje. (iz zbirke Zorka Kende)

⁸ Martinek v: Kučera, 2011, str. 151.

Vojaška pokopališča

V bližini bolnišnice so na terasastem bregu nad reko Bačo že leta 1915 uredili vojaško pokopališče. Na njem so pokopavali predvsem vojake avstro-ogrškega XV. korpusa kakor tudi italijanske in druge ujetnike. Pokopališče so druga nad drugo sestavljale tri parcele, urejene za namene pokopavanja na pobočju, ki se dviga na levem bregu Bače. Na skicah, ki jih hrani dunajski Vojni arhiv (*Kriegsarchiv Wien*), so označene kot *Heldenfriedhof No. 9, 10 in 11*⁹ v Podmelcu. Prvi, najnižji pokopališki prostor, domačini parcelo imenujejo Na jezu, je bil urejen že v juniju 1915 tik pod železniško progo. Njegovega obsega danes v naravi ni več mogoče ugotoviti. Vsi sledovi so se zabrisali, parcelo obrašča grmovje. Iz ohranjene skice z datumom 25. 7. 1918, v merilu 1 : 100, lahko sklepamo na površino pokopališča približno 30 x 8 m. Parcela je nepravilne oblike, prilagojena terenu. Na njej je vrisanih 22 enojnih grobov, 3 dvojni in 2 trojna, oštevilčenih od 1 do 28 in označenih s križi, le na enem je bil kamnit nagrobnik. Na skrajnem zahodnem delu pokopališča je bil postavljen velik skupen lesen

križ. Pokopališče je obdajal 1 m visok kamnit zid, na dva malo višja stebra so bila nameščena vhodna železna vratca. Na pokopališkem zidu je bil levo od vhoda napis: *Kriegsfriedhof / 1915 errichtet 1916 / vom Feldspital 3/15*.¹⁰

Srednje, največje pokopališče, je ležalo nad tem, na pobočju, ki se dviga nad železniško progo proti Mostu na Soči. Domačini lokacijo imenujejo Na rutu. Iz arhivske skice, izdelane v merilu 1 : 200, je razvidno, da je ograjeni prostor skoraj pravilne pravokotne oblike obsegal površino okrog 1300 m². V 20 vrstah je bilo izkopanih po največ 10 grobov. Ti so bili enojni in dvojni. Označeni so bili z lesenimi križi, le dva s kamnitim nagrobnikom. Oštevilčeni so bili od 1 do 158. Na križih so bile pritrjene kovinske tablice z napisi. V severovzhodnem vogalu je bila nameščena tudi lesena klop za počitek. Sredi pokopališke parcele je danes ohranjeno le osrednje spominsko obeležje; na zidanem podstavku kamnit križ z lesenim razpelom in nadstreškom. Ob postavitvi ga je prekrivala kovinska »čebulasta« streha s križem na vrhu. Na znamenju je vklesan napis: *Den Hel-*

57 Heldenfriedhof in Podmelec, 14. 9. 17

Vhod na pokopališče Na jezu
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)

⁹ Pokopališče junakov št. 9, 10 in 11.

¹⁰ Vojno pokopališče 1915–1916 postavila poljska bolnišnica 3/15.

Vhodni portal na srednjo pokopališko teraso s ploščo s posvetilom padlim junakom
(Muzej vojaške zgodovine, Dunaj)

den / des 15. Korps / errichtet vom Feldspital 3/15.¹¹ Ob obeležju leži edini ohranjen kamnit nagrobnik z napisom: *Hauptmann / Adolf Lindermann / des LST RGT 26*.¹² Grobišče je sprva obdajala lesena ograja z dvema vhodoma. Na lesenem glavnem vhodnem portalu, vrh katerega se je dvigal križ, je bila napisna plošča s posvetilom padlim junakom soške fronte: *Den / gefallenen Helden / der / Isonzo-Front / im / Weltkrieg / 1914–1916*.¹³ Po vojni so Italijani prostor preuredili in prvotno ogrado zamenjali z ograjo iz bodeče žice, navezane na železne drogove (Slabe, 2004, str. 115).

Že marca 1916 je nastala potreba po tretjem pokopališkem prostoru. Za njegovo ureditev je bilo izbrano dokaj strmo pobočje približno 50 metrov višje. Na parceli trapezoidne oblike, površine okrog 1100 m², so bili grobovi različnih velikosti, oštevilčeni od 1 do 97; enojni grobovi na skrajnem vzhodnem delu pa od 1 do 35. Med vrstami grobnih gomil na pobočju so bile speljane utrjene potke in ponekod

nekaj stopnic. Sredi pokopališča se še danes dviga granitni steber s križem na vrhu, spomenik junakom XV. armadnega korpusa. Vkle-sani napis pravi: *Welt-Krieg / 1914–1916 / den / Helden / des / 15. Korps / errichtet v. d. 50 J. T. D. März 1916*.¹⁴ Na arhivskih fotografijah je lepo vidna tudi lesena lopa, ki je služila kot mrliška veža in prostor za orodje ob robu parcele. Pokopališče je bilo obdano z lesenimi količki, med katerimi je bila napeta bodeča žica. Pod in nad njim je bila urejena vozna pot. Spodnja je vodila na osrednjo pokopališko teraso, pokopališče št. 10.

Natančno število pokopanih ni znano. Različni viri govorijo o 1100 do celo 4000 umrlih.¹⁵ Statistični podatki, ki jih hranijo v zgodovinskem arhivu italijanske vojske v Rimu, navajajo za pokopališče Podmelec št. 9 skupno 30 pokopanih (27 znanih, 3 neznani), za Podmelec št. 10 skupno 568 pokopanih (566 znanih, 2 neznana) in za Podmelec št. 11 skupno 505 pokopanih (479 znanih, 26 neznanih).¹⁶

¹¹ Junakom XV. korpusa postavila poljska bolnišnica 3/15.

¹² Stotnik Adolf Lindermann iz 26. črnovojniškega pehotnega polka.

¹³ Padlim junakom soške fronte v svetovni vojni 1914–1916.

¹⁴ Svetovna vojna 1914–1916 /; junakom XV. korpusa postavila 50. pehotna divizija marca 1916.

¹⁵ Na informativni tabli Fundacije Poti miru v Posočju, postavljeni na najvišji terasi nekdanjega pokopališča, preberemo podatek o 1220 pokopanih. Slabe (2004, str. 114) navaja spomine domačina, ki govori o 3000–4000 pokopanih vojakih.

¹⁶ Fortunat Černilogar v: Svobljak et al., 2005, str. 101.

Po prvi svetovni vojni so Italijani začeli preurejati vojaška pokopališča na nekdanjem soškem bojišču. Dela so se lotili zelo sistematično. Najprej so kopirali zelo dobro izdelane načrte pokopališč, shranjene v arhivu *Kriegsgräber Inspektion*¹⁷ na Dunaju, prepisali evidenčne liste za grobove in drugo gradivo. Nato so začeli z delom na terenu, s preverjanjem stanja pokopališč, točnosti evidenc in prepoznavanjem. Posmrtno ostanke italijanskih vojakov so prekopali. O prekopih so morali voditi natančne sezname po abecednem redu. (Fortunat Černilogar v: Svoljšak et al., 2005, str. 92). Za nadaljnje urejanje in vzdrževanje pokopaliških parcel v Klavžah/Podmelcu so najeli oskrbnika, domačina iz Podmelca (Klavora, 1994, str. 182).

A v 40. letih preteklega stoletja sta bili med drugimi tudi vojaški pokopališči, v italijanskih virih poimenovani Podmelec N. 1 in Podmelec N. 2, že v slabem stanju. Tedanji tolminski župan je poskrbel za začetek

njune obnove, ki naj bi bila končana do 15. aprila 1942 (Fortunat Černilogar v: Svoljšak et al., 2005, str. 96), po koncu 2. svetovne vojne pa sploh nista bili več vzdrževani (prav tam, str. 100).

Danes na pokopališča spominjajo le še osamljena obeležja. V desetletjih so se grobne terase in gomile zabrisale. Tudi lesenih križev s številkami in tablicami že zdavnaj ni več. Celotno območje pokopališč je prerasla trava, ob robovih se bohota grmičevje. Leta 2005 je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS zemljišče na najvišji terasi, nekdanje pokopališče št. 11, odkupilo in ga ogradilo. Fundacija Poti miru in Posočju je postavila informativno tablo s fotografijami in besedilom v več jezikih. Nekdanje srednje, najboljše pokopališče, je še vedno v zasebni lasti. Je sicer ograjeno, a dostop do njega pogosto preprečujejo zaprta ograjna vrata na kolovozni poti. O prvotnem spodnjem pokopališču pod železniško progo ni več nobenega sledu.

Obred na zgornji pokopališki terasi leta 1916. Na sredini stojita poveljnik XV. korpusa general Stöger-Steiner (levo) in poveljnik 50. pehotne divizije general Kalsar (desno). (Tolminski muzej, zbirka Aigner)

¹⁷ Inšpekcija za vojna grobišča.

László Máté – avstro-ogrski vojak iz Silice, pokopan v Podmelcu

Med sto tisoči, ki so na soški fronti padli za cesarja in domovino daleč od rodnega kraja, v mislih na domače, je bil tudi vojak László Máté, mlad kmet iz Silice,¹⁸ vasice sredi kraške planote v pokrajini Gemer, tedaj na Ogrskem. Skozi sedem ohranjenih dopisnic s sporočili domačim lahko sledimo njegovi vojaški poti, začutimo utrip vojnega dogajanja in zaslutimo tedanje razpoloženje. Tovrstne dopisnice, razglednice in pisma predstavljajo neprecenljiv zgodovinski dokument in ohranjajo spomin na kruti čas.

László Máté se je rodil leta 1884. Kmečka družina se je kot druge družine na predgorskem območju z nadmorsko višino okrog 500 metrov, kjer jim manj plodna zemlja kraškega značaja ni obrodila dovolj za preživetje, ukvarjala tudi z rejo ovac, goveda in konj. Poleg kmetovanja je mladi László še služil tako, da je s konjsko vprego prevažal oglje, ki so ga kuhali na Silicki planoti, v kraje Gombasek in Plešivec. Po železnici so ga nato z vlakom vozili v plavže, v lasti plemičev iz rodbine Andrassy.

Mladina se je ob večerih družila, pela ljudske pesmi in se zabavala ob družabnih igrah, dekleta pa so predla. 23-letni László se je zagledal v tri leta mlajše dekle s spodnjega konca vasi. Julianna Zebik ga je očarala s svojim prodornim glasom, saj je zelo lepo in rada pela. Postala sta par in na podlagi soglasja obeh družin sta se leta 1907 poročila. Postopoma so prihajali na svet otroci: leta 1909 Ilona, leta 1911 Julianna in leta 1913 Mária. László je kmetoval, s konjsko vprego je v bližnje kraje vozil drva in jih prodajal, kasneje tudi težke lesene železniške pragove v Gombasek. Delo je bilo zelo naporno. Na planoto je vodila le ozka pot. Navkreber so morali voz vleči štiri konji, v smeri navzdol pa je bila strma pot za vprego nevarna. Julianna je medtem s pomočjo svojih staršev skrbela za dom in se posvečala vzgoji treh hčerkic.

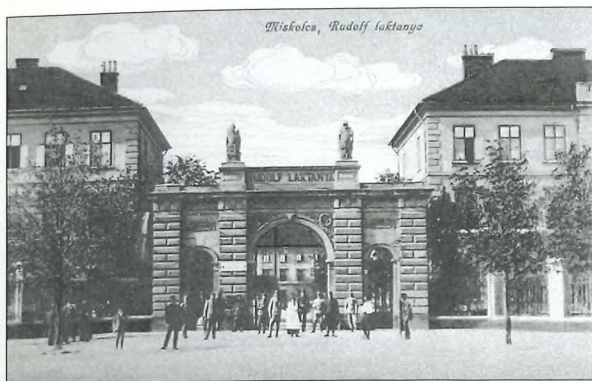
V umirjeno in utečeno življenjsko rutino je sredi leta 1914 kot strela z jasnega udarila vojna napoved in cesarjev razglas Mojim narodom. Razglas je moške med 20. in 42. letom pozival, naj se pridružijo delni mobilizaciji. László ta prvi val vpoklica ni zajel, aprila leta 1915 pa je poštar tudi njemu izročil poziv, naj se takoj javi v pehotno enoto v Miškolcu. Težko se je poslovil od domačih, prežemala ga je tesnoba, obdajale so ga hude slutnje, da jih ne bo več videl. Vojno

Vojak László Máté v avstro-ogrski uniformi, fotografiran 24. 10. 1915, zadnji spomin domačim (vir László Máté, Nagyapám Isonzón, Felelős kiadó, Budimpešta, 2014.)

dogajanje je posrkalo in prizadelo vse: vojake in prav tako ali še bolj njihove družine. Tist je László odpeljal na železniško postajo v Gombasek, kjer se je vkrcal na vlak za Miškolc. Tu je opravil osnovno vojaško usposabljanje, nato bil dodeljen v vojaško kuhinjo. Kot izhaja iz njegove korespondence, so kuhali za več kot deset tisoč vojakov. V kuhinji se je počutil varno, odganjal je misli na vojno. Poleti 1915 je bil premeščen v Budimpešto na nadaljnje usposabljanje. Le za kratek čas se je še vrnil v Miškolc. Pri nadrejenih je večkrat prosil za dopust, da bi doma lahko pomagal pri poletnih delih, vendar mu

¹⁸ Silica leži danes na ozemlju Slovaške republike, na območju krajinskega parka Slovaški kras vzdolž meje z Madžarsko. Kraška pokrajina s slikovitimi vrtačami in številnimi kraškimi jamami, bogatimi s kapniškimi in aragonitnimi tvorbami, je od leta 1995 del Unescove svetovne dediščine.

*Rudolfova vojašnica v Miškolcu,
kjer se je po vpoklicu aprila 1916 zglasil László Máté
(vir: knjiga Máté)*

ga niso odobrili. Nato so ga razporedili v 25. pehotni polk s sedežem v Lučencu.¹⁹ Novembra 1915 je tudi njegova enota krenila na italijansko fronto.

25. pehotni polk je bil sestavni del XV. korpusa, ki je bil zadolžen za obrambo tolminskega mostišča in vse do Krna na severu. Pripadniki 25. pehotnega polka so bili nameščeni v barakah ob reki Tolminki v varnem zavetju konglomeratne terase na desnem bregu reke. László so najprej razvrstili v vojaško poljsko kuhinjo. Tolminska kotlina, Kozlov rob nad mestom in okoliške gore so ga spominjale na rojstno pokrajino Gemer. Občudoval je neverjetno barvo reke Soče, katere valovanje ga je v mislih vračalo na bregove reke Slane na Silicki planoti.

Zima na prelomu 1915/1916 je bila izredno mrzla in z obilo snega. Na fronti je vladalo skoraj zatišje, a s prihodom pomladi je bilo pričakovati nove italijanske napade. Med 11. in 16. marcem 1916 je potekala peta soška bitka, z lokalnimi napadi usmerjena predvsem na cilje na goriškem in tolminskem mostišču. Na tem so se boji nadaljevali tudi v naslednjih dneh. Mrtve in ranjene so morali nadomeščati vojaki iz rezerve. László je bil razporejen v minometni oddelek. Njegova enota se je bojevala na območju pod Mengorami, na čiginjskem polju. 19. marca 1916 je bil težko ranjen, strel ga je zadel v trebuh. Soborci so ga zvelikli do najbližjega obvezovališča, od tu so ga skupaj z drugimi ranjenci s konjsko vprego prepeljali na Most na Soči in s sanitetnim

vozilom naprej v zaledno poljsko bolnišnico 3/15 Klavže–Podmelec. Zdravniki so njegovo stanje ocenili kot kritično, niso ga operirali, dali so mu le zdravila za ublažitev bolečin. Umril je zgodaj zjutraj, 20. marca 1916, daleč od doma in domačih. Ni mu bilo dano, da bi se še kdaj vrnil v rodno Silico, objel ženo Julianno, ki je pričakovala četrtega otroka, in stisnil k sebi svoje tri hčerkice. Pokopali so ga istega dne na zgornji, najvišji terasi vojaškega pokopališča na strmem pobočju, ki se dviga nad bolnišnico na levem bregu reke Bače. Vojaki različnih narodnosti, kulture in vere so mu izkopali grobno jamo daleč od rodne Silice. Skupaj z dvema mrtvima vojnima tovarišema so ga položili v trojni grob na novo urejenem vojaškem pokopališču nad Bačo, ga označili z lesenim križem in številko 72.

Kot se je prepogosto dogajalo, doma družina o teh tragičnih dogodkih ni vedela ničesar. Ko je prispela njegova zadnja dopisnica, ni nihče niti pomislil, da bo ta tudi zadnja. Žena Julianna je 3. aprila 1916 povila četrtega otroka, sina. V skladu z družinsko tradicijo, ki je veljala že več generacij, je po očetu dobil ime László. Čez nekaj mesecev molka je vendarle prispela pošta z žalostnim sporočilom, uradno obvestilo o tem, da je László Máté, rojen leta 1884 v Silici, v pokrajini Gemer, umrl kot junak za cesarja–kralja in domovino, in da je pokopan na vojaškem pokopališču. Svojcem so ostale le njegove dopisnice, nekaj fotografij in osebni predmeti.

Ganljiva zgodba o Julianni Máté, osemindvajsetletni vdovi, ki je zaradi vojne ostala na kmetiji sama s štirimi majhnimi otroki – sirotami, od katerih najstarejša hčerkica še ni dopolnila sedem let, je le ena izmed zgodb preštevilnih družin tedanjega obdobja. Vojna je povzročila globoke in pogosto nikoli zacelejene rane. Kruto je zarezala v vsakdanje življenje družin in ga za vedno spremenila. Posledice vojne je bilo občutiti še leta.

Aprila 1916 rojeni sin, László Máté, očeta nikoli ni poznal, saj je ta padel le dva tedna pred njegovim rojstvom. Mama mu je znala povedati le to, da je padel na italijanski fronti ob Soči in da je pokopan na vojaškem pokopališču. Vse življenje si je srčno želel izvedeti, kje je očetovo zadnje počivališče, ga obiskati in prižgati svečo na grobu, a mu usoda tega ni namenila. Prezgodaj je umrl v prometni nesreči, v rojstni vasi ga je povozil tovornjak. Tudi za njim je družini ostal boleč in žalosten spomin.

¹⁹ 25. pehotni polk je bil eden izmed 102 pehotnih polkov skupne avstro-ogrske vojske, ki so bili mobilizirani po teritorialnem ključu. Naborni okraj polka je bil Lučenec (pod Ogrsko Losonc), sestavljalo ga je 56 % Madžarov, 41 % Slovakov in 3 % drugih narodnosti.

*Pokop vojakov na najvišji pokopališki terasi nad reko Bačo
(foto Jenda Rajman v: Kučera, 2011)*

Neukov poklon dedu

Neizpolnjena želja je nato leta in leta tlela v vojakovem vnuku, prav tako poimenovanim László Máté, danes upokojenemu profesorju slovaškega in madžarskega jezika iz Košic na Slovaškem. Sedem ohranjenih dopisnic mu ni in ni dalo miru. Vedno znova jih je prebiral in razglabljal o tem, kje je pokopan njegov ded in na katerem vojaškem pokopališču počiva, da bi se v očetovem in svojem imenu poklonil njegovemu spominu. Pogosto je razmišljal, kje in na kakšen način bi se lotil iskanja dodatnih podatkov o svojem dedu. Postopoma je na svoja vprašanja le začel dobivati odgovore.

Prijatelj ga je usmeril na Dunaj, kjer je v Vojnem arhivu pridobil podatek, da je László Máté iz Silice, rojen 1884, padel na soški fronti in bil pokopan 20. marca 1916 v kraju Podmelec, v grobu št. 72, na ozemlju današnje Slovenije. Dr. Máté ni vedel, kje je ta kraj, niti tega,

ali je v njem še ohranjeno vojaško pokopališče. Obrnil se je najprej na prijatelja Lászla Gönza, tedaj poslanca Državnega zbora RS, ki ga je povezal z Veleposlaništvom Slovaške republike v Ljubljani. Takratna veleposlanica, dr. Marianna Oravcova,²⁰ dobra znanka Društva »Peski 1915–1917« Tolmin,²¹ je člano društva pisno zaprosila, da bi dr. Mátéju pomagalo pri iskanju podrobnejših informacij o njegovem dedu in mestu zadnjega počitka.

Člani Društva Peski so se na to prošnjo nemudoma odzvali. Pri ustreznih institucijah in v literaturi so poiskali številne podatke. V arhivu Upravne enote Tolmin, ki je po Zakonu o vojnih grobiščih zadolžena za njihovo upravljanje, so iz skic treh parcel nekdanjega vojaškega pokopališča Klavže/Podmelec lahko ugotovili, da se grob št. 72 nahaja na zgornjem pokopališču, med 1. svetovno vojno poimenovanem Podmelec št. 11. V publikaciji Tolminsko mostišče II, ki jo je leta 2005 izdal Tolminski muzej, so v popisu padlih na območju

²⁰ Na pobudo dr. Marianne Oravcove je bil na vojaškem pokopališču Loče pri Tolminu novembra 2011 postavljen prvi spomenik vsem slovaškim vojakom, ki so padli v bojih na soški fronti v letih 1915–1917.

²¹ V nadaljevanju s skrajšanim imenom: Društvo Peski.

Dr. László Máté z ženo Elizabeto ob pokopališču, na katerem počiva njegov ded. (foto Florijan Pirih)

XV. korpusa med pokopanimi na vojaškem pokopališču Klavže/Podmelec našli podatke, da je bil MATE Laszlo, rojen leta 1884 v kraju Szilicze, okraj Rozsnyo, pokrajina Gömör, pripadnik 25. pehotnega polka ter da je umrl in bil pokopan 20. marca 1916. Pri Fundaciji Poti miru v Posočju so po vpogledu v elektronsko evidenco padlih vojakov ob Soči potrdili, da je Máté László skupaj z dvema vojakoma pokopan v Podmelcu, in sicer v trojnem grobu št. 72.

Vse te podatke, opremljene s fotokopijo načrta pokopališča iz dunajskega Vojnega arhiva in z označenim dedovim grobom, računalniškimi natisi več starih in aktualnih fotografij pokopališča in kopijami člankov o razstavi Poljska bolnišnica 3/15, ki jo je v letih 2011–2012 pripravil Kobariški muzej, je dr. László Máté dobil po pošti. Nad vse presenečen zaradi prejete dokumentacije, izčrpnega odgovora in navdušen nad natančnostjo podatkov se članom Društva Peski kar ni mogel z besedami ustrezno zahvaliti. »Neverjetno, krasno, senzacionalno!« je sporočil.²² Konec aprila 2013 je z

ženo Elizabeto in prijateljem Istvánom Malasicsem iz madžarskega Keszthelyja pripotoval v Tolmin.

Srečanje ob prihodu je bilo ganljivo. S člani Društva Peski so se pozdravili kot stari prijatelji. Besede navdušenja in pričakovanja so kar vrele na dan. Skupaj so preučili zemljevid Tolminske in poiškali lokacijo pokopališča. Prelistali so nekatere zgodovinske knjige in kataloge razstav o soški fronti, tolminskem mostišču in zaledju XV. korpusa avstro-ogrske vojske s fotografijami Podmelca, Klavž, vojaške bolnišnice in pokopališč. Ob pogledu na navedbo podatkov o dedu v publikaciji Tolminsko mostišče II so se vidno ganjenemu Lászlu orosile oči. Nato so se odpravili v Klavže in se zapeljali do pokopališča Na rutu, ki ga danes prerašča trava. Upoštevalo merilo, v katerem je bila narisana skica pokopališča, in dimenzije, natančno označene na njej, so, koliko je bilo možno, točno izmerili razdaljo od ohranjenega osrednjega spomenika do vrisanega groba št. 72 in določili lokacijo dedovega zadnjega počivališča. Dr. László Máté je nanj

²² Elektronsko sporočilo, 5. 4. 2013, hrani avtorica.

stresel vrečko domače silicke zemlje, položil venček iz spominčic in kal ter prižgal svečo. Slovesne minute so potekale v tišini, primerni trenutku. Sivo turobno nebo z deževnimi oblaki je prispevalo k pretresljivemu, a nekako odrešujočemu vzdušju.

V bližnjem gozdu se je oglasila kukavica in naznanjala pomlad. Vnuk László Máté je izpolnil moralni dolg in se poklonil spominu v tragičnih vojnih časih prezgodaj preminulega deda – vojaka. Spomin na žrtve soške fronte je v srcih premnogih družin tudi po sto letih še kako živ.

Sredi najvišjega pokopališča se tudi danes dviga osrednji kamniti steber s križem, spomenik junakom XV. korpusa, postavljen v marcu 1916
(foto Mojca Rutar)

Viri in literatura:

- Damjana Fortunat Černilogar, *Kje stoji jim grobni križ?* V: Petra Svolfšak (et al.), *Tolminsko mostišče II.*, Tolminski muzej, Tolmin, 2005, str. 85–105.
- Lovro Galič, *Poročilo o borbah na mostišču pri Sv. Luciji v času od 17. do 21. 3. 1916. Poveljstvo c. in kr. 1. ITD*, Op. Nr. 305 (povzetek). Pridobljeno po elektronski pošti, 2013, osebni arhiv avtorice.
- Vasja Klavora, *Koraki skozi meglo. Soška fronta–Kobarid –Tolmin 1915–1917*, Mohorjeva družba, Celovec –Ljubljana–Dunaj, 1994.
- Karla Kofol (ur.), *Življenje ob železni cesti*, Tolminski muzej, Tolmin, 2006.
- Jaroslav Kučera, *Fotografové války: War Photographers (Vojni fotografi)* [Brož, Myšička, Neubert, Rajman] 1914–1918, Praga, 2011.
- Karel Martinek, *Soška fronta (1915–1917)*, V: Kučera, Jaroslav. *Fotografové války (Vojni fotografi) 1914–1918*: Brož, Myšička, Neubert, Rajman, Praga, 2011.
- László Máté, *Nagyapám Isonzón (Stari oče na Soči)*, Felelős kiadó, Budimpešta, 2014. (Prevod povzetka iz slovaškega jezika: Marušková, Romana. Bratislava, 2015.).
- Boštjan Omerzel, *Bohinjska železnica v Baški grapi in 1. svetovna vojna*, V: Karla Kofol (ur.), *Življenje ob železni cesti*, Tolminski muzej, Tolmin, 2006, str. 133–150.
- Mojca Rutar, *Poklon dedu, padlemu na soški fronti pred skoraj 100 leti*, V: Sočasnik, letnik XIV, št. 2, 2013, str. 34–35.
- Marko Simić, *Po sledeh soške fronte*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996.
- Marijan Slabe, *Na rovašu življenja: povestnica o podmeški fari*, Župnijski urad, Grahovo ob Bači, 2004.
- Petra Svolfšak (et al.), *Tolminsko mostišče II.*, Tolminski muzej, Tolmin, 2005.
- Petra Svolfšak, *Soška fronta*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1994.
- Henrik Tuma, *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*, Založba Tuma, Ljubljana, 1997.

Spletni viri:

- 25. pehotni polk (Avstro-Ogrska). Dostopno na: [https://sl.wikipedia.org/wiki/25._pehotni_polk_\(Avstro-Ogrska\)](https://sl.wikipedia.org/wiki/25._pehotni_polk_(Avstro-Ogrska)). Dostop: 3. 9. 2015.
- 50. pehotna divizija (Avstro-Ogrska). Dostopno na: [https://sl.wikipedia.org/wiki/50._pehotna_divizija_\(Avstro-Ogrska\)](https://sl.wikipedia.org/wiki/50._pehotna_divizija_(Avstro-Ogrska)). Dostop: 3. 9. 2015.
- Kras. Dostopno na: www.drustvo-dugs.si/ucitelj/evropa/slovaska/Kras.htm. Dostop: 5. 9. 2015.
- *Liste der k.u.k. Kampftruppen*. Dostopno na: http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_k.u.k._Kampftruppen. Dostop: 3. 9. 2015.
- László Máté, *Isonzói temetők (Pokopališča ob Soči)*, (Prevod iz madžarskega jezika: Mária Gánoczióva, Prapetno, 2014.) Dostopno na: <http://www.felvidek.ma/nezopont/publicisztika/39392-isonzoi-temetok>. Dostop: 25. 8. 2014.
- Skupnosti: Silica. Dostopno na: <http://az-europe.eu/sl/ailica/g>. Dostop: 5. 9. 2015.

SVETI SEDEŽ IN PRIZADEVANJA PAPEŽEV ZA MIR MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Renato Podbersič ml.

Odnos Katoliške cerkve, tako duhovščine kot laikov, do prve svetovne vojne je bil zapleten in ne enoznačen. Na eni strani še danes odmevajo večkrat izrečene besede papeža Benedikta XV., ki je med tem spopadom vse vključene strani pozival na zaustavitev nepotrebnega klanja. Na drugi strani najdemo posamezne škofovske konference in nekatere katoliške razumnike v vojskujočih se državah, ki so se držali tradicionalnih moralnih norm o t. i. »pravični vojni« in s tem poskušali opravičevati vojaške akcije svojih držav. Ali kot je pozneje zapisal poznavalec središča rimske Cerkve: *Sveti sedež je bil med prvo svetovno vojno nevtralen, vendar ga je njegova nevtralnost, lahko rečemo, drago stala. Šlo je za dvojno vojno: vojna z enimi, vojna z drugimi. Sveti sedež ne bi mogel storiti ničesar dobro, kar se ne bi lahko takoj smatralo kot slabo.*¹

Zadržanost Pija X. ob izbruhu prve svetovne vojne

Začetek sovražnosti po Evropi je sovpadal s smrtjo tedanjega papeža Pija X. Ta se je kot Giuseppe Sarto rodil leta 1835 in je izhajal iz revne družine iz Veneta. Leta 1858 je postal duhovnik, novembra 1884 je bil imenovan za škofa v Mantovi ter leta 1893 za beneškega patriarha in kardinala. Za papeža je bil izvoljen avgusta 1903 po dokaj čudnih konklavah. Glavni favorit tedanjega izbiranja novega papeža je bil državni tajnik kardinal Mariano Rampolla del Tindaro (1843–1913) in vse je kazalo, da bo postal novi papež. Vendar je vmes posegel avstro-ogrski cesar Franc Jožef I. in krakovski kardinal Jan Puzyna de Kosielsko (1842–1911) je v njegovem imenu vložil veto na imenovanje Rampolle. Tako je novi papež postal kardinal Sarto. Njegovo papeževanje je trajalo enajst let in je potekalo pod geslom: »Vse prenoviti v Kristusu!«² Izdal je veliko enciklik in okrožnic, s katerimi si je prizadeval okrepiti in posodobiti delovanje Cerkve. Njegovi posegi so zadevali tako bogoslužje kot življenje duhovščine in laikov. V zunanji politiki se je soočal z vse večjo sekularizacijo in nastopi liberalne države (Francija, Portugalska). Poleg tega ga je na domačih tleh obremenjevalo nerešeno vprašanje odnosov z italijansko državo. Papeži so se namreč od italijanske zasedbe Rima septembra 1870 imeli za »vatikanske jetnike«, kajti tisočletne papeške države je bilo konec in nova liberalna oblast v združeni Italiji tudi ni kazala zanimanja za

Pij X., papež med 1903–1914
(vir: <https://commons.wikimedia.org/>)

ureditev odnosov s Cerkvijo. Prav razmerje med Cerkvijo in italijansko državo je obremenjevalo odnose tudi po italijanskem vstopu v prvo svetovno vojno. Eno temeljnih del Pija X. je bila priprava novega Zakonika cerkvenega prava (*Corpus Iuris Canonici*), ki jo je po enajstih letih dela dokončal njegov naslednik leta 1917.³

Ob izbruhu vojne je ostareli in bolehn papež Pij X. ostal zadržan. Kot poročajo nekateri diplomatski viri, naj bi se celo deloma strinjali s kaznovanjem Srbije, ki jo je Sveti sedež, skupaj s pravoslavno Rusijo, smatral za glavna dejavnika razdora in netilca vojne. Vsekakor so bile papeževe simpatije na strani katoliške Avstrije in Habsburžanov, ki jih je marsikdo v rimski kuriji videl kot zadnjo

¹ Giuseppe De Luca, *Il Cardinale Bonaventura Cerretti*, Roma 1939, str. 209.

² V latinskem originalu se geslo glasi: *Omnia restaurare in Christo!*

³ Slovenski prevod je leta 1943 oskrbel prof. Alojzij Odar.

trdnjavo katolištva v Evropi. Tudi Cerkev v tedanji Avstriji je delovala po uveljavljeni upravni in pastoralni praksi, seveda v sozvočju s cesarjevo politiko državne Cerkve (*Reichskirche*). Ta se je ne nazadnje kazala tudi v izbiranju in imenovanju avstrijskih škofov, papež je imel le pravico veta. Čeprav se je zdelo, da se v pokonkordatnem obdobju, torej po letu 1870, vzpostavlja neka nova praksa, je vendarle praktično do konca, do razpada monarhije, obstajala tesna naklonjenost, sožitje in medsebojno sodelovanje med državo oziroma dinastijo in Katoliško cerkvijo.

Papež Pij X. je umrl 20. avgusta 1914 in bil že leta 1954 razglašen za svetnika. Prav na dan njegove smrti so nemške čete vkorakale v Bruselj. Nerešeno vprašanje statusa nevtralne, katoliške Belgije je predstavljalo enega glavnih ciljev pri vatikanskih mirovnih pobudah med prvo svetovno vojno.⁴

Goriški nadškof Frančišek B. Sedej je ob smrti papeža izdal posebno pastirsko pismo⁵ in obenem ukazal, da 24. in 25. avgusta 1914 po vseh župnijah trikrat na dan po pol ure zvonijo v spomin na pokojnega papeža.⁶

Nemoč mirovnih prizadevanj Benedikta XV. med prvo svetovno vojno

Za naslednika je bil izvoljen kardinal Giacomo Paolo Giovanni Battista della Chiesa, nadškof iz Bologne, ki je prevzel ime Benedikt XV. Rojen je bil 21. novembra 1854 v ugledni plemiški družini v Genovi, teologijo je študiral na rimski papeški univerzi Gregorijani in bil posvečen v duhovnika leta 1878. V letih 1887 do 1907 je služboval v diplomatski službi Svetega sedeža in v rimski kuriji, Pij X. pa ga je imenoval za nadškofa v Bologni. Veljal je za nasprotnika modernizma. Zaradi nizke rasti se ga je prijel vzdevek *il piccoletto*. Kardinalski zbor se je po smrti Pija X. kljub začetku prve svetovne vojne hitro zbral v Rimu in že 3. septembra 1914 je bil presenetljivo

Benedikt XV., papež med 1914–1922
(vir: <http://www.whyworldwar1.com/>)

izvoljen novi papež Benedikt XV. Kljub temu, da je bil nadškof della Chiesa v kardinala povzdignjen šele 25. maja 1914 in v konklavi ni veljal za favorita med petdesetimi zbranimi kardinali.

Ob nastopu pontifikata se je Benedikt XV. moral soočiti s širjenjem vojnih spopadov, kljub svojim takojšnjim javnim pozivom k miru, prvemu že 8. septembra 1914. T. i. rimsko vprašanje⁷ oziroma odnos do italijanske države še ni bil razrešen in Sveti sedež še ni mogel delovati kot suverena država. To je bila velika ovira ob prizadevanjih in posre-

⁴ Jean Mathieu-Rosay, *Die Päpste im 20. Jahrhundert*, Primus Verlag, Darmstadt 2005, str. 47–61; Metod Benedik, *Papeži od Petra do Janeza Pavla II.*, Založba Mihelač, Ljubljana 1996, str. 294–296; Roger Aubert et al., *Zgodovina Cerkve 5 – Od cerkvene države do svetovne Cerkve*, Založba Družina, Ljubljana 2000, str. 22–28; Daljše ali krajše zapise o papežu Piju X. ob smrti najdemo v takratnem časopisju, zlasti katoliškem (Slovenec, L' Eco del Litorale). Papeževo življenjsko pot je obdelal tudi marsikateri duhovnik, tudi na Goriškem, v oznanilnih knjigah ali župnijskih kronikah.

⁵ *Folium ecclesiasticum Archidioecesis Goritensis*, Gorica 1914, str. 58.

⁶ Župnijski arhiv Šempas, Oznanilna knjiga, 23. avgust 1914.

⁷ O tem je takoj po vojni pisal tudi dr. Josip Srebrnič (1876–1966), poznejši škof na otoku Krku in med vojno profesor v goriškem bogoslovju v Stični. Glej prispevek: *Rimsko vprašanje*, v: Čas – znanstvena revija Leonove družbe, letnik XIII., Ljubljana 1919, str. 95

dovanju Benedikta XV. za mir med sprtimi državami. Španska država je celo predlagala, naj se novi papež preseli v Madrid, ker je Španija ob začetku spopadov razglasila nevtralnost in bi bilo delovanje papeža bolj nevtralno in neobremenjeno. Do uresničitve tega predloga seveda ni prišlo. Novi papež je že 8. septembra 1914 objavil encikliko *Ubi Primum*, s katero je pozval države in vladarje, naj sodelujejo in si prizadevajo za mir. Tej mirovni potezi je že 1. novembra istega leta sledila enciklika *Ad beatissimi apostolorum*, s katero je obsodil vojno, nacionalistični egoizem, sovražstvo in razredni boj. Vzroke zanjo je videl v človeških slabostih, ki se kažejo v pomanjkanju ljubezni do bližnjega in nepoštovanju avtoritete. Njegovi mirovni pozivi so se med vojno ponavljali.⁸

Duhovniki po župnijah so po papeževem naročilu dnevno darovali maše za vojake in molili za mir. Na njegovo pobudo se je 7. februarja 1915 po vsej katoliški Evropi molilo za mir.⁹

Papež in sodelavci so se dobro zavedali, da bi podaljševanje vojne prispevalo k slabitvi vpliva krščanstva v svetu. Prav tako so se ob nadaljevanju spopadov bali pogubne usode večnacionalne in večverske avstro-ogrske države. V tej državi so videli trdnjavo vere na mejah katolištva in dejavnih stabilnosti v srednji Evropi. Vsega skupaj je med vojno napisal štiri enciklike, s katerimi je pozival h končanju sovražnosti. Vendar ne samo da praktično nihče ni poslušal papeževih besed, Benedikt XV. je doživel tudi odkrito nasprotovanje predstavnikov držav v vojni. Tako je v Franciji kot odgovor na papeževa mirovna prizadevanja nastala temu nasprotna *Union Sacrée* (Sveta zveza), sestavljena iz francoske nacionalistične duhovščine. Hkrati so Nemci papeža sarkastično poimenovali Francoski papež, Italijani pa kar Maledetto XV.

Sveti sedež je že januarja 1915 začel s konkretno diplomatsko misijo pod vodstvom podsekretarja Pacellija¹⁰ iz Državnega tajništva

(*Segreteria di Stato di Sua Santità*). S tem so želeli Avstro-Ogrsko prepričati, da tedaj še nevtralni Kraljevini Italiji odstopi del Južne Tirolske (Trentino) in jo s tem obvarovati italijanskega vstopa v vojno. Po drugi strani se je tudi dunajska diplomacija večkrat obrnila na papeževo avtoriteto pri iskanju stikov z italijansko vlado pod vodstvom Antonia Salandre.

Podobna diplomatska akcija se je ponovila še v maju 1915, torej samo nekaj dni pred italijanskim vstopom v prvo svetovno vojno na strani antantnih sil. Tudi potem, ko je uradni Dunaj odbil njegov predlog, podsekretar Pacelli ni miroval. Začel je pogovore z nemško vlado, da bi slednja pritisnila na avstro-ogrske zaveznike, naj odstopijo omenjena ozemlja Italiji. Pri tem je ponujal tudi neposredna tajna pogajanja z Italijo, kljub njenim nerešenim odnosom s Svetim sedežem. Po zmagi interventistične struje v italijanski politiki in posledično italijanskem vstopu v prvo svetovno vojno je Benedikt XV. to dejstvo sprejel z obžalovanjem in baje izjavil: *To je smrt omikane Evrope*.¹¹

Slovenski katoliški tisk (*Slovenec*, *Bogoljub*, *Domoljub*) je papeža že od začetka vojne prikazoval, predvsem zaradi nerešenega t. i. rimskega vprašanja, kot žrtev in mu hkrati izražal neomajno podporo slovenskega naroda. Ali kot je objavil ljubljanski *Ilustrirani glasnik*, so hkrati cerkvene oblasti od vernikov pričakovale, da bodo *branili svetega očeta kot vdani sinovi in hčere, ker je njegova čast tudi njihova*.¹² Še korak dlje je šel goriški nadškof Sedej, ki je v svoji prvi okrožnici namenjeni goriškim duhovnikom po začetku spopadov na soški fronti izenačil »sovražnike katoliške Avstrije« in »sovražnike svete Cerkve in njene glave«.¹³

Ob tem je zanimivo opozoriti na delovanje kardinala in belgijskega primasa Desiré - Josepha Mercierja (1851–1926) iz Mechelena. Avgusta 1914 je doživel nemško vkorakanje in grobo kršenje belgijske nevtralnosti, se udeležil volitev novega papeža in se vrnil

⁸ Benedik, *Papeži*, str. 296; Dragoljub R. Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat 1914–1918*, Narodna knjiga, Beograd 1978, str. 19–23 in 60–65; *Benedetto XV, I cattolici e la prima guerra mondiale*, ur. Giuseppe Rossini, Rim 1963; Roger Aubert et al., *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 191–197; Karl Bihlmeyer in Hermann Tuechle, *Storia della Chiesa*, 4. del, Založba Morcelliana, Brescia 1983, str. 344–352; daljše ali krajše zapise o novoizvoljenem papežu Benediktu XV. najdemo v takratnem časopisu, zlasti katoliškem (*Slovenec*, *L' Eco del Litorale*).

⁹ Pavlina Bobič, *Vojna in vera*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2014, str. 149.

¹⁰ Poznejši kardinal Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli (1876–1958), je bil od leta 1930 državni tajnik v Vatikanu, od leta 1939 do smrti pa papež Pij XII.

¹¹ Giacomo Martina, *La Chiesa nell' età del totalitarismo*, 4. Del, Brescia 1984, str. 99–100.

¹² Bobič, *Vojna in vera*, str. 74–75.

¹³ Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (Nadškofijski arhiv v Gorici), fond Arcivescovi, busta Sedej 2, Okrožnica dušnim pastirjem št. 1855, 15. junij 1915.

v domačo škofijo. Med vojno je z dovoljenjem nemških zasedbenih oblasti nekajkrat potoval v Rim in se ponovno vrnil v Belgijo, čeprav je neutrudno deloval za obnovo belgijske suverenosti in na različne načine (pridige, poslanice, intervjuji) opozarjal na nemške okupacijske nepravilnosti ter si s tem nakopal nemško jezo. V februarju 1916 je bil kardinal Mercier v Rimu. Pri odhodu mu je papež poklonil svojo sliko z napisom: *Mi delimo Vašo bol in Vaše trpljenje. Vaša stvar je tudi naša stvar.*¹⁴

Najbolj poznan predlog vatikanske diplomacije za končanje sovražnosti med prvo svetovno vojno se je zgodil dobri dve leti kasneje. Dne 1. avgusta 1917 je papež Benedikt XV. na vse voditelje držav, udeležene v vojni, naslovil mirovni predlog, ki naj bi prinesel trajen mir. Diplomatska nota je bila posredovana vsem sprtim stranem preko tistih držav, ki so imele svoja predstavništva pri Svetem sedežu. Tako je Velika Britanija noto posredovala Italiji, ki ni imela diplomatskih odnosov s Svetim sedežem. Omenjeni predlog je vseboval pet točk in je govoril o trajnem in pravičnem miru, istočasni in vzajemni razorožitvi, ki bi jo jamčile mednarodne sile, o prosti plovbi po svetovnih morjih, vzajemnem odpisu vojne škode, vrnitvi zasedenih področij ter iskanju soglasnosti pri reševanju ozemeljskih vprašanj.¹⁵

Žal je bil papežev poziv bolj ali manj prezrt, članice antante papežu niso niti odgovorile, kar je predstavljalo žalitev brez primere. Avstro-Ogrska in Nemčija sta sicer odgovorili, a kot je kmalu po končani vojni zapisal dr. Srebrnič, se za glavne predloge nista zmenili: *Odgovor je tu in tam prazen, dolgovezen; polno besed, malo vsebine; polno poklonov, a dotika se le splošnih načel, ki jih papež predlaga. Njegove konkretne, najbolj pereče predloge pa popolnoma ignorira.*¹⁶ Katoliško časopisje v obeh omenjenih državah je papežev mirovni predlog sicer povzdigovalo, toda pogosto je prihajalo do izogibanja pravih temam in samocenzure. Zanimivo je, da se je papežev predlog v marsičem ujema s kasnejšim mirovnim načrtom ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona in njegovimi znamenitimi 14 točkami.

Omenjena papeževa prizadevanja so našla odmev tudi na Goriškem. Črniški dekan Alojzij Novak je krivdo za neuspeh videl predvsem v antantnih zaveznikih: *1. avgusta 1917 je izdal sv. Oče zopet nov poziv na vladarje, naj sklenejo mir. Piše prav ganljivo – a bojim se, da se srca Angležev in Američanov ne bodo dala ganiti.*¹⁷

Žal je bil omenjeni papežev predlog že od začetka obsojen na propad. Jasno je bilo, da nobena od vojskujočih se držav ne bo pristala na konec sovražnosti, saj so bile prepričane v lastno zmago. Antantne sile, ki so omenjeni vatikanski diplomatski noti očitala nemško ozadje, so zahtevale, naj centralne sile kot izključni krivec za začetek vojne, prve odgovorijo nanjo. Nemčija je odgovorila šele na pritiske vatikanske diplomacije in dala splošen in nezavezujoč odgovor. Na mogočo in nevidno povezavo nemške in vatikanske diplomacije je še posebej opozarjala italijanska diplomacija in njen zunanji minister Sidney Sonnino, ki si nikakor nista želela sprejetja omenjenega papeževega predloga. Sprejetje papeške mirovne note bi namreč po italijanskem mnenju pomenilo tudi priznanje Svetega sedeža kot enakopravnega udeleženca v mirovnih pogajanjih in s tem tudi internacionalizacijo t. i. rimskega vprašanja. Obenem je treba poudariti, da so določbe točke št. 15 tajnega Londonskega sporazuma iz aprila 1915 med antanto in Italijo Sveti sedež izključevale iz mirovne konference po vojni. Po tem diplomatskem neuspehu za končanje vojne se je papež Benedikt XV. odločil za molk in se osredotočil zgolj na verska prizadevanja.¹⁸

Kmalu se je papež spet javno oglašil, tokrat ob priliki britanske osvoboditve Jeruzalema. Dne 9. decembra 1917 so namreč Britanci vkorakali v sveto mesto in ga osvobodili izpod večstoletne turške oblasti. Sveti sedež ob tem svetovnem dogodku nikakor ni molčal, že 11. decembra je s posebnim razglasom večnemu mestu to naznanil in poudaril veselje, da so kraji, ki so posvečeni po Kristusu, zopet prišli v krščanske roke. Hkrati so v Rimu odredili javne molitve in slovesno zahvalno službo božjo v baziliki sv. Križa. Poluradno glasilo Svetega sedeža *Osservatore Romano* je tedaj zapisal: *Vsi kristjani*

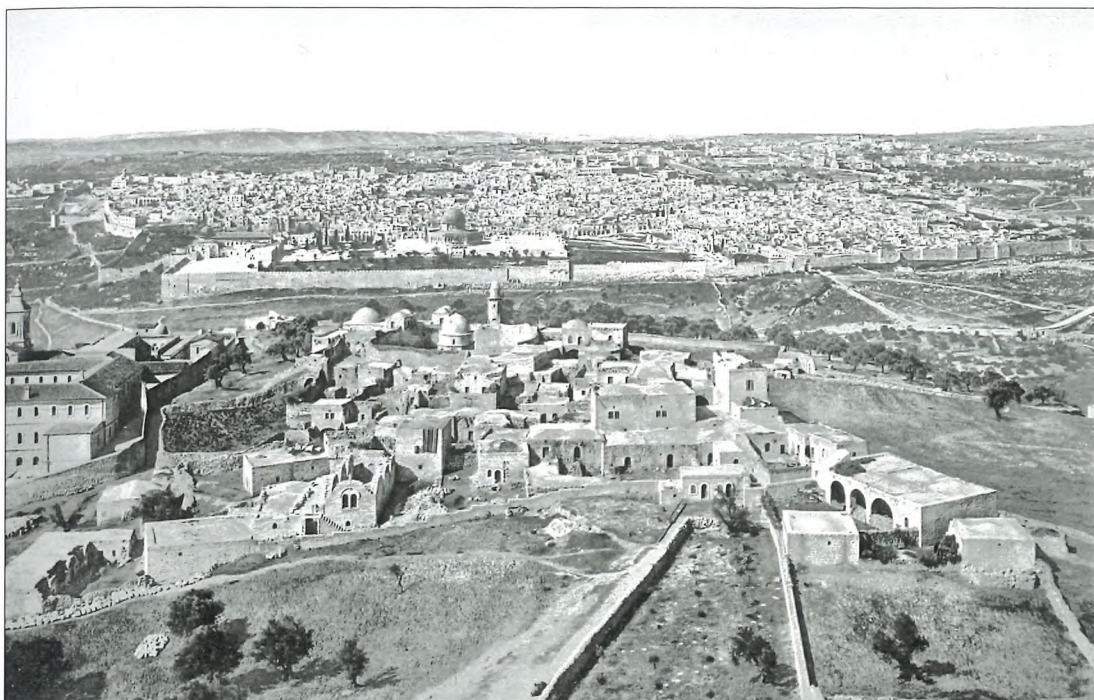
¹⁴ Jan de Volder, *Benoît XV et la Belgique durant la Grande Guerre*, Institut historique belge de Rome, Rim 1996, str. 43.

¹⁵ Mathieu-Rosay, *Die Päpste im 20. Jahrhundert*, str. 65–66; Ralph Rotte, *Die Außen- und Friedenspolitik des Heiligen Stuhls. Eine Einführung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2007, str. 229–241.

¹⁶ Srebrnič, Čas, str. 39.

¹⁷ Alojzij Novak, *Črniška kronika*, 23. avgust 1917.

¹⁸ Silvio Tramontin, *Un secolo della storia della Chiesa*, Rim 1980, str. 117–118.

Pogled na Jeruzalem z Oljske gore pred prvo svetovno vojno
(vir: <https://commons.wikimedia.org/>)

*moramo pozdravljati, da se sveto mesto ne nahaja več v oblasti nekrščanske države, ampak da je sedaj zopet v rokah krščanske velesile. Papež sam je pri svojem božičnem nagovoru 24. decembra 1917 v vznesenih besedah dal duška svoji radosti, da so pripadli zopet krščanski veri sveti kraji in častita tla, kjer je bila kri prelita, po kateri smo bili odrešeni. Papežu Benediktu XV. verjetno ni prišlo niti na misel, da krši svojo strogo nevtralnost, ko se je iz verskih razlogov veselil osvoboditve Jeruzalema!*¹⁹

Mirovna pobuda Benedikta XV. ni bila omejena samo na doktrinarno obsodbo vojne kot sredstva za reševanje sporov med državami, ampak je hkrati usmerjala pozornost tudi na različna področja pomoči za vse potrebne, trpeče, ranjene, kakorkoli prizadete in vojne ujetnike. Po zavrnitvi je šla papeževa skrb predvsem v smeri krepitve

odnosov s posameznimi škofi in obnovi materialnih in moralnih ruševin, ki jih je povzročila vojna. Odmev njegovih prizadevanj najdemo tudi na Goriškem. *Na praznik sv. Petra in Pavla (29.VI.1918) smo po naročilu papeževem vsi duhovniki celega sveta maševali za konec vojske.*²⁰

Po drugi strani je potrebno poudariti, da je Sveti sedež vzdrževal stike z Avstro-Ogrsko tudi po smrti cesarja Franca Jožefa in pod njegovim naslednikom, cesarjem Karlom I., tja do avgusta 1918. Sveti sedež se po vojni ni udeležil mirovnih pogajanj. Predvsem Italijani so se bali, da bi vatikanski pogajalci odprli nerešeno rimsko vprašanje. Po drugi strani je veliko vplivnih politikov iz antantnega tabora papežu Benediktu XV. zamerilo njegovo strogo nevtralno politiko med vojno. Papež Benedikt XV. je umrl 22. januarja 1922.

¹⁹ Srebrnič, Čas, str. 28.

²⁰ Alojzij Novak, Črniška kronika, 12. julij 1918.

OB STOLETNICI BOJEV NA SOŠKI FRONTI

Vasja Klavora

Nizu lanskoletnih predavanj in razstav ob stoletnici začetka prve svetovne vojne so letos sledile prireditve v spomin na stoletnico soške fronte. Med njimi je treba omeniti razstavo, posvečeno vojakom 96. pehotnega polka iz Karlovca, ki so jo maja 2015 odprli v Goriškem muzeju na gradu Kromberk. Zgodovinar Davor Kernel iz Goriškega muzeja jo je pripravil s karlovaškim Gradskim muzejem, ki je v svojem mestu podobno razstavo odprl že konec preteklega leta. Obe ustanovi sta izdali tudi skupen katalog oziroma publikacijo z dodanimi prispevki slovenskih in hrvaških avtorjev o vojnem dogajanju pod naslovoma *Za kralja i dom. Karlovac i prvi svjetski rat* in *Sem puško zagledal in jokat začel*. Za skupni nastop obeh muzejev sta imela prav gotovo zasluge tudi pokojni direktor Goriškega muzeja Andrej Malnič, ki je pred nekaj leti s skupino Novogoričanov obiskal Karlovac, in Josip Pavlič iz Solkana, sin pripadnika karlovaškega 96. pehotnega polka in matere Slovenke iz Črniče. Z vsemi temi prireditvami smo obudili spomin tudi na vse tiste slovenske prebivalce iz Mirna, Rupe in Sovodenj, ki so morali ob začetku soške fronte leta 1915 zapustiti svoje domove in oditi v begunstvo. Odšli so v Karlovac, kamor jih je povabil domačin iz Rupe pri Mirnu, Andrej Jakil, ki je v Karlovcu živel že od leta 1912, potem ko je v tem mestu kupil tovarno za predelavo usnja. Njegovemu vabilu se je odzvalo veliko število družin, saj so upale, da jim bo Andrej Jakil preskrbel tudi delo. Tako je v Karlovcu nastala kar številna slovenska kolonija, ki so se ji po vojni zaradi fašističnega preganjanja na Primorskem pridružile še druge družine iz omenjenih primorskih krajev. V mestu so živele družine Jakil, Povodnik, Budkovič, Trampuž, Pahor, Tomšič, Bačar, Vuk, Klemenčič, Martinuč in druge. Nekaj jih je izumrlo, mnoge so se preselile, druge so se vrnile v domače kraje, a potomci slovenskih družin še danes živijo v Karlovcu. Ko so lanskega leta in tudi letos Karlovčani obiskali Novo Gorico, Črniče in domače kraje slovenskih rojakov – njihovih someščanov, so pozorno poslušali zgodbe o njihovem begunstvu. Čeprav potomci primorskih beguncev danes govorijo hrvaško, niso pozabili svojih korenin. In zgodilo se je, da so prav blizu domačij teh beguncev kmalu po začetku vojne z Italijo prišli Karlovčani, vojaki 96. pehotnega polka. Ob stoletnici začetka soške fronte smo se s Karlovčani spomnili zgodovinskih dogodkov, ki povezujejo oba naroda. V skupni želji, da jih ne bi pozabili, smo pri Lokvici posadili lipo.

Karlovac, staro vojaško mesto, je bil naborni sedež 96. pehotnega polka, ki je sodeloval tudi v bojih na soškem bojišču. V polku so bili vojni obvezniki s širšega območja Karlovca, Ogulina, Slunja, Korduna in Banije, delno tudi iz Slavonije. Bili so večinoma hrvaške

Spomenik, posvečen karlovaškemu 96. pehotnemu polku na nekdanjem vojaškem pokopališču pri Vižintinih (foto Mitja Juren)

narodnosti, a nekaj jih je bilo tudi srbske. Poleg teh enot so se v mestu zbirale tudi bošnjaške enote. Karlovaški polk je prišel na soško bojišče, v Kostanjevico na Krasu, 15. julija 1915, po koncu 1. soške bitke. Na soški fronti se je udeležil bojov na Doberdobskem Krasu, leta 1916 na Komenskem Krasu in nazadnje, do 12. ofenzive oktobra 1917, na Markovem hribu nad Šempetrom pri Gorici.

Ko se je 18. julija 1915 začela 2. soška bitka, so polk skupaj z drugimi enotami 17. pehotne divizije, 61. pehotnim polkom iz Temišvara, 39. pehotnim polkom iz Debrecena in 43. pehotnim polkom iz Karansebesa, premestili na območje Sv. Mihaela (danes Debeli Griža). Tamkajšnje avstro-ogrske položaje je branila ogrska 20. domobranska (honved) pehotna divizija. Italijani niso popuščali v svoji nameri, da prav na tem prostoru prodrejo proti vzhodu. Njihovi napadi niso prenehali, saj so se nadejali, da bodo z neprestanim,

hudim in uničujočim topniškim obstreljevanjem prodrli skozi razdejane položaje branilcev in zlomili njihov odpor. V tem, za branilce kočljivem položaju je poveljnik avstro-ogrskega VII. korpusa, konjeniški general nadvojvoda Jožef, 18. julija ukazal poveljstvu ogrske 20. domobranske pehotne divizije, da njene enote s protinapadom zavzamejo izgubljene obrambne položaje. Za okrepitev so v večeru tega dne iz Kostanjevice na območje Debele Griže poslali tri enote 17. pehotne divizije: dva bataljona karlovškega 96. pehotnega polka in bataljon 61. pehotnega polka. Bataljonoma 96. pehotnega polka so ukazali, naj zjutraj ob 3. uri preideta v protinapad. Ko sta bila karlovška bataljona še na pohodu do izhodiščnih položajev, so Italijani okoli 22. ure napadli vrh Debele Griže. Tako se je vse zavleklo in ob 5. uri zjutraj je prišlo povelje od avstro-ogrskega brigadnega poveljstva, naj se protinapad začne. Toda zgodilo se je, da do protinapada ob tej uri ni prišlo, saj je okrog 8. ure zjutraj poveljujoči obeh karlovških bataljonov, polkovnik Richter ocenil, da zaradi močnega

italijanskega topniškega ognja napad ni mogoč. To je pravzaprav pomenilo, da je polkovnik Richter zavrnil ukaz tako divizijskega kot korpusnega poveljstva, in brigadni poveljnik Stadler mu je celo očital neodločnost in obotavljanje. Neprestano italijansko topniško obstreljevanje je povsem onemogočilo kakršno koli povezavo z enotami, telefonske linije so bile prekinjene, pritisk italijanske pehote pa je bil vedno močnejši. Poveljstvo korpusa je zahtevalo, da enote izvedejo protinapad, toda razmere na bojišču tega niso dovoljevale. Polkovnik Richter je celo zaprosil, naj nekdo iz glavnega poveljstva pride na bojišče in se prepriča o dejanskem položaju. Vendar je brigadni poveljnik Stadler vztrajal kljub sporočilu, s katerim sta mu karlovška bataljona na hribovju Debele Griže po dveh dneh sporočila, da bi morebitni protinapad pomenil popolno uničenje branilcev. Tudi povelje, ki je prišlo iz poveljstva avstro-ogrške 5. armade je narekovalo, da se morajo položaji na Debeli Griži za vsako ceno obdržati ali ponovno zasesti. 20. julija je sledil protinapad in branilcem je uspelo zasesti stare položaje. Takšno je bilo vsaj prvo sporočilo z bojišča. Toda dejansko stanje na bojišču je bilo drugačno. Enote karlovškega 96. pehotnega polka, 61. pehotnega polka in ogrskega 3. domobranskega polka so bile razpršene po bojišču, poveljujočim ni uspelo, da bi jih povezali in obdržali zasedene položaje. Izgube so bile tako težke, da so poveljujoči le ukazali, naj se napadi prenehajo, saj tudi poveljujočemu na bojišču, generalmajorju Boogu ni uspelo, da bi po napadu z enotami 93. pehotne divizije in 12. gorske brigade zdržal na zasedenih položajih. Hrvaški vojni zgodovinar Pavičić piše: *Boji za hrib Sv. Mihaela (Debele Griže) so bili najpomembnejši boji v teku 2. soške bitke. V njih so se izkazale tudi hrvaške enote, posebno naš 96. pehotni polk, ki je utrpel zelo hude izgube pred začetkom protinapada generala Booga, še med nočjo. Samo v tej noči je izgubil 13 častnikov in 600 mož, ki so obležali ranjeni in mrtvi.*

Na nekdanjem vojaškem pokopališču pri Kostanjevici na Krasu se je do danes ohranil samo spomenik.
(foto Simon Kovačič)

Nema priča številnih žrtev enot karlovškega 96. pehotnega polka, ki so sodelovale v protinapadu na zavzete položaje na Debeli Griži in tudi v drugih poznejših bojih na območju Doberdobskega Krasa, je zapuščeno vojaško pokopališče na ravnici pod vasico Vižintini v Doberdobskem Dolu, na sedanjem italijanskem ozemlju. Tam stoji le še spomenik z nemškimi in hrvaškimi napisom: *Palim junacima c. kr. 96. pješačkog puka vječna slava!* (Padlim junakom c. kr. 96. pehotnega polka večna slava!).

Posebno srditi boji, v katerih je bil udeležen tudi karlovški 96. pehotni polk, so v 7. soški bitki, od 14. do 17. septembra 1916, potekali na Komenskem Krasu, med Lokvico in Novo vasjo. Na tem odseku

Osrednji spomenik na vojaškem pokopališču v Črničah
(foto Simon Kovačič)

so bile na obrambnih položajih razporejene enote 28. pehotne divizije in v njeno 55. brigado je bil iz 17. pehotne divizije dodeljen tudi karlovški polk. Njegovi vojaki so se tu z ramo ob rami borili s pripadniki mariborskega 47. pehotnega polka in celjskega 87. pehotnega polka, prekaljenimi možmi, ki so kraško bojišče izkusili že leta 1915 na doberdobski planoti. Italijanske enote so neutrudno naskakovale položaje branilcev, vrstili so se krvavi, siloviti napadi in protinapadi. Italijanom je 15. septembra 1916 uspelo zasesti pomembno koto 208 jugozahodno od Nove vasi, medtem ko je kota 144 južno od Doberdobskega jezera (Gorjupa Kupa) večkrat menjala gospodarja. Poveljnik avstro-ogrškega VII. korpusa, nadvojvoda Jožef, je ta dan označil kot »*enega od posebno težkih dni te vojne.*« Branilci so imeli hude izgube in 61. pehotnega polka iz Temišvara, ki je bil skupaj s Karlovčani na Debeli Griži, skoraj ni bilo več. Tudi 96. pehotni polk je utrpel izgube. Padle so pokopali na danes opuščnem vojaškem pokopališču v gozdu severozahodno od Kostanjevice, kjer je ohranjen spomenik z nemškimi in hrvaškimi napisom: *Ovdje počivaju junaci 96. c. i kr. pješčačkog puka pali u 7. kraškoj bitci. Rujan 1916.*« (Tu počivajo junaki c. in kr. 96. pehotnega polka, padli v 7. kraški bitki. September 1916). Po 8. soški bitki so padle pripadnike polka pokopavali blizu Kostanjevice, toda pokopališče se ni ohranilo.

Pozneje, v zadnjem letu soške fronte, je bil 96. pehotni polk v 5. gorski brigadi, ta pa v 58. pehotni diviziji 1. soške armade. Polk je bil od konca novembra 1916 do oktobrske ofenzive leta 1917 na strateško pomembnih obrambnih položajih na Markovem hribu nad Šempetrom, vzhodno od Gorice, ki so preprečevali italijanskim enotam prodor proti Vipavski dolini. Pripadniki 96. pehotnega polka so te položaje ubranili z visokimi izgubami. V to nas prepričuje vojaško pokopališče v Črničah, vzhodno od Šempetra, na katerem je pokopano 466 avstro-ogrskih vojakov, od tega 376 pripadnikov karlovškega polka. Nekaj so jih pokopali tudi v bližnjem Oseku, kjer sta bila vojaška bolnišnica in pokopališče z več kot 800 pokopanimi. Vojaško pokopališče v Črničah je ohranjeno in skrbno vzdrževano. Predstavniki Karlovca so 7. aprila 2013 obiskali Črniče in ob vhodu na pokopališče postavili spominsko ploščo padlim rojakom. V obdobju od julija 1915 do oktobra 1917 je karlovški 96. pehotni polk utrpel občutne izgube. Po bojih na Debeli Griži so eden za drugim padli kar tri polkovni poveljniki. Ni podatkov o izgubah do konca vojne na italijanskem ozemlju, podana pa je ocena, da je imel polk v prvi svetovni vojni več kot tisoč mrtvih, od teh jih je bilo 127 iz samega Karlovca.

V 12. soški bitki, ko so avstro-ogrške enote ponovno zasedle Gorico, so enote 96. pehotnega polka 28. oktobra 1917 ob 1. uri in 45 minut kot prve vkorakale v mesto in na goriškem gradu izobesile cesarsko zastavo, ki so jo polku poklonili občani Črnič, kjer je imel polk svoje zaledje. Po napredovanju avstro-ogrskih enot proti zahodu, proti reki Piavi, je del enot karlovškega polka ostal do januarja in februarja 1918 še v Črničah, kjer je stražil bolniške barake pri Oseku.

Viri:

- Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918, Boji na kraškem bojišču, Wien, 1930–1938.
- Vasja Klavara, *Doberdob. Kraško bojišče 1915–1916*, Mohorjeva založba, Celovec, 2007.
- Vasja Klavara, *Fajtji hrib. Bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917*, Mohorjeva založba, Celovec, 2014.
- Vasja Klavara, *96. pehotni polk iz Karlovca na kraškem bojišču med 2. soško bitko (od 18. julija do 10. avgusta 1915)*, Sem puško zagledal in jokati začel, Goriški muzej, Nova Gorica, 2014.
- Svetlo, Časopis za kulturo, umjetnost i društvena zbivanja, Karlovac, 2015, 1-2.
- Mirko Budković, *Bojišnica na Soči i Slovenci u Karlovcu* (tipkopis hrani avtor).

VOJAŠKI TABOR SEGETI – ŽIVLJENJE ZA FRONTNO ČRTO

Tamás Pintér

Na doberdobskem bojišču življenja vojakov niso izpolnjevali le nenehni boji, kajti vsaj toliko časa, če ne še več, so ti preživljali tudi za frontno črto. Nastal je poseben tabor, ki je tam vojskujočim se madžarskim vojakom vzbujal vtis pravilničnega mesta.

Vojaški poveljniki so morali poskrbeti za ustrezen prihod, premike, nastanitev ter zadovoljitev najrazličnejših telesnih in duševnih potreb velikega števila vojakov, ki so prispeli na novo, doberdobsko bojišče. Vojaške enote so nanj najprej potovale po železnici, nato pa peš prehodile pot do položajev. Glavnina vojakov VII. korpusa je prišla julija 1915 po železnici iz Koroške, in sicer na vzhodni del komenske planote, v današnji Branik. Več kot 30-kilometrsko pot proti zahodu, na doberdobsko planoto, so z vso vojaško opremo opravili peš.

4. domobranski pehotni polk iz Oradee, mesta v današnji Romuniji, je v Branik prispel 9. julija zgodaj zjutraj, po ureditvi opreme pa je pot nadaljeval ob 18. uri. Pot, ki je vodila iz Vipavske doline na Kras, je eden od vojakov te enote, Gergely Sárközy, ovekovečil takole: *Vzpenjali smo se po dobro vzdrževani cesti. Bilo je prav vroče, temeljito smo se preznajili. Ponekod smo šli skozi gozd, drugje smo pot nadaljevali*

skozi pusto pokrajino. Zemlja je povsem kamnita, na njej ne uspeva popolnoma nič, toda ponekod sem videl manjše kose zemlje, iz katerih je gospodar pobral večje skale in jih zložil okrog svoje majhne parcele kakor ograjo. In takšna, nekoliko očiščena zemlja, je obrodila nekaj malo suhe trave za govedo. Zvečer ob 11. uri so postavili tabor v 12 kilometrov jugozahodno ležečem Gorjanskem. Naslednji dan so ob 20. uri nadaljevali proti severozahodu. Gergely Sárközy je pot opisal z besedami: Pokrajina je vedno bolj revna, kamnita in pusta. Opolnoči smo prišli v Kostanjevico, v kateri je imel korpus svoje poveljstvo. Od tod smo pot nadaljevali proti zahodu in se ob 3. uri zjutraj utaborili na obrobju Doberdoba, v dolini Dol (Vallone). Prehrojena pot tistega dne je bila dolga 18 kilometrov.

39. cesarski in kraljevi pehotni polk iz Debrecena, ki je konec septembra prišel za korpusom, je izstopil že na železniški postaji Nabrežina blizu Trsta. Z južne strani je vojake preko Krasa čakala nekoliko krajša pot do Doberdoba. Enote in bataljoni, ki so prispeli kasneje, so prav tako uporabljali omenjeno železniško postajo. Poleg nje pa so uporabljali tudi železnico, ki je obšla Kras, in izstopali na železniških postajah Štanjel ali Dutovlje. Kasneje so domov odhajajoči častniki,

Poveljstvo VII. korpusa pred Ljudsko šolo v Kostanjevici na Krasu, sedežem korpusa
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)

predvsem višji, potovali z železniške postaje v Trstu. Resda njim na fronto ni bilo treba pešačiti. V najboljšem primeru so od železnice do fronte potovali z avtom, v slabšem pa na konju ali s konjsko vprego.

Prispele vojaške enote so v prvih obdobjih bojev taborile v bližini posameznih naselij, večinoma pod milim nebom, v šotorih. Poveljstvo in različni zaledni, tehnični in zdravstveni oddelki so bili nastanjeni v primernih zgradbah okoliških naselij. Šotorjenje v poletnih mesecih ni predstavljalo težav, vendar pa je bilo zaradi bližajoče se jeseni treba za vojake najti ustreznejšo nastanitev.

Poveljstvo VII. korpusa je po utrditvi prvih bojnih črt moralo razmišljati tudi o nastanitvi enot, ki so po osmih do desetih dnevih bojevanja prišle v rezervo oziroma na počitek, to je o ustanovitvi primernih taborov, zaščitenih pred vremenskimi vplivi. V času 2. soške bitke je število branilcev doberdobske planote z na novo preusmerjenimi enotami naraslo že na 75.880. Prebivalce planote so izselili. Ker pa so bila naselja dokaj blizu prvih bojnih črt, jih je italijansko topništvo skoraj v celoti uničilo. Primerno področje za nastanitev vojaških enot na počitku je bilo območje vzhodno od doline Dol (Vallone) – komenska planota. Tamkajšnje prebivalce so izselili šele po večjih topniških in zračnih

napadih, poleti 1916. Zaradi tega je bil velik del vojakov, ki so bili na počitku, primoran taboriti v šotorih, in sicer v dolinah blizu naselij.

Potem ko je nadvojvoda Jožef prevzel obrambo doberdobske planote, si je uredil glavni štab poveljstva v šoli v Kostanjevici na Krasu. Bojni položaji, ki so se izoblikovali po prvih dveh soških bitkah, so se v obliki polkroga središčno razprostirali 4 do 5 km zahodno od doline Dol (Vallone), ki je v smeri sever–jug zapirala doberdobsko planoto na vzhodu. To središče je bilo v isti smeri kot 5–6 km oddaljena Kostanjevica, od koder so bile vse točke obrambe približno na enaki razdalji. Komenska planota je povprečno višja od doberdobske planote in tako se je s Kostanjevice razprostiral pogled na nekatere dele Doberdoba. Na češnjki, ki je rasla na vrtu glavnega štaba, je nadvojvoda Jožef postavil opazovalnico in jo povezal tudi s telefonsko linijo. Od tod je lahko s daljnogledom spremljal potekajoče boje in po potrebi tudi ukrepal. Poveljstvo korpusa je skušalo nastaniti rezervne vojaške enote zahodno od naselja, na obeh straneh ceste v smeri Opatjega sela. Če je bilo treba, so jih od tod lahko hitro usmerili na ustrezne položaje. Pri Lokvici, vasi severno od te ceste, so na območju z imenom Segeti, zgradili istoimenski vojaški tabor – Segeti. Nadvojvoda Jožef si je prišel prvič ogledat načrtovani tabor 23. avgu-

Šotorjenje v vojaškem taboru Segeti (iz zbirke Mitje Jurna)

sta 1915, toda gradnja je zaradi pomanjkanja delovne sile potekala zelo počasi in nenačrtno. To, kar je videl, je najverjetneje pripomoglo, da je že naslednji dan z ukazom odredil gradnjo tabora, ki bi lahko sprejel več kot 5000 ljudi. Morda je 27. avgusta, ko je s soprogo in s sinom, ki sta bila na obisku, odjezdil na območje gradnje vojaškega tabora ter v grmičastih dolinah obiskal tudi taboreče vojake 1. domobranskega (honved) pehotnega polka iz Budimpešte, preverjal tudi to.

Čas po 2. soški bitki, v jeseni 1915, je pospešil potek dogodkov. Poveljstvo jugozahodne fronte je zaradi krepitve obrambe poslalo 3. septembra na južni del doberdobske planote tudi III. korpus iz Gradca, kar je obenem pomenilo prihod velike množice novih vojakov na to območje. Nadvojvoda Jožef je zato dejavnost enot v rezervi (na počitku) odredil z novim predpisom. V njem je določil tudi uporabo novih zemljišč severno od črte Romjan (Vermegliano)–Doberdob–Nova vas in predpisal: *Umaknjene rezervne enote naj počivajo, medtem naj se očistijo, okrepijo; v red naj spravijo orožje, obleko in opremo. Nato se izvedejo disciplinske vaje (vojaški pohodi, streljanje in šport), da bi odpravili razlike med različnimi, neenakimi vpoklicanimi vojaškimi enotami.* Novi predpis je omenil tudi gradnjo vojaškega tabora Segeti za rezervne enote. Za vodenje gradbenih del

je nadvojvoda pooblastil majorja inženirskih enot Maurerja. Tudi za počivajoče enote je bilo predpisano, da morajo skladno s svojimi vojnimi pripravami pomagati tudi pri gradnji.

Poveljnik korpusa je oktobra 1915 ob več priložnostih preveril potek gradnje tabora in zadovoljno ugotovil, da dela tečejo hitro, da je končanih veliko kamnitih zgradb, barak, ki so primerne za bivanje in v katerih je možno tudi ogrevanje. 9. oktobra je z velikim veseljem ugotovil, da bodo lahko vse enote kmalu pod streho. Med vojaki zelo priljubljeni poveljnik je mislil tudi na zabavo vojakov, nastanjenih v taboru: *Za svoje čete bom dal zgraditi kegljišča in objekte za druge nedolžne zabave, nekakšen angleški park, da bodo mojim vitezom na voljo za razvedrilo in kratek čas.*

Velike oktobrske bitke in deževja na gradnjo tabora niso ugodno vplivali. 1. novembra je nadvojvoda z grenkobo ugotovil, da je tabor v žalostnem stanju. Zaradi intenzivnega deževja se je veliko zgradb iz kamna in rdeče gline udrlo, saj so se enote borile na bojiščih in tako ni bilo nikogar, ki bi zgradbe pravočasno saniral. V tem času so bile v taboru enote 24. lovskega bataljona in 39. pehotnega polka iz Debrece-na, ki so kljub velikemu deževju poskušale rešiti, kar se je rešiti dalo.

Kamniti temelj zgradbe s še platneno streho iz šotorskih kril novembra 1915, bivališče vojaka Károlyja Cservenke in njegovih tovarišev, vojakov 24. lovskega bataljona, v taboru Segeti (iz zbirke Krisztine Babos)

Ukrepi, sprejeti na podlagi videnega stanja z začetka meseca, so zadevo tabora premaknili naprej, saj so 8. novembra že poročali o skoraj dokončanem taboru, v njem pa naj bi bilo moč nastaniti enajst bataljonov in preskrbovalne oddelke na tem področju vojskujočih se polkov. Nadvojvoda je prav tako izdal ukaz za gradnjo podobnega tabora, in sicer južno od ceste Kostanjevica–Opatje selo in severno od vasi Korita na Krasu.

Poveljnik korpusa je 9. novembra 1915 v okviru svojega poveljstva postavil vse taborne, ki so obstajali vzhodno od Segetov, pod enotno upravljanje, s čimer označujemo »uradni« začetek tabora. Glavni štab tabora je vedno imenoval poveljnik brigade s sedežem v Lokvici, tega pa poveljnik divizije, prav tako s sedežem v Lokvici. Poveljnik divizije je imenoval tudi glavnega zdravnika, ki je bil pa tudi glavni divizijski zdravnik. Poveljnik tabora je bil na splošno stotnik, ki ga je določala 17. pehotna divizija. Temu je bilo v pomoč sedem častniških namestnikov in štirinajst vojakov iz te divizije, medtem ko so mu pisarja, štiri častniške namestnike in osem vojakov dodelili iz 106. črnovojniške divizije. Omenjeni so morali biti zanesljivi, lahko so bili tudi manj primerni za vojaško službo, toda vsaj namestniki častnikov so morali obvezno znati nemško.

Poveljstvo tabora je bilo treba ustanoviti do 15. novembra, uradno je začelo s svojim delovanjem 16. novembra. Od tega trenutka dalje je bilo treba vse lokalne zadeve urediti na licu mesta v skladu z navodili poveljnika tabora. Njegove naloge so bile: ureditev stražarske službe, vzpostavitev in vzdrževanje reda, preprečevanje krošnjarenja, označevanje cest ter njihova izgradnja in vzdrževanje, ureditev skladišč, oskrba z vodo, požarna preventiva. Tudi kopališča in postaje za odpravljanje uši so bili podrejene poveljstvu tabora. Poveljnik tabora je ob tem dobil še neposredno telefonsko povezavo s poveljstvom korpusa.

V času veljavnosti izvajanja povelja je bilo zgrajenih deset rajonov za bataljone in štiri polkovna poveljstva. Stalna nastanitev v taboru je bila ukinjena. Če je kaka enota zapustila območje tabora, je bilo treba ključne od zgradb predati poveljniku tabora. Častniki so morali ob takšnih priložnostih svoje osebne predmete predati v ločena skladišča in izpraznjena poslopja so morala biti pred predajo očiščena.

Za nadaljnjo izgradnjo tabora je, podobno kot prej, dobil ukaz major inženirskih enot Maurer z neposredno njemu podrejenimi delovnimi oddelki, ki jih ni bilo mogoče odtegniti za nobeno drugo delo. Po pot-

Ruski ujetniki na območju tabora pripravljajo material za gradnjo ceste (iz zapuščine Lászla Kókayja)

rebnelem počitku so pri gradbenih delih morale sodelovati tudi enote, ki so se vrnile s fronte. Pri gradnji tabora so kakor tudi pri drugih tehničnih opravilih na območju soške fronte imeli pomembno vlogo ruski vojni ujetniki. Nadvojvoda Jožef tako 19. aprila 1916 omenja, da so »moji ruski ujetniki, delavci, hoteli preteptsti italijanske ujetnike, ker zaradi Italije vojna še vedno ni končana.«

V tem času še ni stala baraka tabornega poveljstva niti baraka glavnega zdravnika. Za njihovo nastanitev je v času, ko so bile zgradbe še nedokončane, skrbela 17. pehotna divizija. Ukazu za izgradnjo tabora so priložili načrte, na katerih je bilo označeno mesto poveljstva.

12. decembra je poveljstvo korpusa z novim ukazom podkrepilo ukaz z dne 9. novembra in z nadaljnjimi podrobnostmi odredilo pravila delovanja tabora. Do takrat so bili dokončani vsi rajoni za nastanitev enajstih bataljonov, ki so jih označili z velikimi tiskanimi črkami od A do M. Rajone so izoblikovali skupaj z zalednimi oddelki, ki so skrbeli za oskrbo, prehrano in transport vojakov ter bili označeni s črko Q. Znotraj rajonov so uvedli še posebno označevanje za identifikacijo stotnij in vodov, nastanjenih v posameznih poslopih.

V taboru so bila tudi štiri mesta za nudenje prve pomoči ter prostor za lažje ranjene in bolne. Uporaba teh mest je smela biti samo začasna. Tisti, ki so potrebovali prevoz, so morali biti čim prej premeščeni v divizijsko zdravstveno postajo tabora Segeti. Zelo strogo je bilo treba skrbeti za čistočo. Za opravljanje potrebe se je smela uporabljati le latrina, a odpadke so lahko odvrgli le v posebne jame, ki so jih kot latrine vsak dan posuli z raztopino apna, nanjo pa razgrnili še deset centimetrov debelo plast zemlje.

Okoli latrin se je kasneje pripetilo več zanimivih dogodkov. László Kókaly, prostovoljec 46. pehotnega polka iz Szegeda, je v svojem dnevniku 16. maja 1916 zabeležil naslednji dogodek: *Dopoldan okrog 11. ure se je zgodila zanimiva reč. Veliko latrino ob 5. stotniji so v preteklih dneh pokrili s kamni, ker se je napolnila. Namesto nje so skopali novo, nanjo so namestili tudi kolibo stare latrine. Mi, ta stari, smo vedeli, kje je bila prejšnja latrina, in smo se tega mesta skrbno izogibali, medtem ko se je neki mlad Čeh, ki je bil včeraj dodeljen k stotniji, plazil tam naokrog in se potopil skoraj do grla. V roke so mu dali kol in ga tako potegnili ven. Ne vem, kaj bo na to, predvsem zaradi uničene uniforme, porekel nadporočnik Mécs - Balogh, ki je sedaj poveljnik 5. stotnije.*

Zgradba poveljstva cesarskega in kraljevega 46. pehotnega polka iz Szegeda (iz zapuščine Lászla Kókajja)

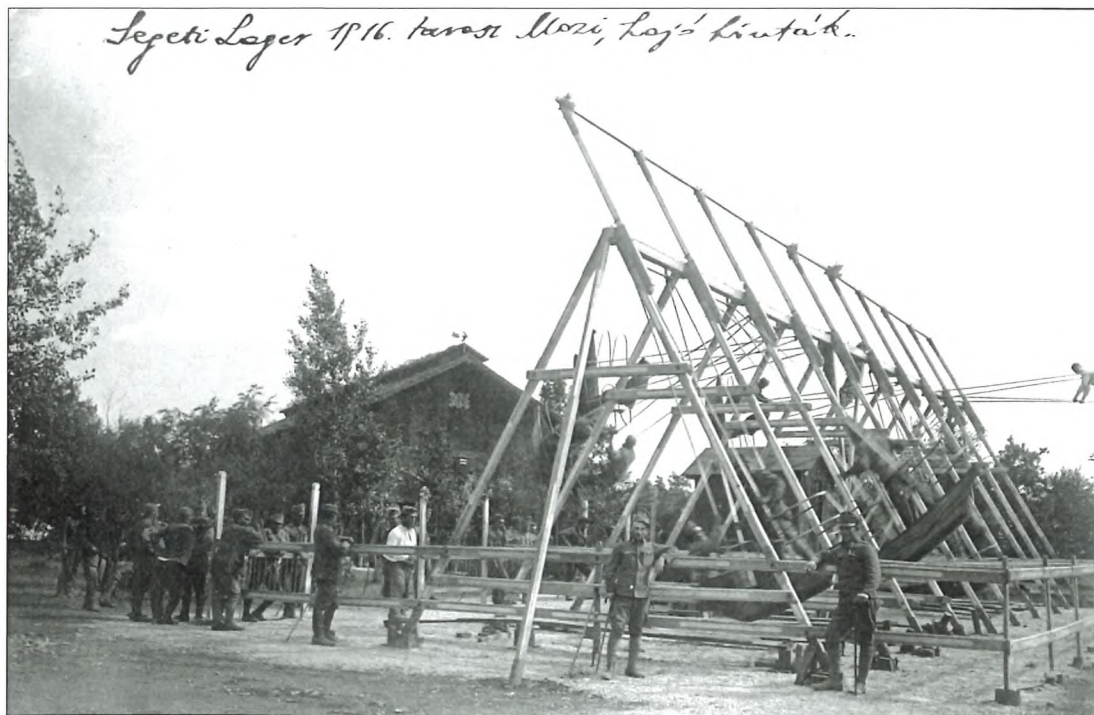
Po izgradnji tabora si je poveljnik korpusa skladno s prejšnjimi obljubami prizadeval poskrbeti tudi za zabavo tukaj bivajočih vojakov. Tudi on je zelo dobro vedel, da se vojake ne sme prepustiti dolgočasju. Józsi Jenő Tersánszky, ki se je sicer kot prostovoljec boril vso prvo svetovno vojno in bil leta 1917 kot poveljnik voda cesarskega in kraljevega 43. pehotnega polka iz Fehértemploma tudi na komenski planoti, je o potrebah stalne zaposlitve vojakov v izjemnem vojnem romanu z naslovom *Zgodba svinčnika* zapisal takole: *Največja groza vojaka je dolgočas. Če ostane sam, če mu je dolgočas, če vojak počiva, potem njegovo srce prevzame skrb za mater, očeta, Lidiko, vrtiček, telička Bimba, konjička Vilinca in psa, za dom, za vas, za mir. Pride do melanholije, upora, preklinjanja, joka. To zelo dobro vedo tudi poveljniki. Zato mladeničev niti za uro ne smemo pustiti brez zaposlitve. Če ni vaj in čiščenja, potem igra, pesem, druženje in izhod ...*

Nadvojvoda Jožef je storil vse, da se njegovi vojaki ne bi dolgočasili. Pomemben mejnik je bila otvoritev kina 1. marca 1916. *Sodobni človek 20. stoletja, čeprav potone v globine Atilovega časa v smislu barbarstva, ne zna živeti brez »moderne« zabave, brez kina! Torej kino v tabor Segeti!*, je poročal v veselem tonu István Csabai, kronist

debrecenskega 39. pehotnega polka v poglavju o življenju v taboru. Odprtje kina je ovekovečil tudi nadvojvoda. Tudi on je užival ob predstavi in komentarjih vojakov: *Popoldan je bila slovesna otvoritev našega velikega kina, udeležilo se je 500 ljudi. Zgradil sem ga za svoje počivajoče enote. Veliko barako v dolini, neposredno ob segetskem taboru. Predstava mi je bila zelo všeč. 46. in 43. pehotni polk sta se mi z delegacijo zahvalila, da sem jima pripravil to zabavo. Od sedaj naprej bodo tam vsak dan predstave od 14. do 20. ure, da si bo lahko vsak moj vojak na počitku dnevno ogledal film. Tudi sam bom, če bom lahko, šel pogosteje tja, ker me radosti veselje mojih ljudi in njihovi zabavni komentarji.*

Taborski kino 5. armade je deloval teden dni, od 15. aprila dalje pa so bile v zgradbi z imenom »Kino« ponovno vsak dan predstave brez prekinitve. Vstopnina za vojake je bila 10, za častnike pa 50 filerjev. Denar, ki je ostal od pokritja stroškov delovanja kina, so namenili skladu za vojne vdove in sirote.

Za zabavo častnikov je skrbela tudi kavarna. O tem je poročal že prej omenjeni Csabai: *Poleg stanovanj za častnike in vojake so uradni*

Kino (madžarsko »A Mozi«) in zibalni čolni, ki jih je posnel László Kókay. (iz zapuščine Lászla Kókayja)

Erstes Kafeehaus oziroma Prva kavarna v taboru (iz zapuščine Lászla Kókalyja)

prostori in javne zgradbe napravili iz tega tabora pravcato mesto. Med prostori za zabavo je najprej treba omeniti »častniški počitniški dom«, ki je sicer nosil ime Prva kavarna. V njem je bil tudi klavir, ki so ga pripeljali iz Trsta. V tej kavarni je bilo še posebej veliko dobre volje. Dobre volje, ki je je primanjkovalo v 39. polku na Doberdobo! Tu je zmanjkalo veliko žgane in druge pijače. Točili so madžarsko vino, veliko madžarske krvi je segrel 39. polk v zabavah, ki so trajale do jutra! Kdor ni pil (redki primeri!), se je prišel sem pogovarjat. S posredovanjem rožnate taborske dopisnice se je vojak 39. polka lahko pogovarjal tudi s svojo vasjo! Zares, tabor Segeti je bil velikokrat bliže Debrecenu kot Devetakom!

Na dvorišču kavarne so 21. maja 1916 odprli kegljišče, od takrat so na območju tabora imeli tudi tenis in nogometno igrišče. Teniško igrišče so smeli uporabljati izključno častniki, medtem ko je bilo kegljišče za vojake odprto vsak dan do šeste ure popoldan, po tej uri pa so lahko kegljali častniki ali častniški pripravniki.

Zabavi vojakov je služilo tudi igrišče, ki so ga neprekinjeno gradili v bližini kavarne in predali namenu 6. junija 1916. Na njem so bili vrtiljak in zibalni čolni, ki jih je poveljnik korpusa kupil na račun darov baronice Fries - Skene, soproge tržaškega guvernerja. Že omenjeni

László Kókaly je igrišče opisal z naslednjimi besedami: *Po cesti, ki me odpelje mimo kavarne, se ozrem na vrtiljak, ki so ga začeli graditi konec prejšnjega meseca. Že je končan, ima tudi lajno, ki jo bodo poganjali ruski ujetniki. Tudi vrtiljak bodo poganjali oni. Veliko vojakov stoji okoli, divjanje in režanje se mešata z glasbo lajne. Za nekaj trenutkov človek pozabi, kje sploh je ... Potrebe po resnejši zabavi je zadovoljevala knjižnica, odprta 25. aprila, v kateri so se lahko za dva tedna izposojale knjige v madžarskem in nemškem jeziku.*

Tabor pa je poleg počitka in zabave nudil tudi duhovno nego vojakov. Kronist 39. pehotnega polka je o tem pisal tako: *Ne samo telesu, tudi duši so ustregli tukaj! Zgradili so kapelico, cerkev in molilnico za vsako veroizpoved. Zavetnik rimskokatoliške kapelice je bil sveti Martin. [...] V tej kapelici, posvečeni svetemu Martinu, so bile vsako nedeljo maše z glasbo. Kakor maša v C-duru v kakšni baziliki! Verniki so tudi nekoliko pobožnejši! O, na Doberdobo se je možno naučiti moliti!*

V taboru so bile glede na vrsto veroizpovedi zgrajene štiri kapelice in ena judovska cerkev. Ob nedeljah in cerkvenih praznikih so počivajoči vojaki po svojih veroizpovedih odhajali k maši, k bogoslužju. Pri obredih je igral orkester posameznega polka. Posvetitev največje kapele, prej omenjene kapelice svetega Martina, bi morala po dnevnem redu

poveljstva tabora biti 12. marca 1916. Nadvojvoda Jožef pa je, sodeč po njegovih spominih, posvetitev prestavil za teden dni, a o praznični maši je podrobno poročal: *Odhajam v tabor Segeti, kjer se je v dolini med hrasti in s pogledom na koto 197 ter na Monte Sei Busi končala gradnja naše katoliške kapele. Zgrajena je iz lesa in ima tri stranice, četrta stranica nasproti oltarja je odprta. Pred njo je zravnana in posipana velik prostor za 4–5000 ljudi. Ker stoji kapela približno tri metre višje, lahko vsakdo vidi na oltar. Danes so jo posvetili, nato je bila praznična taborska maša, ki se je udeležil ves 46. pehotni polk. Medtem ko je nad nami krožilo brneče sovražno letalo, je orkester igral Rossinijevo Stabat Mater, nato je moj herojski polk zapel še Tantum Ergo, duhovnik pa je dal najveličastnejši blagoslov. Z gorečo predanostjo smo molili vsi in prosili Boga, naj nas kmalu osvobodi, mučenike Krasa, in naj čim prej prinese srečen konec tej nadvse grozotni vojni. V sebi sem molil za svojo ljubljeno domovino, za ljubljenega dobrega starega kralja, za svoje odlične viteze, ki v tem peklu z božjim pogumom, vdanostjo neomajno izpolnjujejo svoje najtežje dolžnosti. Prinesli so veliko rož in z ljubeznijo je bila okrašena mala kapelica, polna hrepenenja.*

Kot je tudi zapisal István Csabai je iz tabora, v katerem je bila možna nastanitev in postrežba za več kot deset tisoč oseb, nastalo pravo mestece z ulicami in trgi. Glavna ulica je nosila ime nadvojvode Jo-

žefa, poleg nje so bili tukaj še Debrecenski trg, Szegedska, Banatska, Begejska ulica in Ulica korsó (vrč). V taboru je bilo slišati zlasti madžarsko besedo. To je József Pogány, ki je kot novinar hodil po taboru, opisal tako: *Vse vrste madžarskih besed. Vsa madžarska narečja iz vse države se slišijo tukaj. Iz Debrecena, Székesfehérvárja, Oradee, Pešte. Kot da bi se vsa Madžarska srečala tukaj. Tabor govori in njegov govor je madžarska simfonija.*

Tabor je v svojem enoletnem obstoju pomenil za več deset tisoč madžarskih vojakov veliko več kot le navadno počivališče. Ime Segeti je postal pojem za madžarske vojake, vojskujoče se na Doberdobo. Na golih kraških skalah zgrajeno malo mesto je ob nečloveški pozicijski vojni na Doberdobo, ki je pomenila pekel na zemlji po spreobrnjenem svetu, med vojaki ustvarilo iluzijo normalnega življenja.

Vojaški tabor Segeti je deloval vse do prisilne izpraznitve doberdobske planote, do 9. avgusta 1916. Potem je na to območje prišlo avstro-ogrsko topništvo. Del zgradb jim je uspelo demontirati in odpeljati, večina pa jih je postala tarča italijanskega topništva. Nekaj mesecev kasneje so italijanske enote zasedle območje tabora in od takrat dalje so avstro-ogrski topovi neprekinjeno uničevali še preostale zgradbe. Skoraj povsem je bil uničen ves spomin na enoletno gradnjo.

Vojaki ogrskega kraljevega 1. domobranskega (honved) pehotnega polka med mašo pred kapelico sv. Martina (iz zbirke Sklada za raziskovanje velike vojne)

Na koncu naj sledijo besede graditelja tabora, ki jih je 11. avgusta 1916 zapisal v svoj dnevnik, po enem od zadnjih obiskov tabora: *Zgodaj zjutraj sem v družbi spremljevalca iz 39. pehotnega polka šel peš preko tabora pod Plenskim vrhom v Segete. Zgradbe so sestreljene, tudi vrtiljak, na mestu kina in kavarne stojijo zdaj baterije in tam, kjer je bila kapela, so zdaj štiri 15-centimetrski topovi. Lepe barake so delno odnesli, delno razstrelili. Težke granate padajo tudi sedaj, ko sem tam, in porušile bodo vse, kar sem*

v dolgem in grenkobnem letu z veliko ljubeznijo in skrbjo dal zgraditi za svoje počivajoče enote. Tudi naša mala kapela je zgorela, zogleneli delčki se vrtnčijo kot majhni hudički, ki plešejo v rokah vročega poletnega vetriča; pred kapelo na lepem kamnitem trgu, na katerem smo velikokrat kleče molili ter so moje pogumne enote iskale uteho in zabavo, kraljuje le smrt ...

Iz madžarskega jezika prevedla Gordana Šovegeš Lipovšek.

Severozahodni vhod v tabor Segeti s Cesto nadvojvode Jožefa, na kateri še danes stoji v skalo vklesan Borojevičev prestol. V ozadju je vidna pravoslavna kapela. (iz zapuščine Lászla Kókajja)

Viri in literatura:

- Andre Ajtay, *A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története 1914–1918*, Szeged, 1933.
- Tibor Balla, *Az izonzói csaták*. In.: Hermann Róbert (szerk.): *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái*, Budapest, 2003.
- Tibor Balla, *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország I. világháborús képes albuma*, Budapest, 2003.
- István Csabai, *Fakereszték mentén – népek országútján. Élmények, tanulmányok az 1914–18. évi világháborúból*, Budapest 1935.
- József Doromby, László Reé (szerk.), *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története*, Budapest, 1942.
- Miklós Horváth (szerk.), *A Nagy háború másik arca. A lövészárkok hétköznapijai*, Budapest, 2004.
- József Főherceg, *A világháború amilyenek én láttam II–III. kötet*, Budapest, 1928.
- László Kókay irathagyatéka.
- Győző Lépes, Artur Mátéfy, *A cs. és kir. báró Hötzendorfi Konrád Ferenc tábornagy debreceni 39. gyalogezred világháborús története 1914–1918*, Debrecen, 1939.
- Tamás Pintér, János Rózsafi, Norbert Stencinger, *Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében*, Budapest, 2009.
- Gergely B. Sárközy irathagyatéka.
- József Pogány, *A földreszállt pokol. Az Isonzo eposza*, Budapest, 1916.
- Jolán Szijj (főszerk.), *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*, Budapest, 2000.
- Jenő J. Tersánszky, *Egy ceruza története*, Budapest, 1961.
- *Hadtörténelmi Levéltár I. világháborús gyűjteménye és a Tanulmánygyűjtemény különböző iratcsoportjai és iratai.*

ŠPANSKI KULTURNIK IN FILOZOF MIGUEL DE UNAMUNO OBISKAL FRONTO NA GORIŠKEM

Vili Prinčič

Leta 1917 je italijanska vlada sklenila, da na italijansko-avstrijsko fronto povabi skupino španskih intelektualcev. Šlo je bržčas za propagandno potezo, ki je stremela k iskanju in navezavi novih prijateljskih stikov s kulturnimi in političnimi krogi držav, ki niso bile vpletene v vojne spopade prve svetovne vojne. Iz takratnih kronik je razumeti, da je del španskega javnega mnenja "navijal" za centralne sile (Nemčija, Avstro-Ogrska), del pa je bil bolj naklonjen silam antante. Skupino povabljenih Špancev so sestavljali: univerzitetni profesor, esejist, romanopisec, pesnik, dramatik in filozof Miguel de Unamuno y Jugo, slikar Santiago Rusiñol, novinar Luis Bello, politik in književnik Manuel Azaña ter filolog in likovni kritik Américo Castro. Skupina je v Italijo dopotovala 14. septembra 1917 preko Ventimiglie v Liguriji, odpotovala v Milan in 18. septembra prispela v Videm. Tam jo je na sedežu vrhovnega poveljstva sprejel general Luigi Cadorna, vrhovni poveljnik italijanske vojske. V naše kraje so torej Španci prišli le dober mesec pred avstro-ogrsko in nemško ofenzivo pri Kobaridu in pregonom italijanske vojske do reke Piave. Ko so se španski kulturniki vrnili domov, je Unamuno napisal več člankov s proitalijansko vsebino. Nekateri izmed teh so izšli celo po italijanskem porazu na soški fronti in naglem umiku daleč na zahod.

Miguel de Unamuno se je rodil 29. 9. 1864 v baskovskem mestu Bilbao. Veljal je za kontroverzno osebnost in je bil vedno v sporu z oblastmi. Večkrat se je znašel za zapahi in je rad prehajal z ene skrajnosti v drugo. Najbolj se je ta nestanovitnost pokazala v tridesetih letih. Aprila 1931 je kandidiral za svetnika republikansko-socialistične zveze in bil izvoljen. Z občinskega balkona v Salamanci je razglasil, da se je začela ... *nova doba in končala dinastija, ki nas je osiromašila, ponižala in poneumila*. Republika mu je povrnila naziv rektorja Univerze v Salamanci, ki ga je izgubil pod režimom Prima de Rivere.¹ Izvolili so ga tudi kot neodvisnega poslanca v španski parlament. A tudi nad republiko je bil razočaran. Že upokojen je leta 1935, ob izbruhu španske državljanske vojne, podprl upornike. Ponovno je dobil službo rektorja na univerzi. V upornikih je videl prenovitelje, a mu je bilo za to izbiro kmalu žal. Krvoločnost falangistov generala Franca ga je prisilila, da se je javno pokesal, da je podprl vstajo. Sledila sta odstavitev z mesta rektorja in hišni pripor. 31. decembra 1936 je nenadno umrl v svojem domu v Salamanci, sredi večerne zabave, ki je bila v navadi njega in njegovih

Španski mislec Miguel de Unamuno y Jugo leta 1925
(<https://commons.wikimedia.org>)

prijatelj. Kljub izločitvi iz družbe je bil na pogrebu poveljevan kot falangistični junak.

Svoj obisk Goriške je španski filozof opisal tako: *Dne 19. septembra smo odpotovali iz Vidma in se napotili proti Tržiču. Prekoračili smo bivšo mejo, ki je delila Furlane na dvoje. Prispeli smo v Gradišče, ki ga je italijanska vojska osvojila že prve dni vojne, in se nato povzpeli na pobočja Krasa.*

Unamuno je pri tem na dolgo in široko opisoval trdo kraško zemljo, ki jo je vojna še bolj osiromašila. Tam je peterica obiskala strelske jarke in utrjene položaje, ki sta jih vojskujoči se strani zgradili dve leti prej,

¹ Miguel Primo de Rivera y Orbaneya, španski general, v letih 1923–1930 predsednik španske diktatorske vlade.

na začetku spopadov. Povsod so se še bohotili kupi zarjavele bodeče žice, sem ter tja tudi kaka hiša ali ostanki vasice. V svojem povzdigovanju italijanstva in nasploh latinskega sveta je španski kulturnik omalovaževalno opisoval vse, kar je prej spadalo v avstro-ogrsko državo. Ta svet so po njegovem mnenju naseljevali barbari, na Krasu pa so živeli neki ubogi pastirji slovanskega rodu, najbrž Srbi! To se od enega največjih španskih razumnikov svetovnega kova sliši zelo čudno, saj je v primeru Avstro-Ogrske šlo za civilizirano, razvito in visoko kulturno državo, ki so ji močan pečat kulturne raznolikosti dajali vsi nešteti narodi, ki so jo sestavljali. V tistem času v naših krajih skoraj nismo poznali nepismenosti, kar pa ne moremo trditi o takratni, toliko opevani Italiji. Pri tem najbrž tudi njegovi Španci niso veliko zaostajali! Sodeč po raznih pričevanjih in tudi dnevnikih italijanskih častnikov, je v italijanski vojski nedvomno prihajalo do izrazov začudenja, ko je ta prodrla do slovenskih vasi v Brdih ali na Krasu in v zapuščenih hišah naletela na kupe knjig in časopisov, medtem ko so ji prej govorili, da gre osvajat ozemlje, naseljeno z barbari! V nadaljevanju svojega dolgega pripovedovanja Unamuno opisuje obisk Vrha in nato Dola, kjer je bilo pravo mravljišče vojakov, barak, šotorov in raznovrstne ropotije. Obiskali so tudi nekaj strelskih jarkov in se seznanili z nelahkim življenjem v njih. Tam je opazil tudi nekaj angleških vojakov, ki so popravljali telefonske zveze. Zgrozil se je nad razvalinami Opatjega sela in Doberdoba. Skupina je nato obiskala tudi prazen Tržič in nekdanjo avstrijsko ladjedelnico. Po celodnevem obisku fronte na Krasu so se Španci mimo Ogleja vrnili v Videm. Za naslednji dan, 20. septembra 1917, je Unamuno zapisal: *Zgodaj zjutraj smo zapustili Videm in se preko enolične in meglene furlanske ravnine podali proti Goriški. Prekoračili smo prodnato strugo reke Ter, ki je bila skoraj brez vode. V Krminu, ki se nahaja že preko nekdanje meje z Avstro-Ogrsko, smo se ustavili na zajtrku z generalom Capellom, poveljnikom druge armade.*

Luigi Capello je tisti general, ki je malo prej, med avgustom in septembrom 1917, žrtvoval več deset tisoč svojih vojakov za neuspešne napade na hrib Škabrijel nad Gorico. Unamuno ga je postavil na piedestal velikega vojskovodje in z vnemo zapisal generalove pripovedi, tudi polne hvalisanja, ki niso sodile v svet razmišljanja velikega razumnika, kakršen je bil Miguel de Unamuno. Treba pa je razumeti kruti čas, v katerem se je vse to dogajalo. Svojo pripoved

je nadaljeval takole: *Na poti proti Gorici smo potovali po ozemlju, na katerem so bile vidne posledice vojne. Srečevali smo vojake, vozove in tovarnjake. V oblakih prahu so se eni pomikali proti fronti, drugi pa stran od nje. Povzpeli smo se na Sv. Valentin, nižji vrh Sabotina, kjer so bile še vidne razvaline starega samostana. Kup kamenja, kot je kup kamenja tudi sam Sabotin. Neki vojak nas sprašuje, kdaj se bo vojna končala. Tam leži na preži, v opazovalnici, ki je vklesana v živo skalo. Od tam si ogleđamo znamenito Sveto Goro in strmi Škabrijel, na katerem še potekajo hudi boji. Pod nami se kot kača vije Soča, preko nje so vojaki postavili več mostov, levo in desno od reke pa se dvigajo številni griči. Pokrajina je čudovita, njeno lepoto kvarijo samo številne eksplozije topovskih izstrelkov. »Če bi nas zadela ena tistih tam, bi je niti ne slišali,« nam je pomirjujoče rekel častnik, ki nas je spremljal. »Zvok pride šele za njo.« Njegova razlaga nam ni bila prav nič v uteho. Nedaleč od nas je ducat vojakov na ramenih prenašalo veliko bombardo, izstrellek zastarele zasnove, ki pa se je v tej vojni pokazal kot učinkovito orožje. Njen domet je sicer kratek, največ tri kilometre, toda kamor pade, povzroči pravo razdejanje. Najbolj primerna je za uničevanje obrambnih sistemov, zlasti ovir z bodečo žico.*

Sputili smo se v dolino in vstopili v Gorico. Tam smo lahko opazovali notranjost hiš, saj so jim manjkale strehe in veliko zunanijh sten. Videli smo še pogrnjeno mizo, razmetano posteljo, na notranjih stenah pa slike družin, ki so nemo gledale na ulico. Nehote smo bili priča intimnostim domačih ognjišč. Med našim potepanjem po mestu smo srečali nekaj starejših ljudi, ki očitno niso uspeli zbežati iz mesta. Iz njihovih pogovorov smo razumeli, da gre za »Slovane«². Povzpeli smo se na grad. Povsod same razvaline z zidovi, ki so bili na tem, da se zrušijo. Tam je še stala cerkva, ki so se je topovi usmilili in je niso porušili. Z gradu smo lahko opazovali avstrijsko obrambno črto, ki je potekala po rdečem Markovem hribu. Na nebu smo videli tudi več črnih oblačkov, ki so jih povzročale eksplozije šrapnelov, čez nas pa je proti mestu žvižgajoče letela velika topovska granata. Nagonsko smo se sklonili, častnik pa nas je pozval, da se umaknemo, kajti ni želel, da bi kak izstrellek ranil ali ubil nevtralne ljudi. Po sestopu z gradu smo se ustavili na poveljstvu mesta na glavnem mestnem trgu. Poveljnik nam je zaupal, da se trudi vzpostaviti kolikor toliko sprejemljivo mestno življenje. Intelektualci pred vojno so bili

² Tako je Slovence imenoval Unamuno (ital. slavi).

September 1917. Skupina španskih intelektualcev v družbi italijanskih častnikov na goriškem Travniku.
(iz zbirke Uga Paulina)

v glavnem Italijani, trgovci in kmetje z okolice pa »Slovani«. Gre za Srbe?, sem vprašal poveljnika. »Ne vem, za katero pleme gre, ker se na te stvari ne razumem,« je odvrnil visoki častnik.³

Po ogledu goriškega odseka fronte se je skupina španskih intelektualcev vrnila v Videm, 21. septembra pa obiskala še soško dolino. Peljali so jih v Kanal in v Bate na Banjški planoti. Na povratku so se Španci povzpeli na Kambreško in naprej na Kolovrat ter se skozi Benečijo vrnili v Videm. V naslednjih dneh so obiskali še fronto v Dolomitih.

Unamuno je s svojimi opisi, ki jih je objavljval v španskih in argentin-

skih časopisih, najbrž moral poplačati gostoljubnost, ki so jo španskim gostom namenili Italijani. Seveda ni izostal "navijaški" pridih, ki je poveljeval latinski svet. Kljub temu pa preseneča Unamunova neobjektivnost in slabo poznavanje tega dela Evrope, obenem pa tudi zaničevanje vsega, kar ni sodilo v njegov svet razmišljanja.

Obisk španskih kulturnikov na soški fronti je opisan v knjigi *Unamuno in Friuli* (Unamuno v Furlaniji), ki je izšla leta 1984 in jo je uredil Vincenzo di Tomasso, takratni profesor na videmski univerzi, sicer pa odličen poznavalec španske kulture. Knjiga je napisana v italijanskem in španskem jeziku.

³ Sliši se neverjetno, toda ne modrec in kulturnik, kakršen je bil Unamuno, in ne visoki predstavnik italijanske vojske, ki je osvajala neko ozemlje, nista vedela ali nista hotela vedeti, kateremu narodu pripadajo ljudje, ki so naseljevali pretežni del Posočja.

V BOŽJIH ROKAH (KORNEL ABEL)

Vinko Avsenak

O majorju Kornelu Abelu smo v naši reviji že večkrat pisali. Ni se nam zapisal v spomin samo zaradi svoje bleščeče vojaške kariere, svojih sposobnosti in predanosti domovini, marveč tudi zaradi svoje izjemne književne zapuščine. Znal je namreč spretno sukati pero in pretanjeno opisovati, kar je njegovo čuteče oko videvalo na bojnih poljanah v Srbiji, na soški in južnotirolski fronti. Poleg tega ga je odlikoval izostren posluš za sočloveka, preprostega vojaka, njegove stiske in pomanjkanja.

Kornel Abel se je rodil 1. avgusta 1881 v Pötzleindorfu pri Dunaju. Po končani gimnaziji na Dunaju se je zapisal vojaškemu poklicu. V letu 1910 je končal prvi del izobraževanja na vojaški šoli v Brucku na Litvi in bil povišan v čin nadporočnika. Poučeval je tudi na nižji vojaški realki v Strassu na Štajerskem. Leta 1911 je bil na isti šoli najprej učitelj francoskega jezika, kasneje pa učitelj nemškega in francoskega jezika na nižji vojaški realki v Köszegu na Madžarskem. Potem je služboval v raznih vojaških enotah po cesarstvu. 1. septembra 1912 je bil dodeljen k češkemu 2. lovskemu bataljonu, 1. novembra 1912 pa premeščen v 10. pehotni polk v Przemyslu. Po avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji je s polkom v sestavi 5. armade odrinil v severovzhodno Bosno in 12. avgusta 1914 prekoračil Drino. Srbsko bojišče je prvič okusil, ko je bil 14. avgusta 1914 pri Loznici na čelu izvidniškega oddelka laže ranjen. V naslednjih dneh se je kot poveljnik stotnije v I. bataljonu 10. pehotnega polka v napadih proti Valjevu boril na področju Nedinega Brda. Po znameniti cerski bitki, ki je trajala od 16. do 19. avgusta, se je poražena avstro-ogrška vojska morala 20. avgusta umakniti nazaj preko Drine. Od 22. avgusta do 30. oktobra je Kornel Abel opravljal naloge drugega štabnega častnika pri 11. gorski brigadi. Po vnovični avstro-ogrski prekoračitvi Drine dne 8. septembra 1914 se je v znani bitki na Drini bojeval pri Zvorniku in na področju Krupnja. Mesec zatem so mu podelili čin stotnika. 7. novembra 1914 ga je pri naskoku na koto 693 zahodno od Kostajnika¹ zadel v desni nadlaket drobce granate, zaradi česar se je zdravil v vojaški bolnišnici v Sremski Mitrovici.

Po zdravljenju je bil stotnik Kornel Abel še pred začetkom spopadov na Soči dodeljen k 1. pehotni diviziji na tolimskem mostišču. Kot generalštabni častnik je vodil dela pri izgradnji obrambnih položajev in

Pisatelj Kornel Abel (vir: ÖNB Dunaj)

branil železniško progo proti Bohinju in postajo pri Sveti Luciji (danes Most na Soči). V avgustu 1915 se je udeležil bojev v 2. soški ofenzivi. Od 21. septembra 1915 je služboval v poveljstvu skupine na koti 588, na Selskem vrhu. V 3. soški ofenzivi se je 18. oktobra 1915 izkazal na tem odseku fronte. 2. marca 1916 je bil kot generalštabni častnik v poveljstvu skupine premeščen na fronto pri Sv. Mariji (danes Mengore). Njegove odlične vojaške sposobnosti so prišle drugič do izraza dne 17. marca 1916. Takrat se je namreč prostovoljno javil, da zamenja poveljnika 6. bosansko-hercegovskega lovskega bataljona, ki je padel na začetku boja. Pod njegovim poveljstvom so Bosanci v silovitem jurišu prodrli pri Volčah in pomaknili frontno črto proti vznožju Kolovrata. V teh bojih se je odlikoval tudi štabni nadlovec Bečir Bašić, ki je v drzni nočni akciji s samo še štirimi vojaki ob potoku Kamenica presenetil in

¹ Vas okrog 10 km severovzhodno od Krupnja in okrog 15 km južno od planine Cer, na kateri je srbska vojska dosegla prvo zmago. Ta kraj Kornel Abel omenja tudi v črtici V Božjih rokah.

zajel 4 italijanske častnike in 83 vojakov. Za to akcijo je vrli nadlovec prejel zlato medaljo za hrabrost, o čemer je poročala tudi 5. številka naše revije *Na fronti*.²

Kornel Abel je bil v aprilu 1916 s tolminskega mostišča premeščen na Doberdobski Kras, k 17. pehotni brigadi, toda že v maju je z njo odrinil na Južno Tirolsko, kjer je ta brigada med 1. in 29. junijem sodelovala v veliki spomladanski ofenzivi (*Strafexpedition*). Po vrnitvi na Kras je Kornel Abel s to brigado v 6., 7., 8. in 9. soški bitki preživljal hude boje na nekaterih najbolj krvavih kotah soške fronte: Monte Sei Busi, Selce, Jamlje, Debeli vrh, Gorjupa Kupa (kota 144), Boneti (kota 208 jug in sever), Hudi Log... Področje delovanja njegove brigade je bil sektor III.b, ozemlje med Novo vasjo na severu in izlivom reke Timave na jugu, ki je s sektorjem III.a tvoril področje delovanja VII. korpusa, kateremu je poveljeval konjeniški general nadvojvoda Jožef.

Kamnita in opustošena kraška pokrajina je Kornela Abela za vedno zaznamovala. Znal jo je opazovati, ji prisluhniti, jo razumeti... Vse, kar se je na njej med vojno dogajalo, je globoko leglo na njegovo dušo in potem z izredno izrazno močjo našlo odmeve v knjigi *Kras, knjiga o Soči*.³ Gre za čudovito zaokroženo zbirko dvanajstih novel, med katerimi ima vsaka svojo samostojno zgodbo in sporočilo, a kot celota je veličasten spomenik dogodkom prve svetovne vojne na našem ozemlju. Knjiga je izšla tudi v slovenskem prevodu in smo o njej ter o avtorju večkrat poročali oziroma objavljali njene odlomke v reviji *Na fronti*.⁴

Kornel Abel je za svoje vestno in predano službovanje prejel številna visoka vojaška odlikovanja in je tudi po vojni užival velik ugled. Toda kljub temu da je bil zaveden, priznan Avstrijec in še rimskokatoliške vere je bilo zanj usodno njegovo judovsko poreklo, izginil je v vrtincih nacističnih čistk druge svetovne vojne.

Iz prvega vojnega obdobja, iz jesenskih bojev v Srbiji, izhaja njegova črtica *V Božjih rokah*, ki jo leta 1938 na Dunaju v svojem zborniku izdal nekdanji vojni kurat Viktor Lipusch,⁵ mi pa jo na tem mestu prvič objavljamo v slovenskem prevodu.

Noč se še ni povsem poslovila, toda od Kostajnika se je nebo že medlo barvalo. Sonce je počasi vzhajalo tega jesenskega jutra, na cesarjev god, 4. oktobra 1914. Megla je legla na naše položaje in zavila bukov gozd v debelo odejo. Posrkala in zadušila je vse šume. V soteski, ki nas je ločevala od Srbov, se je zgoščeno dvigovala do drevesnih krošenj. Vrh na drugi strani, na katerem se je vkopal sovražnik, se ni videl.

Iz kotanje nad brigadnimi rezervami so se slišali topi udarci. Pionirji so tam postavljali oltar za vojaško mašo. »No, nekaj zelene-ga...« je menil nekdo. V podrasti ob vznožju strmega gozdnega pobočja je še šelestelo jesensko listje. Možje so nosili navkreber polne naročaje mokrega listja. Potem je bil oltar končan. Preprost, okrašen z gozdnim zelenjem, prazničen po starih šegah. Kot oltar svetega Rešnjega telesa na neki vaški cesti je stal med dvema orjaškima bukvama. Z njunih krošenj je kapljalo in barvalo stebli s črno barvo. »Ponjavo preko, sicer bo vse mokro...!«

Brigadni kurat je že včeraj prispel na položaje, da bi spovedoval voja-ke... od zaklonišča do zaklonišča. V plaščih, umazanih od ilovice, in z rožnimi vencii v trdih, odrevenelih rokah so kleče v blatu strelskega jarka čakali, da pridejo na vrsto in da duhovniku, ki si je nadel što-lo okrog vratu in si z roko zastiral obličje, zašepetejo na uho svoje duševne stiske in življenjske tegobe. Potem jim je duhovnik podelil odvezo, kot jo je sam prejel od Božje roke. Posamezniki so v tem zgodnjem jutru še vedno prihajali iz jarkov k svojemu dušnemu pas-tirju, katerega šotor so postavili v bližini bojnih položajev. Prihajali so

² Miha Šimac, *O zlati medalji Bečirja Bašiča – Jo je res prejel?*, Na fronti, št. 5, Društvo soška fronta Nova Gorica, 2008.

³ Kornel Abel, *Karst, das Buch von Isonzo*, Verlag Anton Pustet, Salzburg-Leipzig, 1934.

⁴ Kornel Abel, *Kras, knjiga o Soči*, Društvo RAT-SLOGA PromoSKulturE, Doberdob, 2008; Vili Prinčič, *Kornel Abel – Poletje 1916 na Doberdobskem Krasu*, Na fronti, št. 3, 2004; Dario Frandolič, Kornel Abel – Kras, knjiga o Soči, Na fronti, št. 4, 2006; Dario Frandolič, Helmut Marchhart, *Jaz odpotujem 8. februarja za dolgo časa*, Na fronti, št. 7, 2012.

⁵ Viktor Lipusch, *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg EA (Avstro-ogrška katoliška vojaška duševna oskrba v prvi svetovni vojni)*, Verlag für Militär- und Fachliteratur, Wien, 1938. Črtico, objavljeno v tem zborniku, je odkril in mi jo prijazno posredoval dr. Miha Šimac, za kar mu se lepo zahvaljujem.

Sveta maša na bojišču
(iz zbirke Egon Valantiča)

opazovalci in stražarji, ki včeraj niso prišli na vrsto. »Ego te absolvo a peccatis tuis, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.«⁶ Slovesno se s skoraj vedrimi obrazi može napotili nazaj na položaje, na katerih je vladalo pomanjkanje, vlaga, bolezní in smrt.

Duhovnik si je ogledal oltar in pohvalil može, ki so vestno izpolnili ukaze. Iz vojaškega kovčka, ki mu ga je prinesel sluga, je vzel bel prt in z njim prekril surov les. Na hrbtno steno oltarja je med rdeče-rumeno listje pritrdil sliko, iz katere se je v starem, temnem nadihu medlo svetlikalo obličje Odrešenika in vzbujalo pozornost.

Ko je moštvo pristopilo k božji službi, na levem krilu huzarji brigadne konjenice, za njimi pehotni rezervni bataljon in predstavniki čet na bojnih položajih, na desnem pa za svojim brigadnim poveljnikom gospodje iz štaba, se je marsikoga nenavadno dotaknila svetla, od daleč težko razločljiva lisa sredi podobe. Neka duhovna pripravljenost je zajela može ob pogledu na preprosto mizo, pokrito z belo rjuho, ki se je kot mrtvaška postelja razprostirala ob vznožju Božjega sina. Ali stoji žrtvenik v veličastni katedrali, v čisti vaški cerkvi ali tu, postavljen v naglici in nevarnosti, vedno je ostal za može preprosta miza, pokrita z belim prtom.

Zven zvončka! Slaboten in kot izgubljen v daljavi. Duhovnik je pristopil k oltarju. Komaj kdo ga je videl pristopiti. Na njegovi levi in

desni strani sta klečala razoglava pešaka brez orožja. »Pristopam h Gospodovem oltarju...« Ministranta sta se globoko sklanjala nad oguljenima molitvenikoma in mrmrala odgovore. Moštvo je prikri-vala megla, ki je še vedno objemala praznično jutro in zakrivala pogled proti sovražniku. »Sequentia sancti evangeli...«⁷ Duhovnik je začel brati evangelij. Vsakdo se je pokrižal, goreče in zavedajoč se pomena tega znamenja, tu pred oltarjem, postavljenim tik ob strelskih jarkih. Duhovnik se je obrnil proti može in začel govoriti. Takrat je v megli nad njimi zažarela svetloba, med krošnjami dreves se je zlohotno razpočila granata. Šrapnelske kroglice so zbile veje in liste na tla ter prebičale zemljo. Duhovniku je vzelo sapo. Možem pred njim sta zrla iz oči smrtna groza in strah pred naslednjim strelom. Iz preplašene množice se je zaslišal tih, a grozen klic na pomoč. V vsem svojem življenju in službovanju duhovnik ni bil še nikoli posrednik med Bogom in ljudmi, ogroženimi na bojnem položaju, s katerega bi ga Gospod utegnil v hipu odpoklicati. Tedaj je začutil silno vero več sto mož, ki so od njega, duhovnika, pričakovali zaščito, skoraj čudež... Globoko je zavzdihnil. Njegovo obličje je bilo za odtenek bolj blede kot sicer in krčevito je sklepal roke, da so se mu prstni členki pobelili. Toda prestana nevarnost in naklonjena zaščita Božje milosti sta mu vlila vso moč. Moštvu, ki je bilo večinoma iz Poljske, je spregovoril v mehkem jeziku tega naroda. Toda tudi Nemci, predvsem Čehi in prav tako madžarski konjeniki so prisluhnili njegovemu otožnemu glasu, ki je lebdel pod

⁶ "Jaz te odvežem tvojih grehov v imenu Očeta in Sina in svetega Duha." (lat.).

⁷ Začetek svetega evangelija (lat.).

drevesi, kot da bi prihajal z neba. Toda takrat sta treščili še dve granati, ki sta duhovniku vzeli besedo iz ust.

Zemlja je prsknila do vznožja oltarja, veje so padle na daritveno mizo. Celo kelih je tiho zazvenel, kot da bi bil zadet. Spodaj v gozdu je zarezgetal konj. Sicer pa ni bil nihče poškodovan. Ko se je razburjenje poleglo, se je spet zaslišal duhovnikov mirni glas, kot da ne bi maloprej premolknil. Njegov pogled je zajel vernike in do vsakega posameznika je segla njegova beseda. S skoraj obupno gorečnostjo jim je prisegel, da jih je Gospod tudi za naprej vzel v svojo zaščito in jih bo kot doslej obvaroval vsega hudega, če mu bodo zaupljivo in verno stopili naproti ter zvesto služili svojim poveljnikom.

Od desnega krila, na katerem je ob puku eksplozivnih izstrelkov marsikatera roka v strahu tesneje stisnila za kapo in ročaj sablje, vse do levega krila s huzarskim eskadronom so vsi kot uročeni obstali v upanju Božjega varstva, ki so se ga nadejali od bornega gozdnega oltarja pod jesenskimi drevesi.

Težek izstreljek je ob predirljivem žvižganju preletel krošnje. Moštvo je sklonjeno čakalo na tresk in z bežnimi pogledi opazovalo pot granate. Ta je bila izstreljena z daljave in je v razdiralnem tresku padla na dno kotanje, od koder so kepe stisnjenega listja priletele do moštva. Možje so skočili narazen. Tudi častniška skupina se je zdrznila in general se je ob tem nemiru nejevoljno zganil... Toda duhovnik je nadaljeval pridigo do konca. Ko je dvignil roke in blagoslovil množico s križem, so se oglasili, kakor je prisegel, naši topovi. Z železnim bobnenjem so zagrozili sovražniku in z jekleno ploho pozdravili našega cesarja. Ob zavijajočem letu smrtnih pošiljk so se lomile krošnje in padale skozi vejevje. Duhovnik je začel moliti kredo v Odrešenikovo podobo. V temačnosti, ki je vse skupaj obdajala, je razločno izstopal v svetlem ornatu.⁸ In ko je iztegnil roke kvišku k molitvi, je bilo to za množico znamenje, da se je otresel nevarnosti in stiske ter da jih vodi navzgor proti svetlobi. Nad njegovo glavo se je skozi vejevje prebijalo sonce. Razmaknilo je trdne sloje med vejami in se počasi dvigovalo proti krošnjam.

Skozi mokro vejevje in svetleče listje so prodirali njegovi žarki, ki so v dimu in hlapih zažigali umikajoče se oblake. »Credo in unum deum...«⁹ Skozi raztrgano gosto vejevje se je sedaj videlo le jasno, modro nebo in sovražnik na oni strani je obmiroval.

Tiho je zazvončkljal zvonček. Svetloba je oplazila kelih ter pateno¹⁰ in sevala z blede hostije, ki jo je duhovnik sedaj daroval nebu. Z majhnega zlatega krožnika sta vela usoda in zveličanje mož, prepuščenih milosti Gospoda, h kateremu se je z zadnjimi meglicami dvignila v višave tiha, mrmrajoča molitev.

»Blagoslovljen, ki prihajaš...« Zvonček je oznanil veselo novico po gozdu. Odrešenik je stopil z neba. Tam spredaj so mu svetili žarki prosto lebdeče zvezde z brezoblačnega nebesnega svoda. Pod prastarimi stebli je bilo svetlo. Svetloba je pregnala vsako nevarnost. S posebnim sijem je obsijala mokre trave, ki so v zlate barve odevale gozdna tla. V tej barvni svetlobi so možje vstopali v življenje popolnega dneva.

»Svet, svet, svet si ti, Gospod...« Ministrant je stresel zvonček. Možje so poklekli, kot da bi bili v domači cerkvi in bi prisostvovali prastari, dedni šegi. Gospodov blagoslov je prevladoval nad vsem življenjem in hrupom. Tišina v krogu je govorila glasno in slišno pred daritvijo, ko je duhovnik visoko dvignil hostijo in kelih proti svetlobi. Zaslišal se je zven zvonca. Silno bobnenje je pretreslo nebo in zemljo... Neko petje je napolnilo ozračje in preglasilo vsakršen hrup... »Gospod, nisem vreden, da greš pod mojo streho...« Med žvižganjem in ječanjem so se izstrelki v smrtnem letu spet dvignili nad krošnje. Železne tirnice so se vbočile v kupolo, pod katero se je duhovnik ponižno sklanjal nad Odrešenikovim telesom in krvjo... Možje so se v vrsti pomikali proti oltarju in poklekali na gozdna tla, preganjani in ogroženi kot prvi kristjani, povsem predani in verujoči v Božje učlovečenje. Hodili so gor in dol po blede svetlikajoče se hostije. Nad blagoslovljenim mestom sredi brigadne fronte se je visoko nad glavami spet razvnel žvižgajoč in bobneč dvoboj topov, kot nenavadno igranje ogromnih orgel na tej službi božji...

⁸ Slavnostno duhovniško mašniško oblačilo.

⁹ "Verujem v enega Boga..." (začetek molitve, vere).

¹⁰ Plitek, navadno pozlačen krožniček za hostijo pri maši.

Toda Gospodova daritev ni bila namenjena samo vernikom pri maši. Vse strelske jarke, moštva v zakloniščih, stražarje na linah in topničarje pri topovih je od tu dosegel klic, tako da so vse šale in burke utihnile ter so se vse glave obrnile proti visokima bukvama, pod katerima je stal oltar, ki ga sicer niso videli... Kot je nekoč zvezda zaslepila kralje in pastirje in jih povedla proti hlevcu v Betlehemu... Sam duhovnik je bil ujetnik tega trenutka. Prvikrat v življenju se mu je zgodilo, da je sveto službo opravljal v smrtni nevarnosti na bojišču. Še nikoli ni podeljeval zakramenta tako številni množici in svete popotnice na boj pripravljenim bojevnikom... svete popotnice... kajti marsikdo med njimi, ki so klečali ob njegovih nogah, luči naslednjega dne nemara ne bo več videl... Z vso močjo se je zavedal Božjega pooblastila, da v Gospodovem imenu tem žalujočim in zmedenim možem prižge luč upanja in zaupanja v Boga ter jim na nadaljnji težki poti še naprej stoji ob strani.

»Oče naš, ki si v nebesih...« Poljaki, Madžari, Čehi in Nemci so za duhovnikom v globoki zatopljenosti mrmrali molitev. Duhovnik je molil tako za moža pri oltarju kot za vsakega posameznika na vsej fronti, za vse v strelskem jarku za njegovim hrbtom in za vse, ki so bili na mejah monarhije ali globoko na sovražnem ozemlju na današnji dan, daleč od domovine, v vsakem trenutku pripravljeni stopiti pred Božji prestol.

Zdelo se mu je, kot da ne bi te molitve še nikoli izgovarjal, tako nezaslišano in oznanjeno so se širile besede po planjavi in prodrle skozi visoko štrleče krošnje, ki so se kot roke iztegovale proti nebu...

»Ne vpelji nas v skušnjava, temveč reši nas hudega. Amen!« Amen je v tistem zboru odzvenel nazaj. Po tej zadnji molitvi je duhovnik blagoslovil prisotne in jih odslovil z besedami: *Ite missa est.*¹¹ Nato je po maši blagoslovil še cesarja in vse najvišje vojaške poveljnike. In sedaj so lahko odšli... Božja služba je bila končana. Toda nihče se ni ganil. Tudi skupina častnikov je obstala pred daritveno mizo, vsi so hlepeli po zaščiti in utehi, ne glede na čin in poreklo. Tedaj je nekdo intoniral cesarsko himno... in ostali so mu pritegnili... Vsakdo se je v svojem jeziku pridružil splošno znani melodiji in v

»Tišina v krogu je govorila glasno in slišno pred daritvijo, ko je duhovnik visoko dvignil hostijo in kelih proti svetlobi.«
(iz zbirke Davida Brezigarja)

zboru zapel staro himno, vsakdo je zrasel in se vzhičeno postavil v neoporečno držo kot na paradnem polju... Ko pa je odzvenel zadnji ton, je general dal znak za odhod. Obotavljajoče, kot da ne bi mogli hoditi, so zapustili kraj daritve in stopili po kotanji...

Duhovnik se je s štabnimi častniki napotil proti brigadnemu zaklonišču. »Bil je čudež, da se je vse tako gladko izteklo,« ga je nagovoril eden med njimi. Duhovnik pa se je prebudil iz svoje zamišljenosti in ga hitro pogledal. »Mi vsi smo v Božjih rokah,« je tiho in skromno odvrnil ter nadaljeval pot z drugimi.

Črtico je uredil in iz nemščine prevedel Vinko Avsenak.

¹¹ "Pojdite, maša je končana." (lat.).

»STRANSKO« BOJIŠČE PRVE SVETOVNE VOJNE – BITKA ZA GALIPOLI

Dušan Nečak

Poleti 1914 je vojna skoraj povsem nepričakovano zajela vso Evropo, ki je verjela v mir. Večina ljudi ni imela pojma, kaj je moderna vojna ter kakšne žrtve in trpljenje lahko prinese. Prva svetovna vojna je zrušila neki svet, izničila sanje o večnem blagostanju in ob koncu prižgala lučko upanja. Toda bila je le ena od vojn dvajsetega stoletja, stoletja vojn. Ko se je začela, je britanski zunanji minister Edward Grey, vdan v usodo, dejal: »Luči po vsej Evropi ugašajo. V svojem življenju ne bomo več videli, kako se bodo prižgale«. Prva svetovna vojna sicer ni prinesla konca človeštva, kot je v svoji, skoraj osemsto strani dolgi reportažni drami *Poslednji dnevi človeštva* menil dunajski satirik Karl Kraus. Sesedla pa se je velika zgradba civilizacije devetnajstega stoletja, ko so se zrušili njeni stebri. »Kratkega dvajsetega stoletja ne moremo razumeti brez nje,« je zapisal Eric Hobsbawm.

Vojna naj bi se skladno z nemško vojaško doktrino, ki jo je že v letih 1905–1906 načrtoval znameniti nemški general in načelnik nemškega generalštaba, grof Alfred von Schlieffen, zasnovala in odločila na zahodu. »Schlieffnov načrt« je predvidel defenzivno vojaško aktivnost na vzhodu in hitro odločitev na zahodu z obkolitvijo francoske armade z »močnim desnim krilom«. Svaril je pred bojevanjem Nemčije na dveh frontah – vzhodni in zahodni. Kljub temu sta postali

najpomembnejši bojišči prve svetovne vojne zahodno in vzhodno. Toda na začetku vojne so se odprla tudi druga bojišča, ki so v delu zgodovino pisja dobila oznako »stranska« bojišča. Mednje bi lahko šteli balkansko fronto, pomorsko bojevanje, bojevanje v zraku, boje v Aziji (Armenija, Perzija), spopade v kolonijah in Egiptu, širšega pomena pa je bil še boj za črnomoške ožine, ki je v zgodovino prišel pod imenom bitka za Galipoli, od katere ravno letos mineva sto let. Nekakšen poseben status je imela soška fronta, ki bi jo ob nastanku lahko prišteli k stranskim bojiščem, kasneje pa je postala ena od najpomembnejših spopadov med centralnimi silami in antanto.

Balkanska fronta

Najprej so se razvili hudi boji na Balkanu. Avstro-ogrsko vojska se je namerila proti osrednji Srbiji in od 15. do 19. avgusta 1914 so se njene enote spopadle s srbskimi na planini Cer. Zgodil se je skoraj čudež. Čeprav utrujena od balkanskih vojn, je srbska vojska popolnoma porazila avstro-ogrsko in jo pognala preko Drine. To je bila prva zmaga antantnih sil sploh. Ko so se na Dunaju čez nekaj mesecev ponovno odločili za vdor v Srbijo, sta se obe vojski decembra 1914 srečali na reki Kolubari. Tudi tokrat je bila vojna sreča na strani Srbov, ki so

Srbske enote ob reki Drini
(www.europeana1914-1918.eu)

spet potisnili avstro-ogrsko vojsko iz Srbije, s čimer se je Srbiji uspelo začasno ubraniti pred sovražnikovo zasedbo. Avstro-Ogrska je sicer napadla samo s polovico za napad predvidenih sil, saj je preostale morala na vrat na nos prestaviti v Galicijo, kljub temu pa je njena vojska v Srbiji štela 450.000 mož. V bojih je izgubila 227.000 mož, na srbski strani pa so se izgube povzpele na 170.000 mož.

Toda premoč centralnih sil je bila le prevelika, saj so le-te uspele v vojno na svojo stran pridobiti tudi Turčijo in Bolgarijo, poraženi iz balkanskih vojn. S tem jima je bilo omogočeno zapreti morske ožine in po uspešni obrambni bitki za Galipoli poleti 1915 preprečiti antantni mornarici oskrbovanje Rusije z življenjsko pomembnimi industrijskimi izdelki. Jeseni 1915 je Srbija le doživela poraz. Avstro-ogrski vojski je prišla na pomoč zavezniška nemška armada, z boka pa so udarili še Bolgari in srbska vojska se je morala umakniti. Preko črnogorskih in albanskih planin se je s kraljem Petrom I. Karađorđevićem (1844–1921) umaknila na grški otok Krf, kjer se je pridružila francosko-britanskim enotam. Centralne sile so tako obvladale Balkan, le Grčija je še ostala nevtralna in samostojna. Šele avgusta 1916 se je antanti po dolgih pogajanjih, čeprav za kratek čas, priključila tudi Romunija.

Jesenski boji in zimski pohod proti jadranski obali – dohod do solunskega пристanišča so srbski vojski zaprli Bolgari – je terjal več kot sto tisoč žrtev. Pri življenju je ostalo kakih 120.000 srbskih vojakov in ti so skupaj s francoskimi in britanskimi enotami že poleti 1916 odprli tako imenovano solunsko fronto. Avgusta tega leta so jih združene nemško-bolgarske sile nameravale poraziti, vendar so bile zaustavljene. V krvavih bitkah, ki so sledile v septembru, so srbske enote osvojile Kajmakčalan in Bitolo, tu pa se je fronta ustalila vse do jeseni 1918.

Zavezniški častniki sicer niso z navdušenjem podpirali srbske želje, da ta fronta ostane izhodišče za ofenzivo in osvoboditev Srbije, vendar so na koncu le popustili. Fronta je obstala in 21. septembra 1918 je kakih 600.000 antantnih vojakov, približno četrtina je bilo srbskih, prešlo v ofenzivo. Prebili so predvsem bolgarske frontne črte in Bolgarija je 29. septembra kapitulirala. Antantne sile so imele odprto pot proti severu, prodirale so proti Srbiji in Avstro-Ogrski.

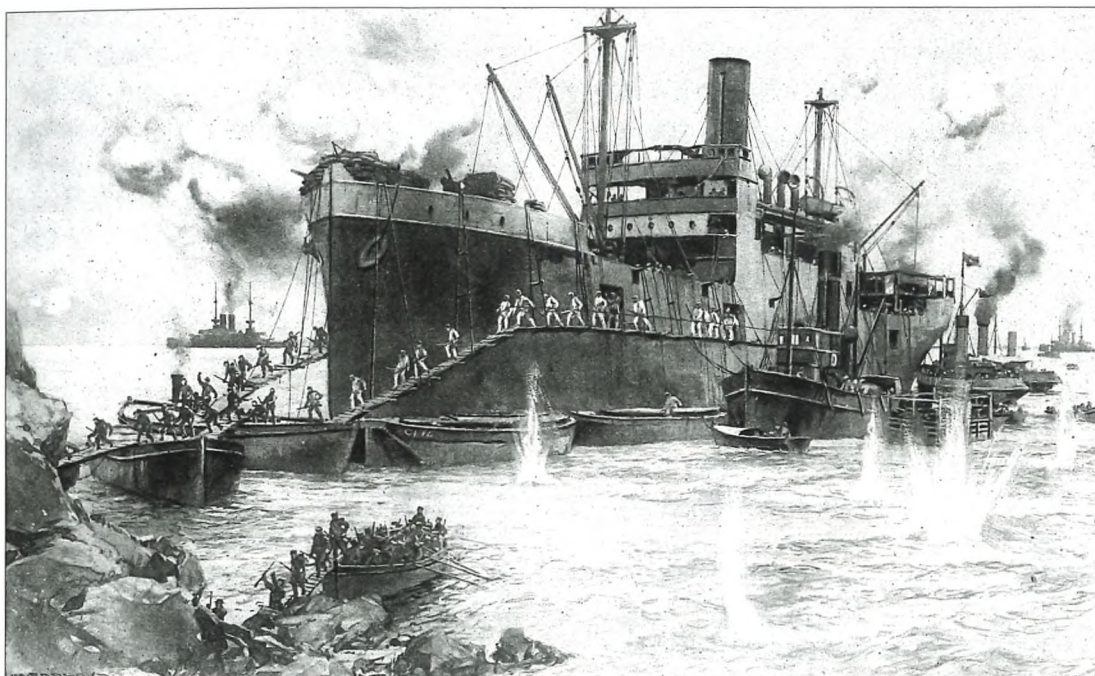
Boj za črnomske ožine

Turčija je bila dolgo zaveznica Velike Britanije. Toda konec britanskega zaščitništva je Turčija občutila že pred prvo svetovno vojno.

Ko je namreč leta 1908 Avstro-Ogrska priključila Bosno in Hercegovino, je Turčija lahko le protestirala. Največja in najnevarnejša nasprotnica interesov tako Turčije kot balkanskih držav je tako postala Avstro-Ogrska. Skladno s svojo deklarirano politiko *Drang nach Osten* je želela prodreti prek Bosne, Sandžaka in Kosova do Soluna. Sama Srbija, ki ji je carska Rusija zaradi lastne slabosti odpovedala podporo, se avstro-ogrskim težnjam ni mogla zoperstaviti. Iz t. i. aneksijske krize se je izvila le z odstopom prestolonaslednika Jurija Karađorđevića, gorečega zagovornika vojne z veliko sosedo, s katero naj bi »osvobodili brate v Bosni in Hercegovini«. V letih 1911–1912 je Turčija morala še dvakrat pristati na ozemeljska krčenja in postajala je vse šibkejša. Leta 1911 jo je v Libiji napadla Italija in ji odvzela Kirinajko in Tripolitanijo, zraven pa še nekatere egejske otoke. Na njeno notranjo stabilnost so vplivali tudi nemiri v Albaniji v letih 1912–1913, ko so uporniki zasedli Skopje, Prištino, Peč, Djakovico in Prizren.

Zaradi teh okoliščin je Turčija najprej omahovala, da stopi v vojno na strani centralnih sil, čeprav jim je to obljubila. Toda že oktobra 1914 je tako rekoč morala pristopiti k centralnim silam. Dve nemški križarki sta pod turško zastavo napadli ruska črnomska mesta. V zimi 1914–1915 pa je mladoturški general in vojni minister Enver Paša (1881–1922) ukazal napad na tradicionalnega sovražnika, carsko Rusijo. Napadel je na Kavkazu in bil tako hudo poražen, da se turška vojska ni nikoli več opomogla. Kakšnih uspehov torej ni dosegla, če izvzamemo, da je Rusijo odrezala od preskrbovalnih poti.

Spomladi 1915 so se britansko-francoske sile na turške aktivnosti odzvale tako, da so poskušale z nekaj deset tisoči vojakov zavzeti Galipoli in Dardanele in Rusiji odpreti preskrbovalne poti. Nadejale so se, da bodo na ta način dosegle tudi odločitev v vojni, pač po načelu, da je »veriga toliko močna, kot je močan njen najšibkejši člen«. 25. aprila 1915 so se zavezniki prvič izkrcali pri Galipoliju, na severni obali Dardanelske ožine. Boji so znani kot bitka pri Galipoliju. Pravzaprav gre za bitko za Dardanele, ki pa je v zgodovini pisju in širše dobila ime bitka za Galipoli ali celo kampanja za Galipoli. Bila je ena najbolj dramatičnih bitk v prvi svetovni vojni in edina velika bitka te vojne, v kateri je osmansko cesarstvo zmagalo. Načrtoval jo je britanski vojni kabinet, ki naj bi s tem močnim vojaškim udarcem Turčijo izločil iz prve svetovne vojne. Bitka pa se je pretvorila v kombinirano morsko-kopensko vojaško operacijo, ki je po mnenju vojaških zgodovinarjev zahtevala okoli pol milijona življenj.

Prvo izkrcanje britansko-francoskih sil ob Dardanelski ožini
(www.britishbattles.com)

Pomorske operacije

Najprej so zavezniki, Britanci in Francozi, hoteli zasesti Dardanele le s pomočjo mornarice, saj so imeli na morju večkratno premoč. 19. februarja 1915 se je pred obalo Galipolija pojavilo močno zavezniško ladjevje, sestavljeno iz 31 bojnih ladij, 3 bojnih križark, 24 križark, 25 rušilcev, 8 monitorjev, 14 podmornic ter še okoli 50 spremljevalnih ladij. Britansko-francosko ladjevje je ob svojem prihodu začelo nemudoma bombardirati turške utrdbe ob vsej vzhodni obali galipolijskega polotoka, a kot se je kasneje izkazalo, njegova bombardiranja niso bila povsem uspešna. Čeprav mu je uspelo uničiti marsikatero trdnjavo topništvo, so premične baterije ostale večinoma nedotaknjene in so med spopadi odločno odgovarjale na britansko-francoski ogenj. Prav zaradi njih so imeli zavezniki največ izgub. Do glavnega napada je prišlo 18. marca. 18 bojnih ladij se je v spremstvu rušilcev in križark zbralo na najožjem delu Dardanel, da bi obstreljevalo turške utrdbe, ki so se izognile predhodnemu obstreljevanju. Med obstreljevanjem so ladje doživele le malo škode, saj je bil turški topniški ogenj izredno nenatančen. Nato pa je nenadoma prišlo do katastrofe. Francoska bojna ladja *Bouvet* je zaplula na eno izmed min, ki jih je deset dni prej

postavil turški minopolagalec *Nusret*. Ladja se je po nekaj minutah prevrnila z vso posadko na palubi, nastala je zmeda, v kateri sta ob mine udarili še ladji *HMS Irresistible* in *HMS Inflexible*. Na pomoč jima je priskočila ladja *HMS Ocean*, vendar je tudi ta naletela na mino in se nato kmalu potopila. Med napadom sta bili težje poškodovani tudi francoski bojni ladji *Suffren* in *Gaulois*.

Med celotno pomorsko operacijo, ki je trajala do 9. januarja 1916, so zavezniki izgubili 6 bojnih ladij, medtem ko so bile 3 bojne ladje in 1 križarka težje poškodovane, potopil pa se je tudi en rušilec in 8 podmornic. Čeprav so izgubili večinoma stare ladje, so izgube zaveznike prepričale, da sovražnika ni mogoče premagati samo z uporabo mornarice, ampak da bo treba v prihodnje na kopno poslati pehoto. Umik britansko-francoske mornarice je turškim braniteljem dvignil moralo, saj so resnično verjeli, da so bitko dobili, in to ravno v pravem trenutku, saj je njihovemu topništvu že začelo primanjkovati granat. Zavezniško poveljstvo pa ni upalo ukazati dokončnega napada, čeprav je imelo zmago pravzaprav že v rokah.

Namesto napada z morja so zavezniki poslali na kopno pet pehotnih divizij, sestavljenih iz britanskih, avstralskih, novozelandskih enot

(*Australian and New Zealand Army Corps – ANZAC*) in francoskega Vzhodnega ekspedicijskega korpusa (*Corps Expeditionaire d'Orient*). Čeprav je turška obramba zdržala bombardiranje mogočne britanske mornarice, ni bilo časa za slavje. Turški generali so se dobro zavedali, da bo slej kot prej prišlo do izkrcanja pehote, in so se morali na prihod sovražnika kar se da dobro pripraviti. Zato so poveljstvo nad vojsko prepustili nemškemu generalporočniku Ottu Limanu von Sandersu. Ta se je takoj lotil dela in vzdolž obal polotoka Galipoli postavil nešteto opazovalnic in strelskih jarkov, na obalah, na katerih naj bi po predvidevanjih prišlo do izkrcanja zavezniških čet, pa je ukazal postaviti žične ovire, različne pasti in mine. Zavezniki so se skušali izkrcati dvakrat, 25. aprila in 6. avgusta 1915, toda Turki so bili na napad pripravljeni in so antantnim silam prizadejali hude izgube, tako da so se te morale decembra 1915 in na začetku januarja 1916 umakniti.

V teh bojih je najvidnejšo vlogo med turškimi mladimi generali odigral Mustafa Kemal Paša (1881–1938), kasneje imenovan Atatürk, ki je na svojem frontnem odseku zavrnil vse poskuse zavezniških

sil, da bi prodrle v notranjost dežele proti Carigradu. Rusija je ostala brez morske povezave z Evropo in brez zavezniške oskrbe. Največji angleški zagovornik operacije pri Galipoliju in Dardanelah, Winston Churchill, ki je bil takrat prvi lord admiralitete, torej minister za vojno mornarico, je moral zaradi poraza svoje mesto zapustiti. Nekaj časa je bil na zahodni fronti, leta 1917 pa se je vrnil v vlado kot minister za oborožitev. Britanci so tako doživeli vojaški in politični poraz.

Viri:

- Dušan NEČAK, Božo REPE, *Prelom: 1914–1918; svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*, (Zbirka Spekter, 2005, 7), Založba Sophia, Ljubljana, 2005, str. 297.
- Dušan NEČAK, *Svet v prvi svetovni vojni: prispevek na mednarodnem znanstvenem posvetu Mesta med veliko vojno (1914–1918)*, Maribor, Kadetnica, 2. dec. 2009, Maribor, 2009. (rokopis hrani avtor)
- Dušan NEČAK, Božo REPE, *Perelom: 1914–1918: mir i Slovincy v prvoj mirovoj vojne*, UMco, Ljubljana, 2012, str.439.
- <http://povijest.net/bitka-za-dardanele/>
- https://sl.wikipedia.org/wiki/Bitka_za_Gallipoli

Katastrofa zavezniškega ladjevja 18. marca 1915 v Dardanelški ožini
(www.wikipedia.org)

OSMANSKO CESARSTVO MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Matic Batič

*I did not know, to tell you the truth, that they were nearly as good as they turned out to be.
(General Sir Ian Hamilton to the Dardanelles Commission, 1916)¹*

Uvod

Zgornji citat sira Iana Hamiltona, prvega poveljnika britanskih sil med bitko za Galipoli,² ki se je za britansko in francosko vodstvo popolnoma nepričakovano končala s prepričljivo zmago osmanskih enot, predstavlja dobro iztočnico za razmišljanje o vlogi Osmanskega cesarstva³ med prvo svetovno vojno. Omalovaževalen odnos zahoda do Orienta na splošno in še posebej do »bolnega moža ob Bosporju« ni močno vplival le na predstave vojaških poveljnikov, temveč se je zrcalil tudi v zahodnem zgodovinospisju, v katerem je bila vloga Osmanskega cesarstva med prvo svetovno vojno obravnavana večkrat pavšalno kot nepomembna. Zato tudi ne preseneča, da se danes povprečno poučeni posameznik v Sloveniji, kjer raziskave o različnih vidikih »velike vojne« v zadnjih letih sicer močno napredujejo, ob omembi Osmanskega cesarstva med vojno lahko spomni le na britansko-osmanski spopad na Galipoliju. Predstava, da je osmanska vojska odigrala nepomembno vlogo v skupnem vojnem naporu centralnih sil, je skratka dokaj razširjena. Zato se zdi smiselno, da predstavimo nekatere vidike osmanske vloge med prvo svetovno vojno, ki omenjene predstave nekoliko dopolnjujejo. Navsezadnje je Osmansko cesarstvo, ki je 9. oktobra 1914 z napadom na ruska črnomorska pristanišča *de facto* vstopilo v vojno na strani centralnih sil, bilo zaveznik naše tedanje domovine Avstro-Ogrske. To se npr. lepo kaže na številnih spominskih plaketah, prisotnih v mnogih zasebnih zbirkah, kjer je poleg nemškega cesarja Viljema II. in avstro-ogrskega cesarja oz. kralja Franca Jožefa upodobljen tudi tedanji osmanski sultan in kalif Mehmed V.

V tem prispevku ne bomo podrobno predstavljali Osmanskega cesarstva med prvo svetovno vojno, čeprav bi si to seveda zaslužilo.

*Spominska plaketa z monarhi centralnih sil.
Spodaj levo je sultan in kalif Mehmed V.
(last Draga Batiča)*

Naš namen je obravnava nekaterih vprašanj, o katerih podaja moderno zgodovinospisje bistveno bolj raznoliko sliko kot že omenjene pavšalne predstave o nepomembnosti osmanskega vojaškega

¹ Edward J. Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I*, London, New York, 2007, str. 1.

² Bojne operacije na Galipoliju, polotoku, ki tvori evropski rob dardanelške ožine med Evropo in Azijo, so potekale od 25. aprila 1915 do 9. januarja 1916. Z izkrcanjem na Galipoliju sta si britansko in francosko vodstvo prizadevali prevzeti nadzor nad Dardanelami, zasesti Carigrad ter posledično odpreti pomorsko pot do Rusije. Kljub izredno hudim izgubam se je napad antantnih sil popolnoma izjalovil.

³ V slovenskem prostoru se sicer pogosteje uporablja ime Turčija, ki pa je za opisovanje Osmanskega cesarstva med 1. svetovno vojno zgodovinsko popolnoma neustrezno. Turška republika je namreč nastala šele leta 1923, pri čemer je njeno ureditev (kot sekularno in ustavno republiko) njen prvi predsednik Mustafa Kemal Atatürk v veliki meri zavestno oblikoval kot nasprotje prejšnji državi. Enačenje Osmanskega cesarstva s Turčijo je neustrezno tudi zato, ker je slednji še na začetku 1. svetovne vojne obsegal obsežno ozemlje na Bližnjem vzhodu, ki močno presega meje sedanje turške države. Cesarstvo je bilo multietnično in kljub razvoju turškega nacionalizma oz. panturcizma ni delovalo kot turška nacionalna država.

posredovanja med prvo svetovno vojno. Eno izmed zanimivejših vprašanj se dotika vzrokov, ki so tedaj nedvomno šibko državo pripeljali do tega, da se je vpletla v svetovni spopad, ki je neposredno ni zadeval. Pozornost bomo posvetili tudi (presenetljivo) visoki bojni učinkovitosti osmanske vojske in njenemu pomenu v celotnem vojnem naporu centralnih sil. V zadnjem delu prispevka bomo govorili še o manj poznani vojaški pomoči Avstro-Ogrske svojemu jugovzhodnemu zavezniku, v okviru katere so se na bližnjevzhodnih bojiščih znašli tudi posamezni slovenski vojaki.

Osmansko cesarstvo vstopi v vojno

Za boljše razumevanje položaja Osmanskega cesarstva ob izbruhu prve svetovne vojne je treba poznati osnovne poteze razvoja osmanske države v zadnjem stadiju njenega obstoja. Nobenega dvoma ni, da je bila država vsaj od druge polovice 18. stoletja v resni krizi. Nesposobni sultani, skorumpirana državna uprava, naraščanje moči lokalnih veljakov, zastarela družbena ureditev in ekonomski sistem, predvsem pa nenehno naraščanje moči evropskih sil ter Rusije so nekoč mogočno državo na začetku 19. stoletja pripeljali do samega roba razpada. Po zaslugi obsežnega programa reform, za katerega začetek je zaslužen predvsem sultan Mahmud II. (vladal je v letih 1808–1839), se je država obdržala še nadaljnje stoletje. Poskusi preoblikovanja fevdalne družbe v moderno urejeno državo po zahodnoevropskem zgledu so bili le deloma uspešni, saj se je vlada morala nenehno ubadati tudi z zunanjimi pritiski. Čeprav je Osmansko cesarstvo v 19. stoletju izgubilo obsežna ozemlja,⁴ se je na začetku 20. stoletja še vedno raztezalo od Kosova na zahodu do Perzijskega zaliva na vzhodu ter od Armenije na severu do Arabskega polotoka na jugu. Leta 1908 so po kratki revoluciji oblast prevzeli t. i. »mladoturki« oz. Komite za enotnost in napredek. Stranka je uvedla ustavno ureditev in sklicala parlament, Osmansko cesarstvo naj bi postalo ustavna monarhija po evropskem zgledu. Kljub temu so »mladoturki« dejansko vladali diktatorsko, a časa za temeljito reformo ni več bilo. Leta 1911 je Italija napadla in si prisvojila Libijo, naslednje leto pa so balkanske države v prvi balkanski vojni osman-

ski državi odvzele ostanek njenega ozemlja na Balkanu. Položaj je le malo popravila druga balkanska vojna, v kateri so Osmani na račun Bolgarije ponovno pridobili strateško pomembno mesto Edirne v Trakiji. Po obeh vojnah je bila država izčrpana, njena vojska pa se je izkazala kot šibka. Odločitev vodstva Osmanskega cesarstva, da le leto kasneje vstopi v vojno na strani centralnih sil, zato za zgodovinarja gotovo predstavlja zanimivo vprašanje. Dandanes se lahko namreč upravičeno sprašujemo, kakšni razlogi so vodili »mladoturke«, ki so tedaj za sultanom Mehmedom V. dejansko vodili državo, da so se le približno leto dni po koncu prve balkanske vojne, ki je razkrila vso šibkost osmanske vojske, podali v izjemno tvegano vojno proti trem največjim svetovnim cesarstvom.

Povojno zgodovinopisje je krivdo za osmanski vstop v vojno pogosto enostransko pripisovalo tedanjemu vojnemu ministru Enverju Paši, ki naj bi ga zaslepila nemška vojaška moč in sanje o panislamskem oz. panturškem cesarstvu, ki bi se raztezalo od Bosporja do centralne Azije. Odločitev za vstop v vojno naj bi bila popolnoma neupravičena, saj je počivala na nerealnih pričakovanjih, medtem ko bi država potrebovala predvsem obdobje miru za notranjo utrditev in nadaljnje reforme. Velika vojna med velesilami ji je to ponujala, a se je vodstvo odločilo za tvegan vstop v vojno, ki se je končal s katastrofo in dokončnim propadom cesarstva. Politika nevtralnosti s sočasnim zaprtjem Bosporja in Dardanel bi državi prav tako lahko prinesla nemško podporo oz. jo postavila v ugoden mednarodni položaj. Skladno s tem je bil Enver Paša večkrat obtožen, da je Osmansko cesarstvo poceni »prodal« Nemčiji in državo zapletel v usodno vojno.⁵

Takemu pogledu se upira vsaj velik del sodobnega zgodovinopisja, ki poudarja, da je anahronističen, saj takratna dejanja sodi s sodobne pozicije vedenja o zmagovalcih vojne, ne upošteva pa dejanskih zgodovinskih okoliščin, ki so osmanske državnike vodile pri njihovih sklepih.⁶ Izbruh vojne je za osmansko politično elito vsekakor predstavljal dilemo. Vojna jo namreč ni neposredno zadevala, država pa nanjo ni bila niti najmanj pripravljena. A po drugi strani je bilo jasno, da bo izid vojne popolnoma pretresel dosedanje ravnotežje moči po

⁴ Najbolj bolečo izgubo je predstavljal Egipt, ki se je dejansko osamosvojil pod vodstvom albanskega guvernerja Mohameda Alija, čeprav je nominalno ostal osmanski, po vojni z Rusijo v letih 1877–1878 pa se je država morala odpovedati še Srbiji, Črni gori, Bosni (okupirala jo je Avstro-Ogrska), Bolgariji ter Cipru.

⁵ Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914*, Cambridge, 2010, str. 11–18.

⁶ Mustafa Aksakal tako npr. navaja, da imajo zgodovinarji, ki opozarjajo, da država nikakor ni bila pripravljena na dolgotrajno vojno, popolnoma prav, vendar so njihove kritike anahronistične, saj leta 1914 nihče ni pričakoval, da bo vojna trajala še štiri leta. Gl. Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914*, str. 13.

Obisk cesarja Karla I. v Carigradu. Na kočiji sedijo z desne proti levi: sultan Mehmed V., cesar Karl I. in Enver Paša.
(iz zbirke Roberta Lenardona)

vsem svetu. Ker so velike sile imele različne interese in ambicije na Bližnjem vzhodu, je bilo jasno, da bo izid vojne še kako usoden za prihodnost Osmanskega cesarstva. Poleg tega je vojna dosedanjega »bolnega moža ob Bosporju« nenadoma spremenila v potencialno dragocenega zaveznika, kar se je osmansko vodstvo odločilo izkoristiti. Vlada je bila sicer razdeljena glede izbire strani, a je Enver Paša samostojno pritiskal za zavezništvo z Nemčijo, nakar so Nemci na začetku avgusta končno pristali.⁷ Odločitev za zavezništvo z Nemčijo je predstavljala najbolj logično odločitev, ker je Nemčijo vezala z Osmanskim cesarstvom dolga tradicija sodelovanja na vojaškem in ekonomskem področju, predvsem pa ni gojila nobenih ambicij do delov osmanskega ozemlja. Nemška vojska je poleg tega veljala za najboljšo na svetu in številni so pričakovali, da bo v vojni zmaga- la. Kljub temu pa vstop Osmanskega cesarstva v vojno na strani

centralnih sil ni bil že vnaprej določen, saj je osmanska vlada po balkanskih vojnah sprožila poskuse zблиževanja tudi z antantnimi silami, ki pa za to niso pokazale nikakršnega zanimanja.⁸

Z vstopom v vojno je osmansko vodstvo zasledovalo štiri glavne cilje. Najprej si je želelo zagotoviti bolj ugodno zavezniško pogodbo z Nemčijo, ki bi državo lahko zaščitila pred sovražnimi silami, kar jim je tudi uspelo s podpisom obrambnega zavezništva leta 1915. Drugi pomembni cilj je bila zagotovitev dejanske kontrole nad avtonomnimi pokrajinami, predvsem na Arabskem polotoku – Kuvajtom, Katarjem, Bahrajnom, Nadždom, ki so uradno bile del cesarstva, a so si pridobile široko avtonomijo pod britansko krono. Vlada si je želela tudi teritorialnih pridobitev, predvsem na račun Rusije na Kavkazu, po vstopu Italije v vojno pa tudi v severni Afriki. Želja je

⁷ Kljub podpisani pogodbi z Nemčijo je Enver nato ponudil zavezništvo še Rusiji in v zameno zahteval Trakijo in severne egejske otoke. Ne glede na to, ali je bila ponudba resna (kar bi pomenilo, da Enver igra zelo nenavadno dvojno igro) ali ne, jo je ruski zunanji minister brez premisleka zavrnil, dokončno pa je možno približevanje antanti prekinila Churchillova zablembo bojnih ladij. Tedanji prvi lord admiralitete Winston Churchill je 28. julija 1914 namreč ukazal preventivno zapleniti dve že plačani bojni ladji, ki so jih v britanskih ladjedelnicah gradili za osmansko mornarico. Praznino sta nato zapolnili nemški ladji *Goeben* in *Breslau*, ki sta se 10. avgusta zatekli v turške vode in bili nato vključeni v osmansko mornarico.

⁸ Caroline Finkel, *Osman`s Dream*, New York, 2007, str. 527-529; Michael A. Reynolds, *Shattering Empires. The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918*, Cambridge, 2011, str. 107-114.

bil tudi Ciper, ki ga je od 1878 upravljala Velika Britanija. Prav tako so si »mladoturki« prek ozemeljskih pridobitev na Kavkazu skušali zagotoviti tudi direktno povezavo s srednjo Azijo, kar bi predstavljalo osnovo za kasnejše panturško cesarstvo. Končno pa so z vstopom v vojno želeli dokončno prekiniti ponižujočo odvisnost od velikih sil, ki se je kazala npr. v t. i. kapitulacijah, ki so zagotavljale posebne ekonomske in druge pravice zahodnim velesilam. Osmanska država bi s tem lahko organizirala državne monopole, vodila protekcionistično politiko in začela lastno industrializacijo, kar ji je tedanji polkolonialni odnos preprečeval.⁹

Osmanska vojska med prvo svetovno vojno

Vloga Osmanskega cesarstva med samo vojno je predvsem v poljudnih zgodovinskih delih večkrat skoraj popolnoma prezrta, kar ne ustreza dejanskemu pomenu, ki ga je odigral v sklopu centralnih sil. O tem zgovorno priča slovensko enciklopedično delo *Stoletje svetovnih vojn*, v katerem je osmanska vojska odpravljena z naslednjimi besedami: »Turčija ni bila posebno nevarna. Njene vojske so bile slabo opremljene in nezanesljive. Sultanov poziv na sveto vojno pri Arabcih ni vžgal.« Nekoliko podrobneje je opisana le britansko-francoska operacija na Galipoliju.¹⁰

Tak pogled na uporabnost in zanesljivost osmanske vojske še zdaleč ni osamljen, temveč predstavlja tako rekoč konsenz zahodnoevropskih opazovalcev pred začetkom vojne. Ti so na osmansko vojsko gledali bolj kot na potencialno obveznost oz. lahko tarčo. Celo Nemci so na svojega pravkar pridobljenega zaveznika gledali zviška in poudarjali njegove pomanjkljivosti. Enako mnenje se je nato ohranilo tudi v uradnih britanskih in avstralskih vojaških zgodovinah, v spominih antantnih in nemških vojaških poveljnikov, politikov in v številnih zgodovinskih delih, nastalih predvsem pod peresi britanskih in avstralskih zgodovinarjev. Skladno s tem so bili nedvomni uspehi osmanske vojske največkrat pripisani zunanjim dejavnikom, denimo prisotnosti nemških svetovalcev in štabnih častnikov, klimi, vremenskim razme-

ram, težavnemu terenu, napakam britanskih poveljnikov, njihovi neprimerni logistiki in opremlitvi ipd. Kot edino odliko osmanske vojske se običajno omenja pogum in slepa odločnost vojakov.¹¹

Osmanski vojski in njeni bojni učinkovitosti se v svoji novejši primerjalni študiji podrobno posveča ameriški polkovnik Eric Erickson, ki prihaja do popolnoma drugačnih zaključkov. Po njegovem je vojaško gledano prav Osmansko cesarstvo glede na razpoložljive industrijske in človeške vire med prvo svetovno vojno doseglo največ. Njegova vojska je bila namreč večinoma sestavljena iz multietničnih kmetov, ki so bili v veliki meri nepismeni, številni pa celo niso obvladali niti osmanske turščine kot poveljniškega jezika. Vojska je bila le leto dni prej hudo poražena v spopadu z balkanskimi državami, v katerih je tudi porabila skoraj vse svoje rezerve streliva in drugega vojaškega materiala. Navdušenja nad vojno ni bilo, država pa ni imela denarja niti za redno plačilo vojakov. Erickson osmansko vodenje vojne primerja z vojsko nekaterih drugih držav (predvsem Rusije in Avstro-Ogrske), ki so imele neprimerno večjo industrijsko moč, bolj izobraženo prebivalstvo, več izkušenih častnikov ipd., a je kljub temu njihova vojska prej postala nezmožna za učinkovito izvajanje bojnih operacij. Zaradi teh negativnih zunanjih dejavnikov je delovanje osmanske vojske primerjalno še toliko bolj impresivno.¹²

Erickson natančno analizira štiri velike bitke med osmansko in britansko vojsko – Galipoli, Kut-al-Imar, tri spopade pri Gazi in bitko pri Megidu – ter skuša ugotoviti, kateri dejavniki so prispevali k izidu bitk. Natančen opis rezultatov Ericksonove raziskave ne sodi h konceptualni zasnovi tega zapisa, a si je vsekakor vredno ogledati nekaj presenetljivih ugotovitev. Tako npr. avtor trdi, da osmanska vojska v bitki za Galipoli ni zmagala toliko zaradi ugodnega terena in boljših logističnih povezav, temveč zaradi lastnih odlik oz. večje bojne učinkovitosti. Osmanska vojska je bila bolje vodena in bolje je znala usklajevati topniški ogenj, predvsem pa je bolje usklajevala delovanje pehote, topništva, inženircev in konjenice.¹³ Podobno velja tudi za drugo veliko osmansko zmago nad Britanci, ki jo predstavlja uničenje britanske armade pod poveljstvom generala Charlesa

⁹ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton, 2008, str. 178-180.

¹⁰ Janez Čuček et al., *Stoletje svetovnih vojn*, Ljubljana, 1981, str. 62-63.

¹¹ Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I*, str. 1-2.

¹² Prav tam, str. 1-3.

¹³ Prav tam, str. 63-65.

Osmanske enote na fronti
(www.oldpicz.com)

Townshenda pri Kutu v Mezopotamiji. Britanci so tu trpeli predvsem zaradi podcenjevanja nasprotnika, ki je v težavnih okoliščinah (enote v Mezopotamiji so bile na repu prioritete osmanske vojske) pokazal veliko taktično iznajdljivost in obvladanje moderne nemške vojaške doktrine. Osmanski poveljnik se je namreč odločil za obkolitev in uničenje britanske vojske namesto za preprosto pridobitev ozemlja.¹⁴ Osmanska vojska je ohranila veliko stopnjo bojne učinkovitosti še v letih 1917 in 1918, ko jo je že močno pestilo pomanjkanje materiala in vojakov. K njenemu porazu v Palestini je prispevalo predvsem to, da je bila britanska vojska vedno bolj učinkovita ter številčno in materialno neprimerno močnejša.¹⁵ Erickson končno za odlike osmanske vojske navaja odlike poveljniškega kadra, ki so ga večinoma sestavljali mlajši in dobro izobraženi častniki, moderen režim urjenja, ki je temeljil na kombiniranju različnih redov vojske,

moderno organizacijsko sestavo vojske in pripravljenost na hiter sprejem modernih vojaških doktrin.¹⁶

Osmanska vojska je torej pokazala nepričakovano učinkovitost in odigrala pomembno vlogo v sestavi svojega zavezništva. Tako je popolnoma preseгла pričakovanja evropskih strokovnjakov. Osmani so se učinkovito borili na Kavkazu, v Mezopotamiji in v Palestini. Poleg tega so uspešno, kot že omenjeno, zavrtili močan britansko-francoski napad na Dardanele. Manjše operacije so osmanske enote izvajale tudi v Jemnu, Cirenajki in Iranu, sodelovale so pa tudi v bojih v Galiciji, Romuniji in Makedoniji. Osmanski prispevek na strani centralnih sil torej sploh ni bil zanemarljiv. Uspelo jim je namreč oslabilo Britance, ki so morali precejšen del svojih sil iz ključnega zahodnega bojišča razpršiti po celotnem Bližnjem vzhodu, in zapreti najkrajšo

¹⁴ Prav tam, str. 93-95.

¹⁵ V zadnjih operacijah v Palestini (bitka pri Megidu) je po Ericksonu že jasno viden velik upad bojne učinkovitosti, ki se kaže v slabši komunikaciji med nižjimi in višjimi poveljstvi ter neustrezni oslavitvi rednih enot na račun novih udarnih bataljonov. Gl. Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I*, str. 162-163.

¹⁶ Prav tam, str. 166-167.

Britanske enote v strelskih jarkih pri Galipoliju (Imperial War Museum)

pomorsko pot do Rusije, kar je močno prispevalo k zlomu carske vojske in posledično k uspehu boljševiške revolucije. Med vojno je Velika Britanija na osmanska bojišča poslala kar 2.550.000 vojakov, kar je predstavljalo približno 32 % vseh britanskih sil. Velike sile je morala na Kavkaz poslati tudi Rusija, saj je denimo septembra 1916 proti Osmanom stalo približno 700.000 njihovih vojakov, ki jih niso mogli uporabiti na odločilni vzhodni fronti proti Nemčiji in Avstro-Ogrski. Skupne antantne izgube na vseh frontah proti Osmanskemu cesarstvu pa so znašale kar 650.000 mož.¹⁷

Prebivalstvo Osmanskega cesarstva je za omenjene uspehe moralo plačati visoko ceno. Med vojno je oborožilo približno 2.600.000 mož, kar je predstavljalo 15 % vsega prebivalstva. Izgube so do leta 1918 znašale kar 725.000 vojakov, od tega 325.000 mrtvih. Več kot

200.000 osmanskih vojakov je tudi prišlo v vojno ujetništvo, številni pa so dezertirali in tako še poslabšali kaotične razmere v ruralnem okolju. Državo je vojna tudi finančno popolnoma izčrpala, saj jo je stala več kot 9 milijard zlatih francoskih frankov. Zaradi mobilizacije vseh za boj sposobnih moških in vojaških rekvizicij je močno upadla tudi količina pridelane hrane, kar je prispevalo k vsesplošni lakoti in pomanjkanju tudi med civilnim prebivalstvom.¹⁸

Avstro-ogrška prisotnost na osmanskih bojiščih

Sodelovanje nemških vojaških enot, svetovalcev, predvsem pa poveljniškega kadra na bližnjevzhodnih bojiščih je dokaj dobro znano. Nasprotno pa je manj znano dejstvo, da so tudi enote cesarsko-kraljeve vojske sodelovale na bližnjevzhodnih bojiščih kot podpora osmanskim

¹⁷ Şükrü Haniöğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, str. 180-181.

¹⁸ Şükrü Haniöğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, str. 181; Finkel, *Osman's Dream*, str. 530.

četam. Po izkrcanju britanskih čet na Galipoliju je namreč osmanski vojni minister Enver Paša zaprosil svoje zaveznike za pomoč. Neposredna zveza med ozemljem osmanske države in centralnih sil se je vzpostavila po zmagi ter zasedbi Srbije jeseni 1915. Tedaj so po Donavi do Galipolija uspešno prepeljali dve avstrijski topniški enoti, in sicer 36. baterijo 149 mm havbic ter 9. baterijo motoriziranih možnarjev M 98. Obe bateriji sta bili nameščeni na Galipoliju, kjer sta uspešno obstreljevali enote ANZAC-a. Leta 1916 so 36. baterijo prestavili v Smirno, kjer je delovala kot priobalna zaščita in potopila britanski monitor. Baterija motoriziranih možnarjev pa je bila razdeljena na dva dela – dva topa sta bila poslana na goro Karmel v bližini Haife, kjer sta delovala kot obalna zaščita, druga polovica baterije pa je kot *Kanonbatterie No. 20*, opremljena z novimi 104 mm topovi, sodelovala v drugi in tretji bitki za Gazo in v dolini Jordana.¹⁹

Leta 1916 je Avstrija osmansko vojsko podprla tudi z dvema baterijama gorskega topništva²⁰ (skupaj sta sestavljali *Gebirgshaubitzdivision von Marno*, ime je dobila po poveljniku majorju Adolfu Wilhelmu Marnu von Eichenhorstu), ki sta sodelovali pri drugem poizkusu napada na Sueški kanal. To sta bili *Gebirgshaubitzbatterie No. 1/4* iz Budimpešte ter *Gebirgshaubitzbatterie No. 2/6* iz Košic. Obe sta bili opremljeni z gorskimi topovi M1915. Topniško divizijo je sestavljalo 22 častnikov ter 813 vojakov. Avstrijsko topništvo je podprlo osmanski napad v bitki pri kraju Romani, kjer se je hitro znašlo v vlogi zaščitnice, saj se je osmanska bojna črta sesula. Avstrijski topničarji so se izkazali, saj so kljub težkemu položaju vse topove uspešno prestavili na nove obrambne položaje na obrobju puščave Negev. Topniška divizija je nato bila naslednjega leta preimenovana v *k. u. k. Gebirgshaubitzdivision in der Türkei* ter se izkazala pri vseh treh bitkah za Gazo ter spopadih v dolini Jordana. Grobovi padlih avstrijskih vojakov so v Carigradu, Jeruzalemu, Alepu, Damasku ter na britanskih vojaških pokopališčih.²¹

Avstro-Ogrska je svojemu zavezniku pomagala tudi z vojnim materialom (predvsem z zelo iskanimi Škodinimi topovi) in številnimi inštruktorji, ki so osmanske topničarje poučevali o uporabi gorskih topov, njihove gorske enote pa npr. tudi v smučanju. Posebno pomembno vlogo so odigrale avstrijske sanitetne enote. Za razliko od nemških enot so vojaki cesarsko-kraljeve vojske vedno samostojno delovali kot podpora osmanskim četam in nikoli niso bili postavljeni pod poveljstvo turških častnikov. Ob koncu vojne so preživeli avstrijski vojaki bili večinoma internirani v Carigradu, od koder so se v začetku leta 1919 preko Trsta vrnili v domovino.²²

Poudariti moramo, da so v okviru omenjenih enot na Bližnjem vzhodu delovali tudi slovenski vojaki. O tem priča npr. zanimiv dopis sanitetnega podčastnika Janka Vilarja, ki ga je na začetku januarja 1917 objavil časnik *Slovenec*: *Že večkrat želel sem Vam poročati o bivanju naših avstrijskih vojakov, ki bivamo v bajnem divnem Orientu. Za sedaj naj Vam le poročam, da smo pred nekaj dnevi prisegali novemu cesarju in kralju na najsvetejšem mestu pri božjem grobu poleg Kalvarije. Gotovo ostane ta dan vsakemu v trajnem spominu. Ta dan mi je pripel naš poveljni zdravnik od turškega sultana mi podeljeno odlikovanje, »turški polumesec«. Ta red dosedaj nosim le jaz edini Slovenec. Za Božič pa grem v Bettlehem, kjer bodem obhajal svoje najsrečnejše praznike. Gotovo dojde karta šele v novem letu, zato želim domovini veselo novo leto. S pozdravom Janko Vilar, sanitetni podčastnik.*²³

Za konec moramo še na kratko opozoriti na vlogo avstrijskega »Lawrenca Arabskega«, t. j. avstrijsko-češkega orientalista in geografa Aloisa Musila. Bil je drugi bratranec veliko bolj znanega pisatelja Roberta Musila, ki je kot vojak služil tudi na soški fronti. Alois Musil nedvomno sodi med najpomembnejše orientaliste svoje generacije – objavil je več kot 50 knjig, približno 1200 znanstvenih

¹⁹ Peter Jung, *Austro-Hungarian Forces in World War I*, Oxford, 2003, str. 43-43.

²⁰ Cesar Franc Jožef naj bi nad odhodom topniških enot nikakor ne bil zadovoljen. Peter Jung poroča, da je kasneje izjavil: »Na ich glaub doch, die sehn wir nimmer!«; Gl. Peter Jung, *Der k. u. k. Wüstenkrieg. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient, 1915-1918*, Graz, 1992, str. 45.

²¹ Jung, *Austro-Hungarian Forces in World War I*, str. 43.

²² Prav tam.

²³ *Slovenec*, 9. januar 1917, str. 3.

Alois Musil - avstrijski Lawrence Arabski (www.wikipedia.com)

člankov in posnel na tisoče fotografij pomembnih arheoloških najdišč na Bližnjem vzhodu, med katerimi nedvomno izstopa Quasar Amra v današnji Jordaniji, ki jo je Musil odkril leta 1898. Arabski puščavski grad je danes na seznamu UNESCO-ve svetovne dediščine.²⁴

Kot profesor pomožnih bibličnih ved na Teološki fakulteti dunajske univerze (Musil je bil leta 1891 posvečen v duhovnika) je spletel prijateljske vezi s habsburško vladarsko hišo. Leta 1912 je tako npr. s princem Sikstom Burbonsko-Parmskim, bratom kasnejše cesarice Cite, potoval po Orientu. Tesni odnosi s cesarsko rodbino pojasnjujejo tudi dejstvo, da je Musil v letih 1914–1915 in 1917 kot avstrijski poslanik odpotoval v Osmansko cesarstvo. Na drugem potovanju je spremljal nadvojvodo Huberta Salvatorja iz stranske veje Habsburžanov. Uradni cilj obiska je bila inšpekcija avstrijskih sanitetnih enot, a resnični Musilov namen naj bi bil preprečiti vstajo arabskih plemen proti osman-

ski oblasti, kar mu je vsaj deloma uspelo. Musila lahko tako označimo kot nekakšno avstrijsko protiutež britanskemu častniku T. E. Lawrencu. Razlika med njima (z vojaškega stališča sicer malo pomembna) pa je v tem, da je Lawrencove uspehe močno slavil tisk, zato je ta že za časa svojega življenja postal živa legenda, medtem ko je Musil danes večinoma pozabljen. Njegova znanstvena poročila namreč za širši krog bralcev niso tako privlačna kot Lawrencovi literarni opisi in gverilske akcije. Poleg tega Musil v novi češkoslovaški državi ni želel poudarjati svojega nekdanjega tesnega sodelovanja s Habsburžani.

Sklep

Ogledali smo si torej nekatere vidike sodelovanja Osmanskega cesarstva med prvo svetovno vojno in tako skušali vsaj malo zapolniti to belo liso v slovenskem prostoru. K nepoznavanju te tematike je

²⁴ <http://www.aramcoworld.com/issue/200906/from.moravia.to.arabia.htm> (datum dostopa: 12. september 2015).

*Osmansko odlikovanje železnega polmeseca so prejeli mnogi topničarji in drugi avstro-ogrski vojaki na bližnjevzhodnem bojišču.
(last Janeza J. Švajncerja, Logatec)*

veliko prispevalo tudi starejše zgodovinske, ki so ga v večji ali manjši meri zaznamovale poveljne politične razmere in kulturni pred-sodki. Zato tudi ni zmoglo predstaviti objektivne slike Osmanskega cesarstva oz. vojske v tem obdobju. Njene uspehe je zato pripisovalo predvsem zunanjim dejavnikom, kar je vzorec, ki se je pojavil že z britanskima parlamentarnima komisijama, ki sta preučevali katastrofo pri Galipoliju in v Mezopotamiji.²⁵ Moderno zgodovinske se teh napak zaveda in podaja celovitejšo sliko odlik in pomanjkljivosti osmanske vojske ter tudi pravičnejše vrednoti veliko vlogo, ki jo je Osmansko cesarstvo odigralo v vojnem naporu centralnih sil. V zadnjem delu prispevka smo se dotaknili tudi vojaške pomoči avstro-ogrske vojske svojemu jugovzhodnemu zavezniku. Enote dvojne monarhije, v katerih so služili tudi nekateri slovenski vojaki, so na osmanskih bojiščih sodelovale predvsem s topništvo, sanitetnimi enotami in vojaškimi inštruktorji.

Viri:

- Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914*, Cambridge, 2010.
- Janez Čuček et al., *Stoletje svetovnih vojn*, Ljubljana, 1981.
- Edward J. Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I*, London, New York, 2007.
- Caroline Finkel, *Osman`s Dream*, New York, 2007.
- Peter Jung, *Austro-Hungarian Forces in World War I*, Oxford, 2003.
- Peter Jung, *Der k. u. k. Wüstenkrieg. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient, 1915-1918*, Graz, 1992.
- M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton, 2008.
- Michael A. Reynolds, *Shattering Empires. The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918*, Cambridge, 2011.

Internetni viri:

- <http://www.aramcoworld.com/issue/200906/from.moravia.to.arabia.htm> (datum dostopa: 12. september 2015).

²⁵ Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I*, str. 2-3.

KRATKE ZGODBE

Matijev Simon iz Magozda

Mirko Kurinčič

To zgodbo, doživetje italijanskega vojaka, mi je pripovedoval Alfonz Skubin, po domače Žehuc, rojen leta 1924, in jo po spominu ter svojih zapisih v celoti povzemam.

»Bilo je nekega nedeljskega popoldneva okrog leta 1970 v Drežnici. Od Matovžina (takrat so imeli Matovžini gostilno) me je prišla iskat Matovžinca, Cita. Rekla je, da me išče neki Italijan, češ da bi rad nekaj z menoj govoril. Odšel sem pred gostilno in se z Italijanom pozdravil, kakor se je spodobilo. Nisem ga poznal in nisem slutil, kaj ima opraviti z menoj. Potem je začel govoriti nekam v strahu. Imel sem občutek, kot da bi se čutil krivega.«

Doma sem tam od francoske meje, sem Italijan, med svetovno vojno pa sem bil tu v vaših krajih in prišel sem še enkrat pogledat, kje sem pustil del svoje mladosti. Nisem vedel, kako bi prišel k vam, v vašo vas. Bal sem se, da bi me domačini prijeli, če bi izvedeli, da sem bil med svetovno vojno tu. Saj vem, da smo vam naredili veliko gorja, ker ste morali vse zapustiti in iti v izgnanstvo. Saj tudi mi bi bili raje doma pri svojih dragih, a vojna je vojna, moraš ubogati, če hočeš ohraniti celo glavo. Ker sem si silno želel še enkrat obiskati te kraje, sem najprej

spraševal v Vidmu, kako je in ali je nevarno iti v Jugoslavijo s takšnimi nameni, kakršne sem imel jaz. Na turističnem uradu so mi pojasnili, da lahko grem brez skrbi in da se mi ni treba nič bati. Dali so mi celo vaš naslov, češ da vi, Alfonzo, večkrat vodite italijanske turiste in planince na Krn in Batognico. Tako, vidite, sem prišel še enkrat v Drežnico. Ostala mi je za vse življenje globoko v srcu, ne vem, zakaj. »Povabil sem ga, da greva v gostilno in se usedeva, saj je bil od dolge vožnje verjetno truden. Bolj s strahom je privolil in usedla sva se za prazno mizo. Vprašal me je, ali je še kaj živih vojakov iz naše vasi, udeležencev svetovne vojne. Pokazal sem mu k sosednji mizi, za katero so si s kartanjem preganjali dolgčas trije Drežničani, ki so bili med svetovno vojno na fronti kot avstrijski vojaki. Mož je bil kar nekam zmeden in bilo je videti, da se še vedno boji avstrijskih vojakov, posebno kadar so ti imeli še močne črne brke. Povabil sem domačine k mizi in jim predstavil sogovornika. Vsi trije so pristopili k najini mizi in sedli. Eden od njih je nekdanjega italijanskega vojaka nagovoril in pozdravil po nemško, kakor so bili navajeni na fronti.

Tedaj se je Italijanu vrnilo zaupanje in celo veselje, da je bil do solz ganjen. Poklical je gostilničarko in naročil par litrov vina, češ v jarkih ga nismo imeli, vsaj skupaj ne, saj so nas ene in druge

Cerkev v Drežnici s Krnom v ozadju v vojnem času
(iz zbirke Mitje Jurna)

*Italijansko vojaško pokopališče v Drežnici
(iz zbirke Mitje Jurna)*

hujskali v nacionalni mržnji. »Na zdravje!« je zabučalo po gostilni in vsi so spili »kapljico miru«. V mislih se jim je obudil spomin na vse trpljenje štiriletne vojne, ki se ga človek ne more otresti vse življenje, še posebej, če je nekoga spravil v prezgodnji grob. Vrača se mu v spomin, in bolj ko ga odganja od sebe, pogosteje se videvata. Po nekaj kozarcih so se vsi omehčali. Začeli so pripovedovati razne zgodbe iz svetovne vojne. Na vrsto je prišel tudi Italijan in začel pripovedovati, kako je doživljal vojsko v naših krajih.«

Bil sem v bersaljerski enoti, ki je kot prva prestopila meje in udarila na avstrijska tla. Že prvi dan smo bili v Kobaridu. Zavzeli smo ga brez strela. V Kobaridu so nas določili, da gremo v Drežnico in naprej, da bi preganjali sovražne Avstrijce, če bi naleteli nanje. Iz Kobarida v Drežnico smo hodili peš. Nепrestano smo oprezali za avstrijskimi vojaki. Do Drežnice ni bilo treba izstreliti nobenega strela, šlo je gladko in veselili smo se zmage, da smo osvojili že toliko novega ozemlja, prepotrebne našemu imperiju, kakor so nas ščuvali.

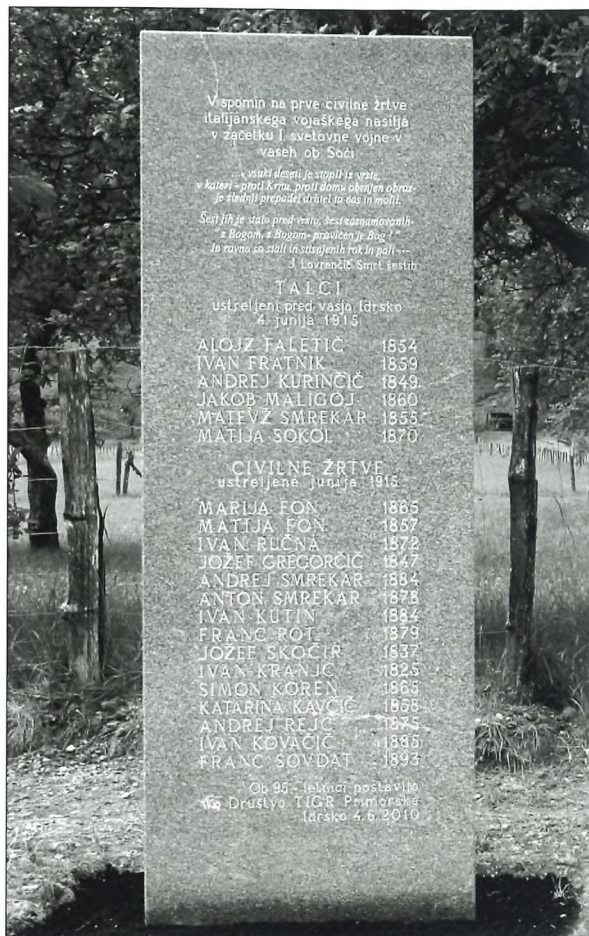
Od Drežnice smo nadaljevali pot do križišča v Spodnjih Ravnah. Tu smo se ustavili in poveljnik nam je razdelil bojne naloge. Jaz in še dva druga smo bili določeni, da gremo pogledat v Magozd, kjer se je nekaj kadilo. Poveljniku sem ugovarjal, češ da smo samo trije premalo. Rekel sem, da ne bodo nič vedeli, kaj je tam, če bi nas slučajno ujeli ali ubili. Odgovoril mi je, da naj to nalogo izpolnimo in javimo, kaj in

kako je v Magozdu. »Če vas bodo postrelili Avstrijci, če so tam, bomo že mi na križišču slišali, če bo kaj počilo in boš padel,« mi je zabrusil. Zelo sem se bal iti v Magozd, a ugovora ni bilo. Počasi smo se plazili proti vasi, ki je bila kot izumrla. V prvih hišah ni bilo nikogar, niti stanovalca niti vojaka. Previdno smo pregledovali hiše, a nismo našli nikogar. Ljudje so menda že prejšnji dan odšli v begunstvo. Ko smo prečesali celo vas, smo prav pri zadnji hiši našli moža, ki se na naše glasno vpitje STOJ! sploh ni odzival. Nismo vedeli, kaj naj naredimo. Posvetovali smo se in se odločili, da ne bomo streljali nanj, če ne bo sam začel. Ko nas je zagledal, je začel nekaj mahati z rokami in nismo vedeli, kaj bi naredili. Počasi in previdno smo se mu približevali. Pogledali smo, ali nima pri sebi kakšnega orožja. Nič nismo našli. Ugotovili smo, da ima v hlevu kravo, v hiši je bil pa sam. Od njega nismo mogli izvedeti ničesar, zdelo se mi je, da je gluhonem. Ko smo s pregledovanjem vasi zaključili, je eden od nas treh šel na križišče v Spodnjih Ravnah poročat, kaj je v Magozdu, midva z vojnim tovarišem pa sva pazila na tega čudnega moža, edinega, ki je še ostal v vasi. Vsi drugi vaščani, ljudje in živina, so že odšli in se nam umaknili. Potem nama je ta čudni človek ponudil mleko. Ker sva bila lačna in žejna, se mu nisva odrekla, marveč ga vzela vsak po lonček in izpila. Mleko je bilo zelo dobro. Možakarja sem vprašal, koliko sva dolžna, on pa je samo nekaj kazal, a nisem razumel, kaj hoče povedati. Vzel sem denarnico in mu mleko plačal, kolikor se mi je zdelo.

Proti večeru je prišlo iz Raven več naših vojakov in z njimi tudi naš poveljnik. Poročala sva mu, kaj in kako je v vasi. Ko sva mu povedala o čudnem možu, ki nič ne govori in ki je videti, kot da je gluh, je zahteval, da ga privedeva. Ko sva ga privedla, ga je začel izpraševati o različnih stvareh, a besed, ki jih je pričakoval, ni bilo. Iz njegovih ust je prišlo le nekaj čudnega, razbrati je bilo neko težavo, ki pa, kot da je ne more izraziti.

Poveljnik je odredil, da je treba sumljivega moža čez noč zapreti v nadzorovan prostor, češ da je skoraj gotovo vohun. Naslednji dan je poveljnik izdal povelje, da vohuna vklenejo v lisice in ga odvedejo na pokopališče v Drežnico. Tam mora pod nadzorom straže izkopati jamo, v katero ga bodo zakopali. Tako se je tudi zgodilo. Odpeljali so ga na pokopališče, kjer je mož skopal jamo, potem pa je trobentač s trobento zbral ves bataljon, ki mu je potem poveljnik govoril, kako se v vojnih časih ravna z vohuni in izdajalci. Dejal je, da je mož pred nami nastavljen avstrijski vohun, ki pa so ga naši zvesti in hrabri vojaki odkrili, oni so ga pa na vojaškem sodišču po hitrem postopku obsodili na smrt z ustrelitvijo. Med vojaki je nastal šum, vpitje in odobravanje. »Ravno pravega smo ujeli!« Poveljnik je še dodal, da naj nam bo to za zgled in opomin, kako in kje končajo izdajalci tudi v primeru, če bi se pojavili med nami samimi. Vsak, ki bo kaj takega poskušal, bo izsleden in pokončan, kajti naš imperij je na odločilnem pohodu.

Praden smo moža ustrelili, je bilo že ves čas videti, kot da bi med nami nekoga iskal z očmi. Naposled je začel mahati z rokami in me klical, seveda po svoje, češ naj pridem k njemu. Poveljnik ga je vprašal, kaj želi, on pa je kar naprej mahal z rokami. Ko je poveljnik ugotovil, s kom hoče govoriti, me je poklical in jaz sem stopil iz vrste ter se približal nesrečniku, ki me je pozdravil, segel v žep in iz njega privlekel denar, ki sem mu ga prejšnji dan dal za mleko. Nato je dvignil roke in govoril nekaj nejasnega. Zdelo se mi je, kot da se poslavlja od tega sveta. Potem je roke spustil in oči je imel polne solz. Denar sem spravil v žep, a poveljniku sem moral pojasniti, zakaj mi ga je dal. Takrat sem bil prepričan, da z obsojenim nekaj ni v redu, da je gluhonem in da nima nobene zveze z vohunjenjem. Kmalu so počili strel in »vohun« se je zgrudil mrtev. Ta prizor mi je ostal tako globoko v spominu, da ga nosim s seboj vse življenje. »Toda nisem še povedal vsega. Po tem pripovedovanju je Italijan segel v žep in nato pobrskal po denarnici, kot da nam hoče nekaj pokazati. Glejte, še danes hranim denar, ki mi ga je tisti »vohun« vrnil na vašem pokopališču. Pogledali smo in denar je bil res iz vojnih časov. Vsi smo verjeli, da govori resnico. Ugotovili smo pa tudi, da je bil tisti »vohun« Matijev Simon iz Magozda. Bil je gluhonem in ni hotel oditi z drugimi

Spomenik v Idrskem v spomin na žrtve iz podkrnskih vasi, ustreljenih na začetku junija 1915.

Med njimi je tudi Matijev Simon (Simon Koren), rojen leta 1865. (iz zbirke Fundacije Poti miru, Kobarid)

vaščani v begunstvo. Prepustil se je usodi, ki pa mu ni bila naklonjena. Tako je postal žrtev, Italijani so ga ustrelili v opomin. Ker ni bil njihove krvi, so ga lahko žrtvovali. Iz Italijanove pripovedi lahko vidimo, kako se krivica globoko zareže v človeka, da je vse življenje ne pozabi. Verjetno je Italijanu odleglo, ko nam je zgodbo povedal in se izpovedal. Na svetu je pač tako, da poštene umirajo za prevzetne, presite in gnile glave.

Potem nisem nikoli več slišal, da bi ta Italijan še kdaj prišel v Drežnico. Verjetno je takrat prišel po slovo. «

Po pripovedovanju Alfonza Skubina zapisal Mirko Kurinčič, jezikovno pa uredil Jože Kurinčič.

Ura Victoria in prva svetovna vojna

Matjaž Cerovac

Žepna ura Victoria (Zmaga) s prvo svetovno vojno pravzaprav nima veliko skupnega, je pa seveda povezana z mojim starim očetom oz. nonom, Matejem oz. Matijo Cerovcem, ki pa se je boril v tej vojni.

Sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja sem po prezgodnji očetovi smrti začel sam raziskovati korenine svojega rodu, ki izvira iz Istre, a s tamkajšnjimi sorodniki do tedaj nisem imel veliko stikov. Pot me je prinesla v Brgrad pri Buzetu, malo vasico kamnitih hiš izpod Čičarije. Tam sem pri tipični istrski šterni srečal ženico, staro več kot osemdeset let, in jo vprašal, ali pozna družino Cerovac in Blaževič, kakor se je imenovala moja nona. Začudeno me je pogledala in vprašala, kdo sem. Ko sem ji odgovoril in pojasnil povezavo, me je v pravi istrski slovenščini takoj vprašala, ali sem že slišal za uro Victorio, ki jo je moj nono kot najboljši strelec 97. tržaškega pehotnega polka dobil na vojaških manevrih avstro-ogrske vojske. Povedal sem ji, da jo imam doma in da celo še deluje. Takoj se je zbralo pol vasi in ljudje so me spraševali vse mogoče, kajti vsi so poznali »storijo« ure. Pripovedovali so mi, kako so bili ponosni na sovaščana, mojega nona, in on sam nase. Izvedel sem marsikaj, med drugim tudi to, da sta se moja nona in nono po poroki zaradi revščine v teh krajih preselila v mondeni Trst. Nono se je kot žele-

zničar zaposlil na železniški postaji v Nabrežini, kjer se je leta 1911 rodil moj oče Matija.

Toda prišla je vojna in leta 1914 (ali 1915) je bil nono vpoklican v tržaški 97. pehotni polk, s katerim je z osrednjega zbornega mesta na tržaškem glavnem trgu odrinil v Galicijo. Kako so potekali boji v Galiciji, je danes več ali manj znano. Menda je od prvega nabora padlo 80 % tega polka, iz preživelih vojakov, predvsem slovanskega rodu, pa so potem osnovali tako imenovani Soški bataljon in ga poslali na soško fronto.

Nono je preživel obe fronti. Bil je celo odlikovan z dvema srebrnima medaljama za hrabrost, ki mi ju je večkrat kazal. Toda jaz sem imel ob njegovi smrti komaj 13 let in žal nisem imel prevelikega zanimanja za vojno.

Nono je žepno uro stalno ponosno nosil pri sebi in mi tudi njo velikokrat pokazal. Na njeni hrbtni strani je vgraviran napis: *K.u.K. Inf. Regt. Freiherr von Waldstätten N° 97, Mannschafts-Bestschiessen 1903.*¹ Prav gotovo tistim, ki jih je nono vzel na muho, sreča ni bila mila, če je dobro nameril. Toda takšna je pač vojna, vsakdo poskuša preživeti na svoj način.

¹ Cesarski in kraljevi pehotni polk Freiherr von Waldstätten št. 97 – Najboljši strelec na moštvenem streljanju, 1903.

Zakartana ura

Milan Kreslin

Znani slovenski kantavtor Vlado Kreslin je na svojem koncertu na Goriškem med drugim povedal, da se je tudi njegov ded Jožef Kreslin boril na italijanski fronti. Žal ni znal povedati, kateri enoti je pripadal in na katerem odseku fronte se je ta borila. Ker Kreslinovi izhajajo iz Beltincev v Prekmurju, je Jožef verjetno nosil uniformo enega od madžarskih polkov. Ohranila se je sicer fotografija Jožefa v uniformi, iz katere pa ni mogoče razbrati oznak enote, v kateri je služil.

Vlado Kreslin svojega deda ni poznal, ker je ta umrl že leta 1935. Tudi Vladov oče Milan, ki živi v Beltincih, se očeta Jožefa komajda spominja, kajti ob njegovi smrti je bil star le sedem let. Vseeno pa je v spominu ohranil nekaj utrinkov iz otroških let, tudi iz pripovedi svoje mame. Iz teh nekoliko zamegljenih spominov izhaja, da je imel Jožef Kreslin v Beltincih veliko gostilno, ob kateri sta bila še kegljišče in manjša gledališka dvorana, v kateri so pogosto igrali tudi bratje Kociper, predhodniki znane Beltinške bande. Milan se tudi spominja, da so v tistih časih sekali led na Muri in ga potem spravljali v ledenico. Led jim je v poletnih mesecih služil za hlajenje pijač. Na enem od teh zimskih opravil je Jožef Kreslin padel v ledeno reko, staknil pljučnico in umrl.

Vlado Kreslin pa nam je poslal zanimivo, kratko zgodbo o uri, ki jo je zakartal njegov ded, vojak in gostilničar Jožef Kreslin, zgodbo je

pa zapisal njegov oče Milan Kreslin, ki je uro po srečnem naključju pridobil nazaj.

Pred več kot tridesetimi leti sem obiskal starega domačega urarja. Po daljšem pogovoru je pristopil, me prijel za ramo in rekel: »Imam nekaj, kar bi te mogoče zanimalo.« Stopil je do stare omare, jo počasi odprl, vzел iz nje žepno uro in nadaljeval: »Glej, to je stara žepna ura znamke Omega,¹ ki jo je tvoj oče prinesel iz prve svetovne vojne.« Nisem mogel verjeti svojim očem in ušesom. Seveda me je zanimalo, kako je lahko prišla ta ura urarju v roke. Ta pa je pojasnil: »Tvoj oče je bil kot gostilničar tudi strasten kvartopirec in nekega večera je uro zakartal, mož, ki jo je priigrjal, jo je pa prodal meni.« V hipu sem se odločil, da mora ura postati moja. Po kratkem pogajanju sem jo odkupil za takratnih 20.000 dinarjev. Da ura prihaja z italijanske fronte, sem ugotovil po vgraviranem napisu na rahlo zaobljenem pokrovu, na katerem piše: I subalterni del 1° R. Artiglieria da campagna.²

Kako je oče prišel do te ure, pa bo najbrž ostala skrivnost. O tem ni doma nikoli govoril. Lahko le ugibamo, da jo je našel v kakem osvojenem strelskem jarku, morda v zaklonišču, ali pa jo je „pobral“ zajetemu italijanskemu častniku. Kakor koli že, ura je že skoraj sto let v Belticah in bo kot dragocen predmet iz prve svetovne vojne ostala v lasti Kreslinovih.

¹ Znotraj pokrova Kreslinove ure je vgraviran napis: Omega Grand Prix Paris 1900. Švicarska ura znamke Omega je takrat veljala za najboljšo na svetu, serija Grand Prix Paris 1900 pa je bila izdelana za veliko svetovno razstavo leta 1900 v Parizu.

² Podrejeni 1. polka poljskega topništva (it.). Očitno so uro neznanemu častniku tega polka, lahko tudi poveljniku, poklonili njegovi podrejeni častniki in podčastniki. Polk je spadal v 18. divizijo generalmajorja Carpija, ta pa v IX. armadni korpus italijanske 4. armade. Se pravi, da je bila ura po vsej verjetnosti pridobljena na Južnem Tirolskem ali na Piavi.

Spomin iz prve svetovne vojne

Elza Kumar

Anton Mavrič, rojen leta 1876 v Šlovrencu v Goriških brdih, je bil ob izbruhu prve svetovne vojne mobiliziran v avstro-ogrsko vojsko. Star je bil osemindeset let. Doma je na kmetiji pustil mamo in ženo z desetimi otroki. Najstarejša hčerka je bila stara petnajst let, najmlajši sin pa dve leti.

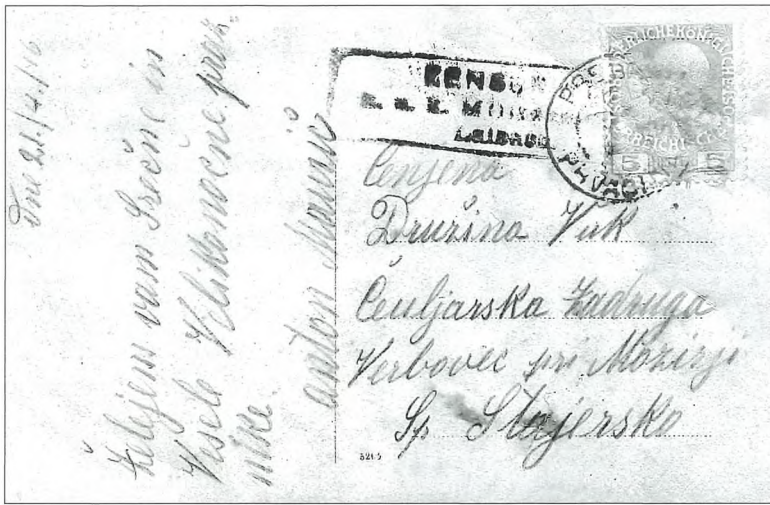
Večkrat je pripovedoval, da so se pred odhodom v vojsko vsi mobilizirani vaščani zbrali v njegovi hiši ob kozarcu vina. Niso bili preveč zaskrbljeni, saj so bili prepričani, da bo Avstro-Ogrska v nekaj tednih napadla Srbijo in da bodo še pred trgatvijo doma. Bili so nejevoljni na starega soseda, ki jih je poslušal, s palico pokazal na štirinajstletnega

Antonovega sina Mirka in rekel: »Vojna ne bo kratka, kot mislite. Preden bo vsega konec, bo še ta fant moral v vojsko.« In tako se je tudi zgodilo, kajti po preboju soške fronte pri Kobaridu oktobra 1917 je bil tudi sedemnajstletni Mirko mobiliziran in je dobil puško.

Anton Mavrič je bil dodeljen v 1. rezervno stotnijo 47. pehotnega polka s poveljstvom v Gorici. Njegova četa je bila nastanjena v Krminu, kjer je nadzorovala in varovala železniško postajo. Ni znano, kdaj se je četa umaknila iz Krmina, v katerega so Italijani vkorakali v jutranjih urah 24. maja 1915. Istega dne je italijanska vojska zasedla pretežen del Goriških brd.

Ko so Šlovrenc zasedli Italijani, je Anton Mavrič izgubil vsak stik z družino, med njim in družino je zadivjala soška fronta in ni znano, kje se je vsa leta vojne premikal njegov bataljon. Obstaja pa iz tistih časov fotografija, ki jo je za veliko noč leta 1916 kot razglednico – voščilnico poslal na Štajersko sorodnikom, družini Antona Vuka iz Mirna. Ta je bil svak Antona Mavriča, ženi sta bili pa sestre. Anton Mavrič je torej našel sorodnike na Štajerskem, z njimi navezal stike, se z njimi dopisoval in pri njih preživljal vojne dopuste.

Anton Vuk je v Mirnu pred prvo svetovno vojno in tudi po njej vodil mirensko čevljarstvo. Mirenska tovarna čevljev je postala med vojno močna proizvajalka obutve za vojsko. Toda z vstopom Italije v vojno Miren ni bil več varen, zato je avstrijska vojna oblast premestila celotno čevljarstvo v notranjost dežele. Upravo in čevljarje z vsemi stroji, družinami, imetjem in celo živino so premestili v Mozirje in v okoliške vasi na Štajerskem. Tu je tovarna nemoteno delovala ves čas vojne.

Fotografija-voščilnica, ki jo je Anton Mavrič poslal 21. aprila 1916 iz Prvačine. Anton sedi v drugi vrsti kot prvi na levi strani.

Življenje mu je rešilo deset jajc

Ivan Rudolf

Nekoč, ko je bilo televizijskega programa še bore malo, a tudi televizorja še ni premogla vsaka hiša, smo otroci ob večerih z odprti usti poslušali raznorazne zgodbe. Škoda, da so se časi tako spremenili in da sedaj naše pogovore in druženja nadomeščata internet in televizija. S tem so tudi naši otroci prikrajšani za marsikatero zgodbo. Dragocena pričevanja naših prednikov, naša kulturna dediščina, tonejo v pozabo, saj so očitno bolj pomembni dogodki po širnem svetu kot pa pri nas doma. Tudi zato mi je bilo v toliko večje zadovoljstvo, da sem pri zbiranju gradiva za zbornik Črni vrh pod Avstro-Ogrsko¹ izvedel za zgodbo mojega starega strica Filipa Čuka. Poprosil sem njegovo vnukinjo Lilijano Homovec s Trdogojn - Predgriz pri Črnem Vrh, da jo zapiše in mi jo posreduje, kajti njej se je zgodba najbolj vtisnila v spomin. Takole je zapisala:

Kot otrok sem velikokrat poslušala zgodbe o doživetjih iz prve svetovne vojne. Nono nam jih je po navadi pripovedoval ob večerih, ko smo v hiši posedli okrog peči. Takrat so se mi te zgodbe zdele oddaljene, iz nekega drugega sveta, pripovedovale so o ljudeh iz drugačnih časov. Za naša otroška ušesa so bile na trenutke strašne in nemogoče. Če smo pozabili, da so se pravzaprav dogodile našemu nonu, je bilo nekoliko lažje. Z leti so se v naših glavah izoblikovale in se zlike s pridobljenim znanjem zgodovine in življenja v naših krajih. Toda nonova življenjska zgodba ostaja še vedno nekaj posebnega. Začela se je z njegovim odhodom v vojsko, ki je bila za fante v tistih časih obvezna.

Filip Čuk, po domače Trdogonjčev, se je rodil leta 1894 v številni kmečki družini v Kanjem Dolu nad Črnim Vrhom. Bilo mu je namenjeno, da nekoč prevzame hribovsko kmetijo. Kadar je govoril o svojem življenju in rojstnem kraju, se je v njegovih besedah vedno začutila nostalgija po lepih časih, po pridnih rokah in prijaznih starših. Vsaj v mojih spominih so se mi po njegovih pripovedih oblikovale take podobe.

Leta 1914 je dopolnil 20 let in je bil vpoklican v avstro-ogrsko vojsko.² To je bilo tudi leto začetka prve svetovne vojne. Od doma

Filip Čuk v uniformi avstro-ogrskega vojaka. Na ovratniku nosi planiko, na kapi ruševčev krivček, znaka gorskih enot, na prsih pa cofke, znak dobrega strelca. (iz zbirke Lilijane Homovec)

je odšel v Gorico in se v Kanji Dol vrnil šele čez več kot leto dni po koncu vojne. Kaj vse se mu je v teh letih dogajalo, nam je skušal večkrat razodeti. Škoda, da v mojem otroštvu ni bilo dosti zanimanja za ta čas in doživlja slovenskih fantov v prvi svetovni vojni. Preveč smo se tudi ukvarjali z dogodki druge svetovne vojne. Trpljenje teh mladih fantov, včasih skoraj še otrok, nam ni bilo predstavljeno v pravi luči. Nono se je na soški fronti bojeval v vseh

¹ Urška Bajec Rupnik, Matic Batič, Dejan Colja, Dragica Čuk Novak, Nežka Mikuž, Ivan Rudolf, Anka Vončina, Srečko Vončina, Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko, urednik in samozaložnik Ivan Rudolf, Črni Vrh, 2014.

² Filip Čuk je bil vpoklican v tržaški 97. pehotni polk, vendar je bil domnevno kasneje dodeljen gorski enoti, verjetno pohodnemu bataljonu ljubljanskega 27. domobranskega polka, kar lahko sklepamo tudi po sliki, na kateri je na njegovem ovratniku vidna planika, znak gorskih enot.

ofenzivah, od prve do zadnje, potem pa je bil že na drugi strani Pieve usodno ranjen v nogo. Pripovedoval je o bojih na Krasu, ob Soči, na slovenskem in italijanskem ozemlju. V spominu so mi ostale predvsem njegove pripovedi o strahotah v ofenzivah. Pripovedoval je, kako je neprestano grmel od obstreljevanja, tako da so bili zaradi strašnega hrupa po končani ofenzivi še nekaj dni gluhi. Ko se je boj polegel, so se vojaki v zatišju in z obeh strani frontne črte med seboj srečevali in kupčevali s tistim, kar so pač imeli. Največkrat so bile to cigarete in kakšni viški hrane, ki je je bilo vedno premalo. Na nasprotni frontni črti so se obiskovali in pogovarjali tik pred začetkom novega obstreljevanja. Ko pa je začelo pokati, ni bilo več milosti. Najhujše so bile granate. Kakšno grozo doživiš, če tvojemu tovarišu v strelskem jarku granata odnese pol glave! Ko vidiš, da je nahrbtnik tvojemu sosеду rešil življenje! Gotovo pa je bilo najhujše, kadar je po končanem boju ostalo bojnih tovarišev pol manj. Čas je tekel, imel je srečo, vedno znova mu je uspelo preživeti brez hujših posledic.

Začela se je zadnja ofenziva, na katero so se skupaj pripravile avstro-ogrške in nemške enote. Italijani so se vedno bolj umikali proti zahodu, proti reki Piavi, združene enote pa so jih pregnale tudi čezno. Toda na drugi strani reke je nona zadela. Rana tik nad kolenom ni bila huda, vendar dovolj, da je bilo njegovega vojskovanja konec. Bojna sreča je avstro-ogrskim vojakom obrnila hrbet in treba se je bilo umakniti nazaj čez reko. Vsi so jo hoteli čim prej prekoračiti, toda granate so še vedno treskale v njihovi bližini in čolnov je bilo premalo. Kar naprej je pokalo in mimo glav so jim švigali izstrelki. Nono je v žepu našel še nekaj cigaret in jih ponudil čolnarju za mesto na čolnu. Uspelo mu je. To je bila njegova prva stopnička v boju za preživetje.

V eni od poljskih bolnišnic so mu oskrbeli rano. Nato mu je čas mineval le v čakanju. Ko so ugotovili, da je avstro-ogrski vojak, so ga pripravili in z vlakom odpeljali v Budimpešto. Tam so ga namestili v vojaško bolnišnico in mu čez nekaj časa razkrili, da ga lahko reši samo amputacija noge. Ne, raje umre, kot da ostane brez noge, je bil odločen. Toda vnetje je že preveč napredovalo, da bi lahko še vedno trezno mislil in se upiral. Ko se je naslednjič prebudil, je bil brez noge. Ležal je v postelji, gol, pokrit s tanko rjuho in strašno je smrdelo. Izpod njegove postelje je proti vratom tekkel tanek curek nečesa lepljivega. Preostali del noge je počasi gnil in spet ga je za dolgo zagrnila tema.

V življenje ga je priklical ženski glas, ki je klical njegovo ime in govoril slovensko. Prepoznal ga je, bil je glas bratove žene. Oglasil bi se, a njegovo grlo ni zmoglo. S skrajnim naporom je premaknil roko. Svakinja se je še enkrat obrnila, videla njegovo kretnjo in ga prepoznala. Deset jajc mu je prinesla iz Kanjega Dola v Budimpešto. Ta domača jajca so bila njegova druga stopnička v boju za preživetje. Vsak dan je popil le enega, kajti če bi jih spil več hkrati, bi bilo to za njegovo izčrpano telo pogubno. Počasi se mu je vrnil glas in potoček proti vratom je usahnil. Skoraj meter osemdeset je meril v višino, a je tehtal le še štirideset kilogramov. A življenje se je le začelo vračati v njegovo mlado telo.

Vojna se je končala. Zanj daleč od doma, brez ene noge, z uničenimi sanjami o prihodnosti. Toda zavedal se je, da je treba življenje živeti, se boriti. Vrnil se je najprej v Ljubljano, kjer je v posebnem zavodu potekalo usposabljanje invalidov za samostojno življenje. Tu je dobil protezo in se naučil plesti cajne (košare). Potem se je vrnil domov v Kanji Dol, kjer je začel novo življenje, a družino si je ustvaril v Predgrizah. Toda to je že drugi del njegove zgodbe.

V vsakdanji dirki in hlastanju po dobrinah vse prepogosto pozabljam, kaj je življenje, kako dragoceno je in kako hitro se lahko konča. S tem izgubljam občutek za pomembne plati našega življenja. Namesto da bi se spoštljivo vedli do bližnjega, smo do njega vse bolj nevljudni, ošabni in sebični. Prepriamo se, med drugim tudi o tem, kaj se splača in kaj ne. Moja stara teta, ki do takrat ni šla dlje kot v Idrijo, se ni spraševala, ali se ji splača, marveč se je nesebično odpravila reševati življenje v daljno Budimpešto, čeprav je kazalo, da ima za to malo možnosti. Skromna, kot je bila, je verjetno nosila s seboj še dve jajci zase, eno za pot gor in eno za nazaj. Ni bila prepričana, ali ji bo uspelo prispeti v daljno mesto, ali bo svaka sploh našla in ali bo ta še živ. Toda zavedala se je, da upanje umre zadnje, in njena trdna vera, pogum, požrtvovalnost in prizadevnost so se na koncu splačali, kajti poplačani so bili s ceno življenja.

Vklesano v kamen

David Erik Pipan

Bilo je letos, toplega in lepega poznoavgustovskega dne, ko sva se z dolgoletnim prijateljem Aljažem podala na enega tistih najinih skupnih hribovskih izletov, ki zaradi takega ali drugečnega vzroka ostanejo še dolgo v spominu. Najin cilj so bili italijanski vojaški položaji na Čukli. Najbolj zoprni in strm gozdnat del poti do planine Goričica sva naredila v zgodnjih večernih urah in nato v soju čelnih svetilk prispela na planino že v trdi temi. Lovska kočica nama je nudila udobno prenočišče. Pot sva nadaljevala zjutraj naslednjega dne. Med krajšim, a zato toliko bolj zanimivim vzponom sva s planine Goričica hodila mimo številnih italijanskih kavern, ostankov vojaških pokopališč, ruševin skalnih bivališč in celo visokogorske bolnišnice, med vojno zveneče imenovane *Infermeria Rombon*, in potem najina nahrbtnika odložila na sedlu med Čuklo in Rombonom. Tam sva se prepustila svežemu jutranjemu zraku in prelepi, a hkrati divji visokogorski naravi ter čudovitemu občutku, da se človek lahko brezskrbno prepusti sanjarjenju, saj je kot »kralj na planini visoki« prepričan, da ga nihče ne bo zmotil. Medtem ko je Aljaž brskal po bližnjih zapuščenih vojaških položajih, sem si privoščil krajši »odklop« oziroma sem se s pomočjo starih, med vojno posnetih fotografij, ki sem jih prinesel s seboj, skušal vživeti v življenjski vsakdan vojakov,

ki so bili pred sto leti na teh frontnih položajih, jih zgradili, na njih pozimi in poleti živeli, se borili in ne nazadnje tudi umirali. Naključje je hotelo, da je prav tisti dan minilo natanko sto let, ko so italijanski alpinci prvič zasedli Čuklo in se tam utrdili. Ugnezdili so se pod skalnimi pečinami, varni pred pogledi avstro-ogrskih stražarjev, ki so z višje ležečih položajev na vršni piramidi bližnjega Rombona budno spremljali vsak njihov premik.

V bližini ene izmed kavern je med vojaškim železjem ležal približno meter dolg ročni sveder za vrтанje kamna. Nedvomno so ga uporabljali za vrтанje kavern, številnih, globoko v apnenec vklesanih votlin, ki so vojakom na tem težko prehodnem, divjem, kamnitem visokogorskem bojišču nudile edino varno zavetje. Lesene in kasneje tudi kamnite barake pred njimi so bile sicer razmeroma udobne, ne pa tudi varne. V bližini je počivala tudi zmečkana pločevinasta vojaška peč, nepogrešljiva za preživetje v gorah pozimi, a ob mrzlem in slabem vremenu tudi poleti. Ob takih predmetih se človek zamisli, vzbujajo mu domišljijo. Če zna razumeti njihovo govorico, lahko le-ti hitro postanejo zgovorni. Kolikokrat so si premraženi in premočeni vojaki ob tej pečici sušili obleko, segreli svoje prezeble ude, si utrujeni

Italijanska kapelica v bližini planine Goričica
(foto David Erik Pipan)

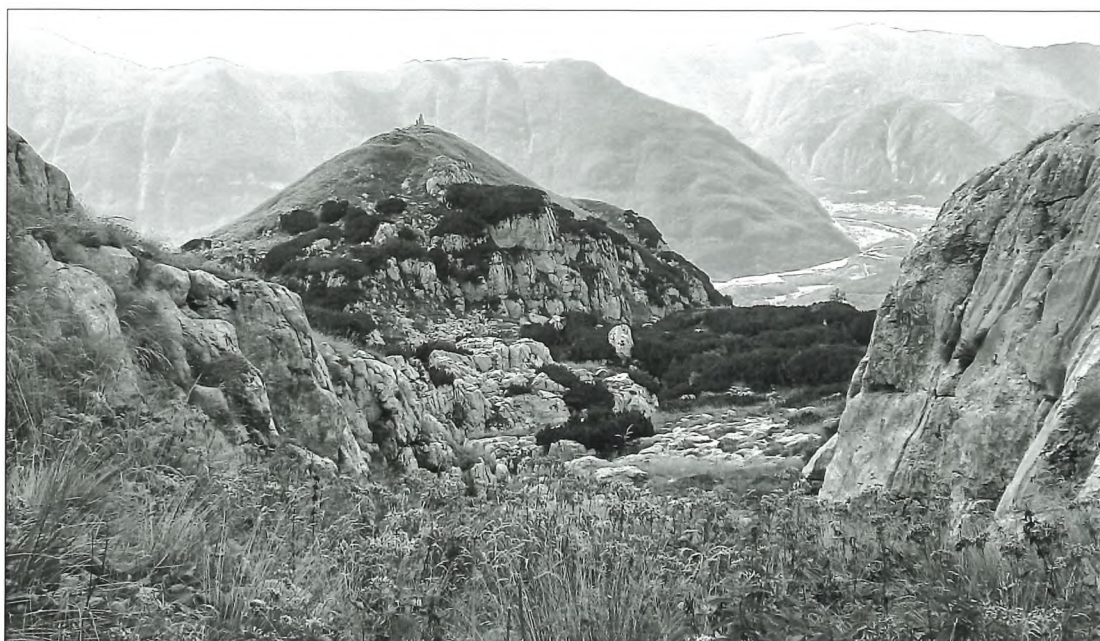
skuhali skodelico kave in se predajali vedno prekratkim uricam počitka? A še preden so si to razkošje privoščili, so si morali iz nižje ležečih skladišč prinesiti poleg hrane tudi drva in premog in pri tem paziti, da se niso preveč kazali nasprotnikovim stražarjem, kajti v nasprotnem primeru so bili lahko hitro deležni smrtno nevarnih brenčečih pozdravov. Številni, povsod naokrog ležeči drobci topovskih granat namreč še vedno pričajo, da v tem visokogorskem rajju med vojno le ni bilo tako mirno kot danes in da vojaki tukaj niso bili na brezskrbnih počitnicah. Ob pečici sva si tudi midva z Aljažem privoščila malico, vsak svojo konzervo golaža. Nihče naju ni nadlegoval, le nadležne ose so neprestano brenčale okrog najinih glav in pretile z zloveščim zzzz, ki ni bil nič v primerjavi z nekdanjim brenčanjem krogel.

V tem skalnem kraljestvu so skoraj ves čas bojev kraljevali alpinci, za gorsko bojevanje posebej izurjene italijanske enote. O tem tudi po sto letih še vedno pričajo nekateri v skalo vklesani napisi, mimo katerih pelje planinska pot. Za enim izmed njih je le par korakov stran od najinega počivališča obležalo pokrivalo, alpinski klobuk, čigar ostanki so sramežljivo gledali izpod drobirja v nasipu pred kaverno. Najverjetneje je obležal na bojišču med zadnjimi boji konec oktobra 1917, ko so se alpinci na tem delu bojišča v snežnem me-

težu trdovratno upirali Salzburžanom. Kdo je bil njegov lastnik? Ga je izgubil med naglim umikom s položajev ali pa je klobuk obležal ob trupu padlega vojaka?

Ko sem tako razmišljal, me je predramil pozdrav planinke, ki je spregledala markacijo in zašla po nekdanji vojaški poti do najinega »tabora« pri kavernah. Po prvih nerodnih besedah v mešanici nemščine, angleščine in slovenščine, se je izkazalo, da bo srbohrvaščina za nadaljnji pogovor še najbolj primerna. Ko sem ji razložil, kako najlažje najde zeleno pot, ji je nekaj zadrževalo korak. Očitno je o tem razmišljala že prej. Potem je s pogledom, uprtim proti kavernam, nekoliko zbegano vprašala: »Je sve ovo od rata?« Odgovoril sem: »Da, od prvog svetskog rata.« »Puno je toga, svuda,« je še bolj zamišljeno rekla in odšla po poti, ki sem ji jo pokazal. Ali je bila potomka katerega izmed bošnjaških vojakov, ki so prav toliko neizbrisnih spominov kot alpinci na italijanski strani rombonskega bojišča pustili v kamenju avstro-ogrskih položajev? Ali pa so se v njej odprle komaj zaceljene rane, ki ji jih je zadala nedavna vojna na Balkanu? Tega jo nisem vprašal, prepustil sem jo njenim razmišljanjem, sam pa se ponovno prepustil svojim.

Da, dosti je ostalo, vsepovsod, za vedno, neizbrisno vklesano v kamen.

*Sedlo med Čuklo in Rombonom, na vrhu Čukle je lepo viden obnovljen spomenik italijanskim alpskim enotam.
(foto David Erik Pipan)*

OKLEP "FARINA"

Mitja Juren

V 8. številki revije *Na fronti* sem opisal italijanske ščite modela *Daigre*, v 9. pa italijansko čelado modela *Farina*. Tokrat se bom posvetil oklepu modela *Farina*, ki so ga nosili vojaki, pokriti z istoimensko čelado.

V italijanski vojski so se proti koncu leta 1915 pojavili posamezni vojaki, ki so nosili težke in okorne jeklene oklepe. Manjkala jim je samo še dolga sulica in konj, da bi bili povsem podobni srednjeveškim vitezom. Njihova naloga je bila, da se čim prej približajo sovražnikovi bojni črti, z navadnimi kleščami izrežejo dovolj velike odprtine v žičnih ovirah in s tem utrejo pot pehoti. Le kaj so si mislili avstro-ogrski vojaki, ko so v vrstah napadajočih italijanskih enot zagledali vojake, stisnjene v čudne oklepe? Verjetno so se jim zdeli nenavadni in brezsmiselni, saj je bil dovolj že rafal strojnice, da je v hipu pokončal uboge vojake, ki so se počasi premikali proti njim.

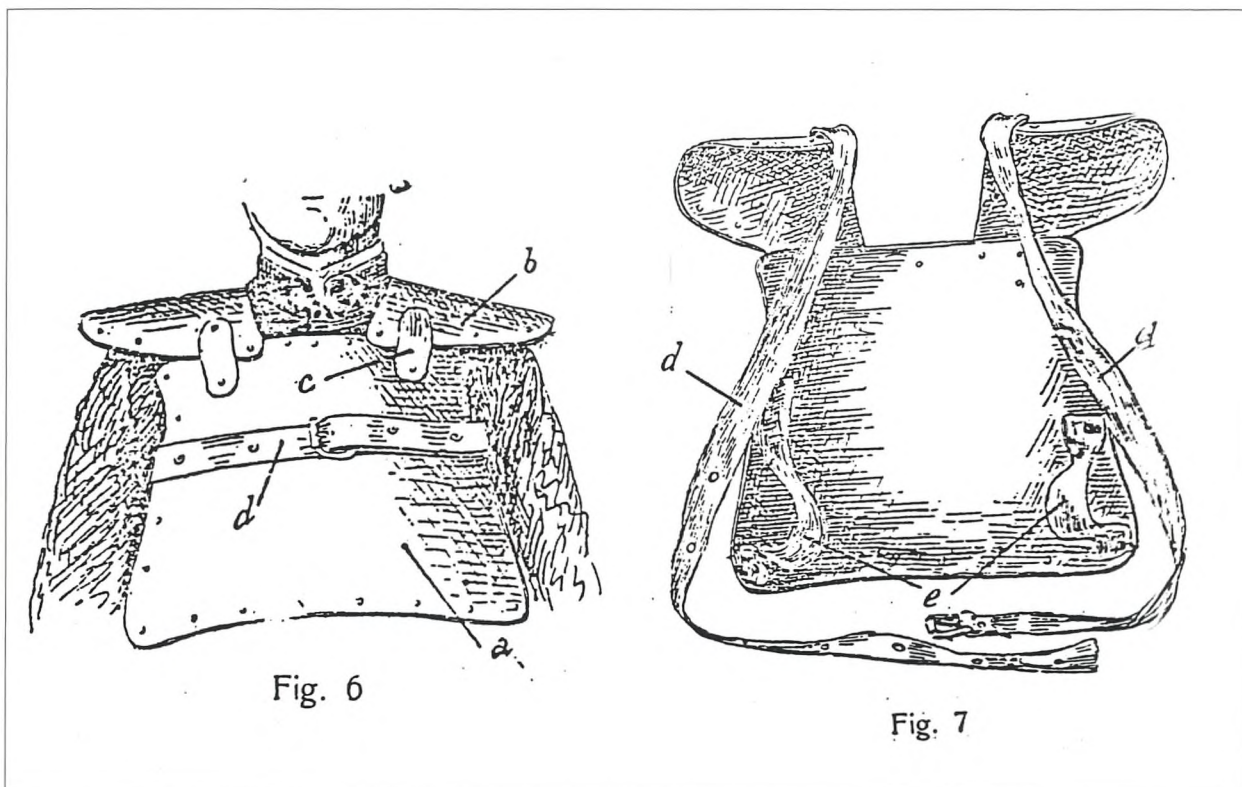
Med vsemi osebni prsobrani je oklep modela *Farina* najbolj poznan in med zbiratelji ostalin prve svetovne vojne tudi zelo iskan

predmet. Prvih pedeset kosov so na odseku italijanske II. in III. armade razdelili oktobra 1915, se pravi med tretjo soško bitko (od 18. oktobra do 5. novembra 1915), a do januarja 1916 so jih skupno podelili že 1360. Menim, da so tako kot čelade modela *Farina* tudi oklepe izdelali v večjem številu in so bili v uporabi vse do konca leta 1916. Gotovo so jih uporabljali tudi še do konca vojne, vendar ne več kot oklepe, temveč kot fiksne prsobrane. Postavljali so jih namreč pred strelske jarke namesto kamenja ali jeklenih, ponavadi ravnih prsobranov (nem. *Schutzplatten*), ki so imeli majhno odprtino, skozi katero so lahko opazovali nasprotno stran in v skrajnem primeru tudi streljali.

Oklep *Farina* so izdelovali v trapezoidalni obliki in samo v eni velikosti, 30 x 40 cm. Sestavljen je bil iz 5 slojev krom-nikljeve pločevine, skupne debeline 6 mm, ki so bile stisnjene med seboj s trindvajsetimi žebli, zakovanimi na robovih. Njegove stranice so bile upognjene navznoter. Ščitnika za ramena, ki sta bila sestavljena iz istih slojev kot

Vojaki pozirajo tik pred odhodom v napad. Vsi nosijo oklepe in čelade mod. *Farina*.
(vse fotografije iz zbirke Mitje Jurna)

Skici ponazarjata način nošenja oklepa in videz notranjosti.

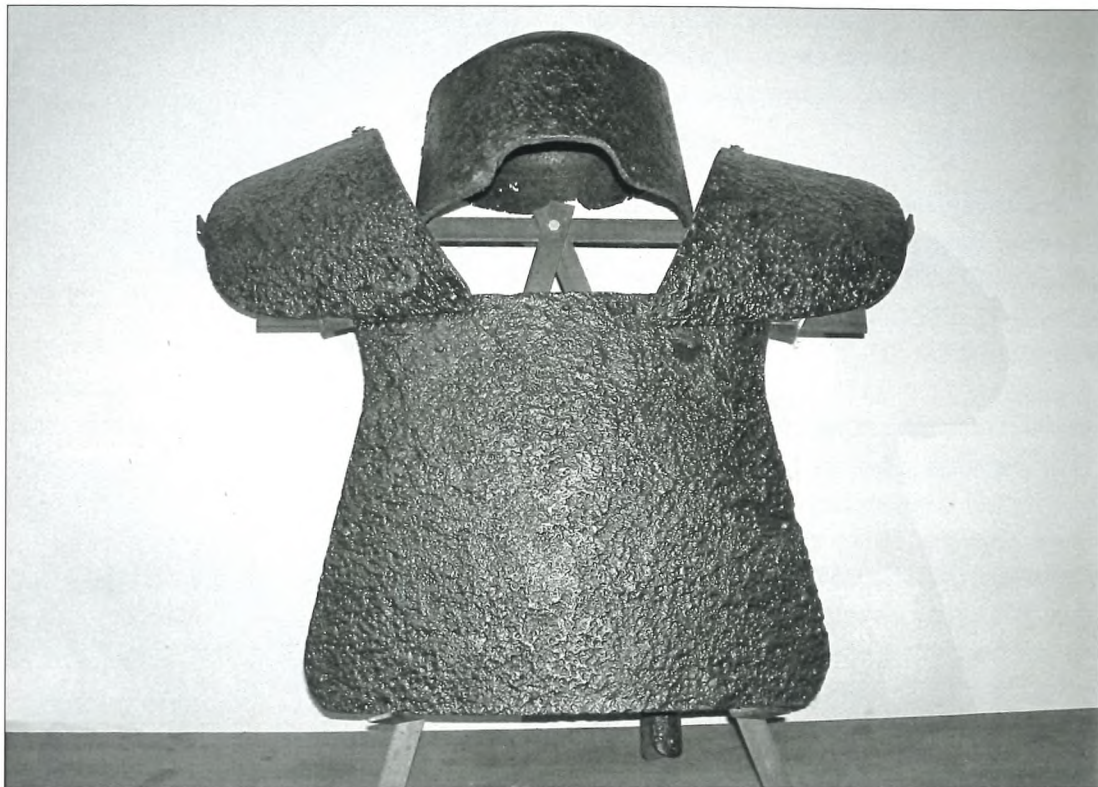
oklep, sta bila pritrjena in sta ju na vsaki strani ramen držala skupaj dva jezička iz tanke pločevine, ki sta omogočala njuno gibljivost. Teža celotnega oklepa vključno s pasovi iz konoplje je bila 8, 6 kg. Naramnice s prečno sponko so bile pritrjene na zunanjo stran ramenskih ščitnikov, se križale na hrbtu in se po navadi zapirale na spodnjo zunanjo stran. Na notranji strani sta bila pritrjena še dva majhna pasova, ki sta vojaku omogočala, da je lahko uporabljal oklep tudi ročno kot ščit, na primer tako kot že pred 2000 leti rimski bojevniki.

Izumitelj ing. Farina je priporočal, da “se oklep nosi čim višje, in ko vojak nima visokih ramen, je važno, da se pod naramnike postavi blazinice iz tekstila ali papirja, tako da zgornji del sega do vratu.”

Preizkusi balističnih zmogljivosti so pokazali, da krogla puške *mannlicher-carcano* mod.1891 ni prebila oklepa, če je bila strelna razdalja večja od 125 m. Ne poznamo pa učinka 8 milimetrske krogle, izstreljene iz avstro-ogrške puške. Ta pomislek me je obšel, ko sem večkrat pregledoval ta tip prsobrana, preresetanega od av-

stro-ogrskih krogel, ki so bile po vsej verjetnosti izstreljene iz razdalje večje od 125 m. Vendar je zelo možno tudi, da so ti in podobni predmeti kot bojni plen služili za tarče vojakom, ki so potem na njih vadili streljanje in preizkušali materiale nasprotnikove vojske.

Naloga oklepa je bila, da obvaruje prsa in hrbet, a ob hitrem napadu si je vojak lahko oklep snel, ga postavil na tla in se za njim zaklonil. Vse te možnosti se nam dandanes zdijo nesmiselne. Redke najdbe na terenu so priča, da so take predmete vojakom resnično delili in jih v bojih prve svetovne vojne občasno tudi uporabili. Kakšne učinke so imeli, si lahko samo predstavljamo. Dovolj je bilo, da je bil italijanski pešak začet v glavo, grlo, roke ali spodnji del telesa in vsa ta kovina je postala nekoristna. Vrh tega mu je bila teža, ki jo je moral prenašati, v oviro in mu je preprečevala hitro gibanje. Vedeti moramo namreč, da oklep in čelada tega modela tehtata skoraj 12 kg, a k temu je treba dodati še puško, klešče, naboje, nekaj ročnih bomb in bajonet. Počasnost tako opremljenih napadajočih skupin je torej omogočala avstro-ogrskim strelcem, da so umirjeno namerili puško ali strojnico in jih pokončili.

Oklep in čelada mod. Farina. Oklep je bil najden pred 30 leti ob reki Vrtojbi.

Oklepov niso izdelovali samo v eni tovarni, marveč so vojaške oblasti proizvodnjo zaupale tudi majhnim obrtnikom. To pomeni, da so se oklepi modela Farina med seboj večkrat razlikovali v majhnih podrobnostih. Različno je bilo na primer število žeblicev, s katerimi so bile jeklene plošče spete skupaj, debelina slojev krom-nikljeve pločevine, dolžina pasov ali odenki temno zelene barve, s katero je bil pobarvan. Ker so za proizvodnjo zaposlili več delavnic, to lahko pomeni, da je izumitelj upal, da bo vojska njegov izum množično uporabljala. Res je, da so ga preizkusili tudi zavezniki in da so ga v sicer v majhni količini poslali tudi v Belgijo, na yprsko fronto, toda sledilo ni nobeno večje naročilo.

Oklepov, izumljenih in uporabljenih v prvi svetovni vojni, je bilo več vrst. Inženir Farina je v svoji tovarni proizvajal tudi oklep modela *Corsi*. Razne oklepe in podobne predmete so izdelovali tudi drugi izumitelji oziroma proizvajalci: Astori, Fariselli, Orfei, Ansaldo ... Obstajali so tudi skupni italijansko-angleški izumitelji, kakršna sta bila Gorgeno-Collaye in firma Frati iz Milana.

Po vsej verjetnosti so italijanski višji častniki ob tedanji tehnologiji, splošni nevednosti ali kratkovidnosti spregledali jalove učinke te opreme in vendarle prepričali svoje vojake, da bodo s takimi ali podobnimi oklepi postali nepremagljivi. Na bojnih poljanah pa se je takoj pokazalo nasprotno. Spretnost italijanskih izumiteljev je ponudila vojaškemu oblastem upanje, da se s pomočjo nove zaščite vojakov dokopljejo do zmage. Njihove zamisli so bile dobrodošle in dobronamerne, vendar ne moremo zanemariti dejstva, da so ti "pripomočki" največkrat povzročili smrt uporabnikov, saj so jih ti uporabljali in resnični vojni in ne na kakšnem poligonu. Prav gotovo ne bi nobeden od omenjenih izumiteljev dovolil lastnemu sinu, da bi preizkusil njegove "smrtonosne izume" na vročih bojnih položajih.

Res pa je, da so bili ti izumi zametki nadaljnih raziskav in izboljšav, ki so privedle do številnih praktičnih in učinkovitih proizvodov, kakršni so danes na primer nepogrešljivi neprobojni jopiči.

ITALIJANSKA ROČNA BOMBA »VENTURI«

Mitja Močnik

Pred nekaj leti sem v bližini Opatjega Sela našel italijansko ročno bombo neznanega izvora. Kasneje se je izkazalo, da je to zelo redka italijanska obrambna ročna bomba, imenovana *Venturi* po general-majorju Giuseppeju Venturiju.

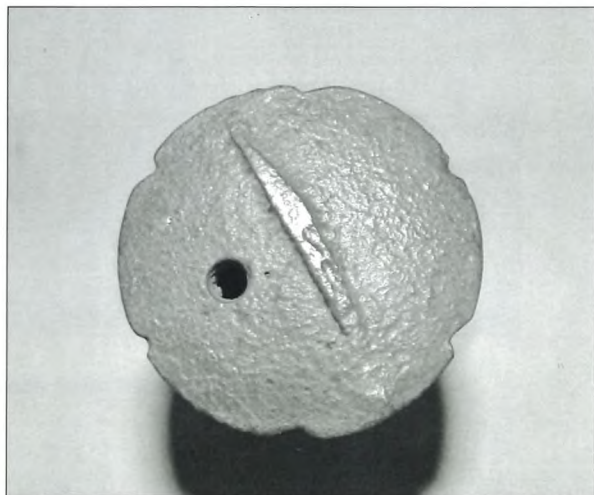
Tovrstne ročne bombe naj bi leta 1915 najprej uporabljali italijanski alpinci predvsem na območju prelaza Passo della Sentinella (2717 m) in gore Cima Undici (3092 m) v Dolomitih. Odločilno vlogo so odigrale tudi v bitki 16. 6. 1916, ko so alpinci zasedli omenjeni koti ter ju držali do konca oktobra 1917.

Bomba *Venturi* je valjaste oblike, dolžine 225 mm in premera okrog 70 mm. Telo je v celoti vilito iz sive litine (»giza«) in je po zunanji strani narezano za boljši razpršilen učinek ob eksploziji. Sestavljena je iz dveh delov, iz valjastega telesa in iz pokrova, privityega nanj z navojem. Celotna teža je od 1200 do 1500 gramov, odvisno od vrste polnitve, saj je bila polnjena z dvema tipoma eksploziva. Model, pri katerem je bil eksploziv v telo vlit ali vtisnjen, so polnili z okrog 570 gramov eksplozivne želatine, pri drugem tipu pa so v telo nameščali tri palice po 100 gramov želatine. Pri obeh tipih je bila bomba polnjena še s 30 grami suhe nitroceluloze in detonatorsko kapico, ki sta ob vžigu aktivirali eksploziv.

Bomba se je aktivirala z vžigalno vrvico, ki je bila nameščena v odprtini na njenem dnu, in sicer na dva načina. Pri prvem je bila privitya z žičko ob telo mine in je delovala kot navadna, počasi goreča vžigalna vrvica z detonatorsko kapico v telesu bombe, pri drugem pa je bila detonatorska vrvica nameščena v eksplozivnem polnilu bombe in sta jo aktivirali počasi goreča vžigalna vrvica in detonatorska kapica, nameščeni izven telesa bomba. Ta način se je uporabljal pri močnejšem polnilu bombe.

Glede na težo ročne bombe *Venturi*, močno polnilo in njeno obrambno vlogo lahko sklepamo, da je niso množično uporabljali na ravninskem delu fronte, saj bi lahko med uporabo nehote povzročala žrtve tudi med lastnimi vojaki. Po vsej verjetnosti so jo zato uporabljali predvsem v gorskem bojevanju za obrambo višje ležečih utrjenih postojank.

Če mi je prav znano, je bil od te bombe doslej najden na Krasu samo ta primerek. Toda mogoče bo članek spodbudil bralce in zbiratelje in se bo v kateri od zasebnih zbirk znašel še kakšen primerek. V tem primeru bo potem zanimivo ugotoviti tudi mesto najdbe. Morda je pa tudi ta primerek slučajno zašel na soško bojišče?

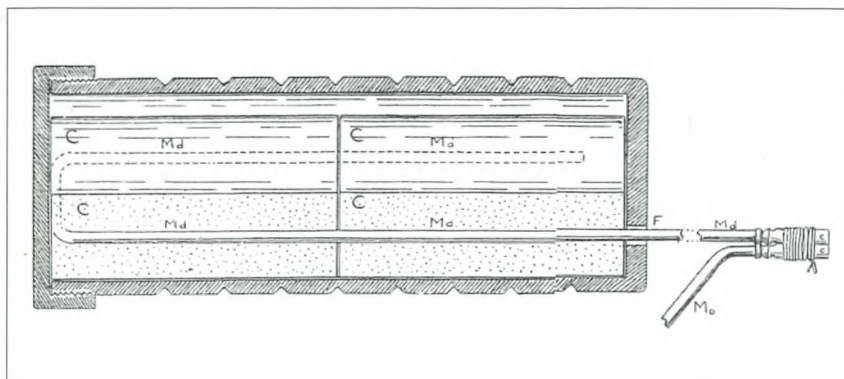
(fotografije Mitja Močnik)

Viri:

- http://www.talpo.it/torpedine_venturi.html
- Revija Uniformi & Armi, št. 151, november 2008, stran 100-101

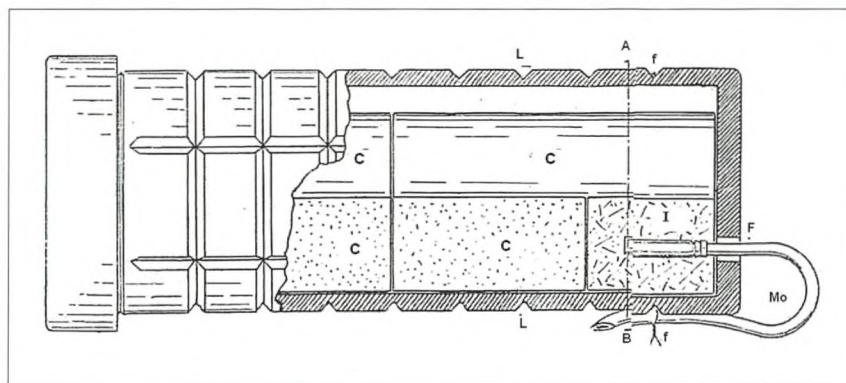
DVA TIPA POLNJENJA BOMBE »VENTURI«

1. TIP POLNJENJA

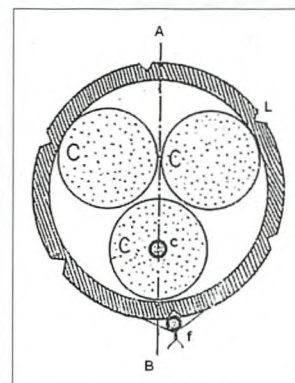

SLIKA 1: Eksplozivno polnilo je fiksno nameščeno v telesu bombe (vliit ali vtisnjen eksploziv).

2. TIP POLNJENJA

PREREZ A-B

SLIKA 2: Eksplozivno polnilo in detonator sta nameščena na enak princip delovanja kot pri standardnih bombah.

LEGENDA:

- C** – 100g eksplozivnega polnila vrste »Gelatina«
- I** – detonatorska kapica s 30g nitroceluloze
- c** – spodbujevalna kapica za vžig detonatorske vžigalne vrvica
- Mo** – počasi goreča vžigalna vrvica
- Md** – detonatorska vžigalna vrvica
- F** – odprtina za vžigalno vrvico
- L** – zareze na telesu mine za boljši razpršilni učinek ob eksploziji
- f** – nit za pritrditev vžigalne vrvica ob telo mine

VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...

Janez J. Švanjcer iz Logatca

Vinko Avsenak

Še preden sem v dežju stopil iz avta, me je že vzravnano čakal na muzejskih vratih. Po pozdravu mi je po starodavnem običaju takoj pri vhodu gostoljubno ponudil domači, štajerski sadjevec. Potem mi je kaj kmalu začel razkazovati svoje dragulje – razstavljene muzejske predmete in opremo. Če ne bi bila časovno omejena, bi verjetno to razkazovanje trajalo še dolgo časa, kajti zbirka Vojnega muzeja Logatec je izredno bogata in raznovrstna. Ker sem že po prejšnjem védenju slutil, da bi njegov življenjepis utegnil biti zanimiv, morda vznemirljiv, sem ga zaprosil, da najprej pove kaj o sebi, o svoji življenjski poti. Ni se dal prositi, sproščeno je začel pripovedovati od začetka in na dan so privrele celo podrobnosti njegovega zanimivega, raznovrstnega, skoraj razburkanega življenja. Ni mu bilo vseskozi z rožicami postlano, a življenje ga je brez dvoma obrusilo in obtesalo v neomajnega, pokončnega moža.

Janez J. Švanjcer se je rodil v Ljubljani, kjer je mati takrat službovala kot novinarka pri Slovenskem poročevalcu, toda svoje zgodnje otroštvo

je preživel na podeželju, v Hranjigovcih v Slovenskih Goricah, na domačiji materinih staršev. Kmečko življenje, delo na polju in gibanje v naravi so ga vsekakor zaznamovali. Iz tega obdobja se predvsem rad spominja, da so si ljudje takrat dosti več pomagali, se neverjetno veliko pogovarjali in se ob delu družili. Iz te povezanosti so rasle pomembne odlike in človeške izkušnje. Kot deček je rad prisluhnil pogovorom in zgodbam starejših, predvsem o obeh svetovnih vojnah. Že tu so se verjetno rodili zametki njegovih kasnejših dejavnosti na področju zgodovine, zbirateljstva in novinarstva.

Leta 1967 je maturiral na gimnaziji v Mariboru, leta 1970 diplomiral na Višji pravni šoli, nato pa v šolskem letu 1970–1971 obiskoval 3. letnik Pravne fakultete v Ljubljani. Leta 1971 je odšel na služenje vojaškega roka, v šolo za rezervne pehotne častnike v Bileči, ki jo je končal z odličnim uspehom. Decembra 1972 se je kot pripravnik zaposlil na Republiškem sekretariatu za notranje zadeve, v Službi državne varnosti v Mariboru. Leta 1973 je kot prvi v generaciji končal Zvezno šolo

Janez J. Švanjcer v svojem muzeju
(foto Vinko Avsenak)

Vitrina z medaljami, značkami in drugimi predmeti iz prve svetovne vojne
(foto Vinko Avsenak)

državne varnosti v Beogradu. S 1. januarjem 1975 se je zaposlil pri časopisu Večer kot novinar, toda ker je uspešno sukalo pero, je kmalu napredoval na mesto komentatorja, potem pa ga je že leta 1976 mestna politika imenovala za glavnega urednika Večera. Prvo črno piko je dobil, ko je leta 1978 napisal članek o generalu Maistru, ki je bil takrat prepovedana tema. Toda ko so že naslednjega novembra iz občinske stavbe v Mariboru odstranili Maistrov kip in je o tem napisal protestni članek, je bil januarja 1979 na prvi seji mestne konference SZDL odstavljen. Potem so ga naredili za dopisnika Komunistične stranke iz Maribora, toda objavljali mu niso skoraj nič. Ker je nekaj moral početi, je začel pisati knjige. Leta 1989 so mu dopisniško mesto nenadoma ukiniti in moral je v Ljubljano, tam pa so ga spomladi 1990 poslali na zavod za zaposlovanje. To se je zgodilo zaradi knjige »Ministrova sprejemnica«, v kateri je pisal o omenjeni odstavitvi. Toda potem so ga 1. decembra 1990 zaposlili na Republiškem sekretariatu za ljudsko obrambo, kjer je kot rezervni kapetan I. stopnje imel nalogo, da teritorialni obrambi da podobo slovenske vojske in ji to tudi privzgoji. V ta namen je aprila 1991 izšla njegova knjiga »Vojna in vojaška zgodovina Slovencev«, prvi učbenik nove slovenske vojske. Od avgusta 1991 do začetka 1993

je bil kot pomočnik načelnika Republiškega štaba za teritorialno obrambo zadolžen za domovinsko vzgojo, potem pa je bil direktor uprave za vojaške zadeve in podsekretar Ministrstva za obrambo. Nazadnje je bil njegov osebni čin brigadir, položajni pa generalmajor. Toda novi minister ga je odstavil in poslal domov prvega dne, ko je prišel v službo. Vzrok je bil uvodnik v listu »Slovenska vojska«, v katerem so mu očitali nedovoljeno politizacijo Slovenske vojske in pripravo na državni udar po aferi Depala vas spomladi 1994. Zaradi nezakonite odstavitve je vložil tožbo in leta 1996 ga je sodišče vrnilo nazaj na prejšnje delovno mesto. Toda na ministrstvu so ugotovili, da zanj ni dela in ga administrativno upokojili.

Janez J. Švanjcer se je že zgodaj zapisal pisanju in je izdal večje število zgodovinskih in leposlovnih knjig. Tudi po njegovi zaslugi se je v slovenski javnosti začel obujati spomin na pozabljenega, zamlčanega generala in pesnika Rudolfa Maistra, potem ko je po raznih arhivih izbrskal pomembno gradivo in podatke o legendarnem poveljniku borcev za severno mejo. Janez J. Švanjcer je tudi prejemnik številnih vojaških odlikovanj in civilnih nagrad (Kajuhova nagrada,

častno Valvazorjevo priznanje). Prav gotovo je genetika tlakovala njegovo pisateljsko pot, saj je žilico za pisanje očitno podedoval od matere, novinarka pri Slovenskem poročevalcu, in od očeta, ki je bil priznan in plodovit slovenski leposlovni pisatelj, novinar in prevajalec. Mati in oče sta tudi odločno vplivala na oblikovanje njegove narodne zavesti. Mati je bila vsa vojna leta partizanska kurirka v NOB, očeta pa so Nemci kot zavednega Slovenca že junija 1941 internirali na prisilno delo v Ukrajino in se je vrnil domov šele po koncu vojne.

Janez J. Švanjcer je začel zbirati vojaške predmete in opremo zelo zgodaj, še kot otrok, čeprav sam pravi, da takrat ni šlo za zbirateljstvo, še manj za načrtovanje kakšne zbirke, ki bi potem celo prerasla v vojni muzej. Šlo je enostavno za nagnjenje do preteklosti, zgodovine in vojne, o kateri je od starejših slišal toliko pripovedi. Zanj imajo vojaški predmeti podoben pomen kot znamke za filatelista. S pomočjo znamk namreč filatelista potuje po daljnih deželah in se vživlja v tamkajšnje življenje, razmere in podnebje, ob vojaških ostalinah pa človek podoživlja vojne dogodke in doživlja vojakov, kajti vojne porajajo najmočnejša in nagloblja čustva. Zanimivo je spoznavati usodo posameznih ljudi in zato za Janeza J. Švanjcerja vsi razstavljeni predmeti predstavljajo opredmeteno zgodovino, vsaka vojaška medalja pomeni vojni pohod. Pravi, da se pravzaprav ni nikoli čutil zbiratelja in da so razstavljeni predmeti le plod njegove navezanosti na zgodovino. Rojen je bil v znamenju raka in raki se radi obračajo nazaj, v preteklost. Takole je pripovedoval:

Prva svetovna vojna je bila v mojem otroštvu del družinskega spomina, bila je vojna mojih dedkov, a ni predstavljala nekaj velikega ali junaškega, marveč prav nasprotno. Najbolj grozovita pojma sta bila Galicija in Karpati, kajti tam je bilo najhuje. Najbolj živ spomin na prvo svetovno vojno so bili invalidi. Spodaj v dolini je vsak dan prignal krave na pašo stric pri Valentovih. V vojni je izgubil roko, zato je ostal pri hiši za strica, saj se tak ni mogel poročiti. Do smrti je pasel krave. Govorili so, da so mu zaradi izgube roke dali srebrno medaljo za hrabrost, da je zanjo dobival doklade.

Med prvo svetovno vojno je na naši kmetiji gospodaril moj pradedek, vaški kovač Alojz Meško, brat pisatelja Franca Ksavra Meška. Na fronti na Južnem Tirolskem je vdihnil plin in so mu ostale posledice. Moj stari oče se je pa leta 1917 pred komisijo v Mariboru naredil še bolj gluhega, kot je bil v resnici, in so ga poslali domov. Bil je z velike kmetije in drugi sin, kar je pomenilo, da bo dobil doto, ne pa kmetije. Toda med vojno so starši njegovo doto zapisali za

vojno posojilo, saj je država obljubljala, da bo po vojni vrnila veliko več. Toda Avstro-Ogrska je propadla, z njo pa dota starega očeta. Nenadoma je bil revež, ki si je moral poiskati kmetijo, kamor se bi priženil. Ni mu bilo lahko, da je z velike kmetije moral priti na našo revščino. Doma je imel konje, mi pa samo dve kravi.

Soška fronta je za vse nas oživela leta 1968, ko je o njej v Tedenski tribuni (tednik Slovenskega poročevalca) začel izhajati zelo zanimiv podlistek. Avtor se je podpisoval s psevdonimom Ivan Hmelak, v resnici pa je to bil Janez Mesesnel. Pisal je tako napeto, da sem hotel vse to videti tudi sam. Za vsako znamenito koto sem vedel, zato sem se hotel nanjo povzpeti tudi zares. Leta 1970 sem šel prvič na soško fronto z dekletom Majo, poznejšo ženo, ki je imela v Modrejcah teto Zdenko Krivec. Toda želela me je pokazati tudi drugim sorodnikom po vaseh naokoli, Kacafuram po materini strani in Peterneljem po očetovi. Tedaj sem šel prvič na Bučenco, Cvetje in Sveto Goro in se v soško dolino takoj zaljubil. Za prvega maja 1971 sva šla peš z Modrejca do Nove Gorice čez Banjško planoto. Skoraj ves čas je deževalo. Spala sva po senikih. Na Kanalskem vrhu sem se zapletel v pogovor z domačini in si potem pri njih nabral za cel nahrbtnik starega železja iz prve vojne. Prav v središču Kanalskega vrha je bila hiša, poleg katere je stala delavnica. Na oknu je počivala čudovita, zelena italijanska čelada iz prve vojne, v kateri je imel lastnik katran. Prosil sem ga torej za čelado in ta danes krasi vitrino Vojnega muzeja Logatec. Pri zadnji hiši, na levi strani ceste, ki pelje proti Batam, je stala zajemalka za greznico, na leseno toporišče nasajena čelada Berndorf. Takrat o raznih vrstah čelad nisem vedel nič, saj tudi primernih knjig ni bilo. Potrkal sem na vrata, vendar ni bilo nikogar doma. Kasneje sem iz Maribora napisal pismo in ga poslal na naslov »zadnja hiša ob cesti«. Poštar – vsa čast mu – je pismo zares odnesel na ta »naslov«. Ob prvi naslednji poti na soško fronto sem spet zavil tja gor in sedaj je tudi ta čelada še vedno ena mojih najljubših v zbirki.

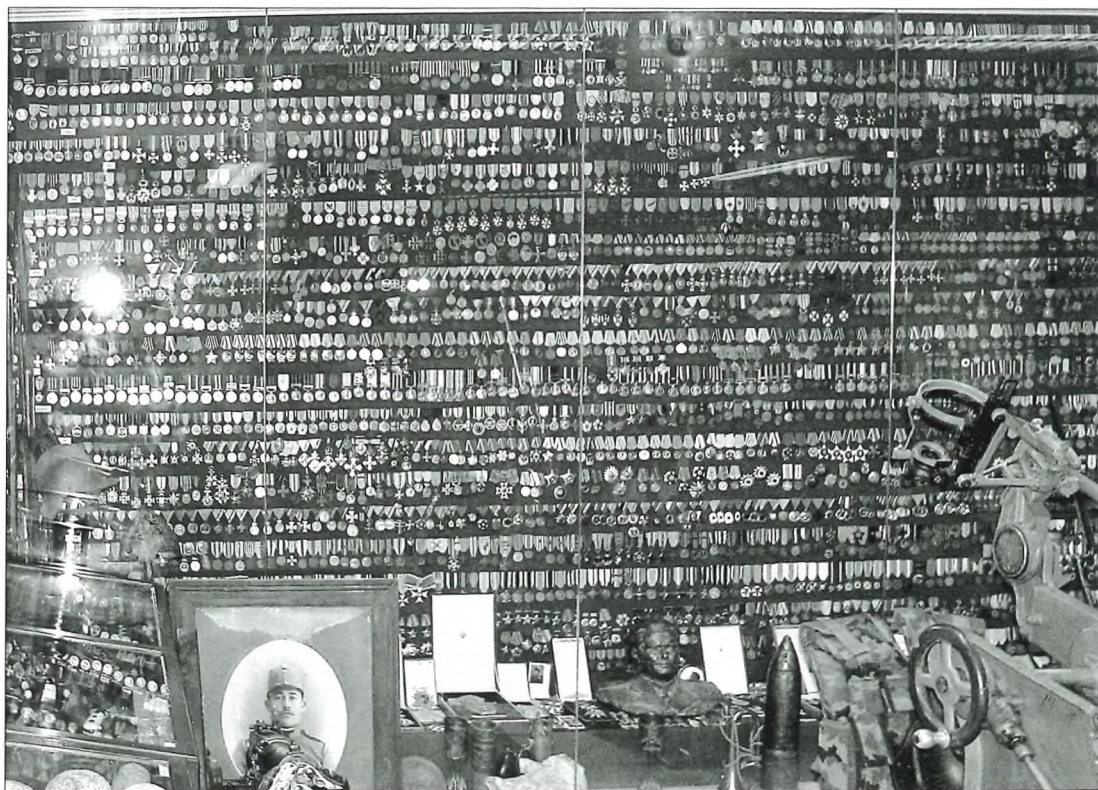
Da je bila sreča popolna, je pomagal domačin v Grgarju. Z ženo sva se bolj vlekla kot hodila po prašni cesti, ko sva pred neko hišo na desni strani zagledala velike granate iz prve svetovne vojne. Od nekd se je vzel še lastnik, beseda je dala besedo, povedal sem, kako zelo si želim avstrijsko čelado iz prve svetovne vojne, in možak je odšel nekam za hišo in se vrnil s čelado v rokah. Zgoraj je bila malo počena, zato mu ni pomenila veliko, zame pa je bila natanko takšna, kakršno sem si želel. Dal mi jo je kar tako, in če še živi, naj ve, da ga imam v zelo lepem spominu in da sem mu še vedno hvaležen. Tudi njegova čelada je v Vojnem muzeju Logatec.

Iz Modrejca sva z dekletom šla na pot z dvema nahrbtnikoma, toda na železniško postajo v Novi Gorici sva prišla s tremi. Tretjega sem dobil pri neki hiši in na koncu je bil poln spominkov iz prve svetovne vojne. Spominek je bil lahko že kos bodeče žice, ki je gledal iz zemlje, ali granatni drobec, ki je bil prej na poti že ves zglajen od neštetihih stopinj. Pot z železnico iz Maribora do Mosta na Soči je tedaj pomenila pravo malo ekspedicijo. Najprej se je bilo treba z vlakom peljati do Ljubljane, potem pa čez Gorenjsko do krajev tam doli. Iz Maribora sva se odpeljala zjutraj, v Mostu na Soči sva pa izstopila zvečer, ko je bila že tema. Toda kot zbiralec starin sem tako ali tako veljal za čudaka, tako da je tudi taka pot sodila k temu.

V prelepi soški dolini sem vedno sanjal, kako bom nekoč kupil star kozolec ali eno izmed vegastih staj tam okoli Tolmina. Najprej bi hodil tja na dopust, na stara leta pa prišel za vedno. Moja najljubša pot je bila na Mrzli vrh, najlepši kraj na svetu pa knnica za vrhom Stola. Uzrl sem jo v prelepih jesenskih barvah in bila je videti kot raj, če si ga človek pač lahko predstavlja. Toda stric Ciril in teta Zdenka sta umr-

la, tam nenadoma nismo imeli več nikogar in prelepe poti po soški fronti so ostale samo še spomin. Zdaj me tudi noge več ne nesejo, da bi lahko še zavil tja gor. Toda moje srce ne bo nikoli pozabilo, kako lepo je bilo, in del mene je tam ostal za vedno.

Janez J. Švanjcer je že leta 1955 pridobil tri avstro-ogrske medalje in nekaj bajonetov, ki so v nekdanjem cesarstvu pripadali slovenskemu žandarju. To je bil začetek dolge poti. Njegovo zbiranje vojaških predmetov in opreme iz vseh časov se je potem vztrajno nadaljevalo, čeprav so imeli ljudje takrat zbiralce »železja« za čudake, če ne še za kaj hujšega. Med srečne okoliščine šteje srečanje z zbirateljem Zdenkom Mužičem z Banjšic, ki je bil sprva zbiralec železja in barvnih kovin za prodajo, potem pa je počasi prerasel v pomembnega zbiratelja ostalin prve svetovne vojne. Med drugim je s pomočjo Društva soška fronta organiziral prvo zbirateljsko srečanje na Banjšicah, kjer ima danes tudi svoj muzej. To srečanje je bilo zametek današnjih tradicionalnih »Srečanj s preteklostjo« v Šempetru. Janez J. Švanjcer prizna, da sam ni bil kaj dosti uspešen pri iskanju na

Bogata zbirka vojaških odlikovanj in medalj Vojnega muzeja Logatec
(foto Vinko Avsenak)

*Zbirke uniform, sabelj, pušk in čelad
(foto Vinko Avsenak)*

prostem, tudi detektorja, ki je nenehno piskal, se je kmalu naveličal. Toda veliko uspešnejši je bil pri pridobivanju za svojo zbirko in prav od Zdenka Mužiča je pridobil veliko predmetov, orožja, granat ... Pot iskanja ga je redno vodila tudi na Češko in Poljsko. Ko se je nekega dne vračal iz Poljske, mu je poljska policija na mejnem prehodu zaplenila torbo odlikovanj in medalj, njega pa zaprla. Ko je sedel v priporu, se je nenadoma spomnil, da je vendar novinar in da naj bi takratni predsednik Poljske, general Wojciech Jaruzelski, čez en teden prišel na uradni obisk v Jugoslavijo. Začel je razbijati po vratih in potem presenečenim policistom izjavil, da je novinar, in odločno zahteval, da ga takoj izpustijo, če ne bo ob najavljenem obisku njihovega predsednika v Jugoslaviji tvegati neljubih odmevov v časopisju. Poizvedovanje in dogovarjanje z nadrejenimi je takoj steklo in Švanjcer je bil kmalu na prostosti – z odlikovanji vred.

Vse zbrane predmete je spravljal, kjerkoli je imel kaj prostora: po omarah, podstrešjih, kletih, pri starših, celo pod zakonsko posteljo. Ko pa se je upokojil in je moral nekaj početi, je ob požrtvoval-

ni pomoči podjetne soproge leta 1998 v Logatcu odprl Vojni muzej Logatec. Sam ni pričakoval, da je v vseh teh letih nabral in zbral toliko blaga. Sicer je v muzeju razstavljen samo najpomembnejši del zbirke. V vitrinah so predmeti, ki so bolj ali manj povezani z vojno in vojaško zgodovino Slovencev in slovenskega ozemlja. Vsekakor je posebnost zbirke več kot 2800 odlikovanj z vsega sveta. Predstaviteljev sega od kamnitih sekir, bakrene in bronaste dobe ter rimskega obdobja do srednjega veka, prve in druge svetovne vojne ter vojne za samostojnost Slovenije leta 1991 in razvoja nove slovenske vojske. Od leta 1998 do 2012 je muzej tudi večkrat letno izdajal periodično publikacijo Vojnogodovinski zbornik.

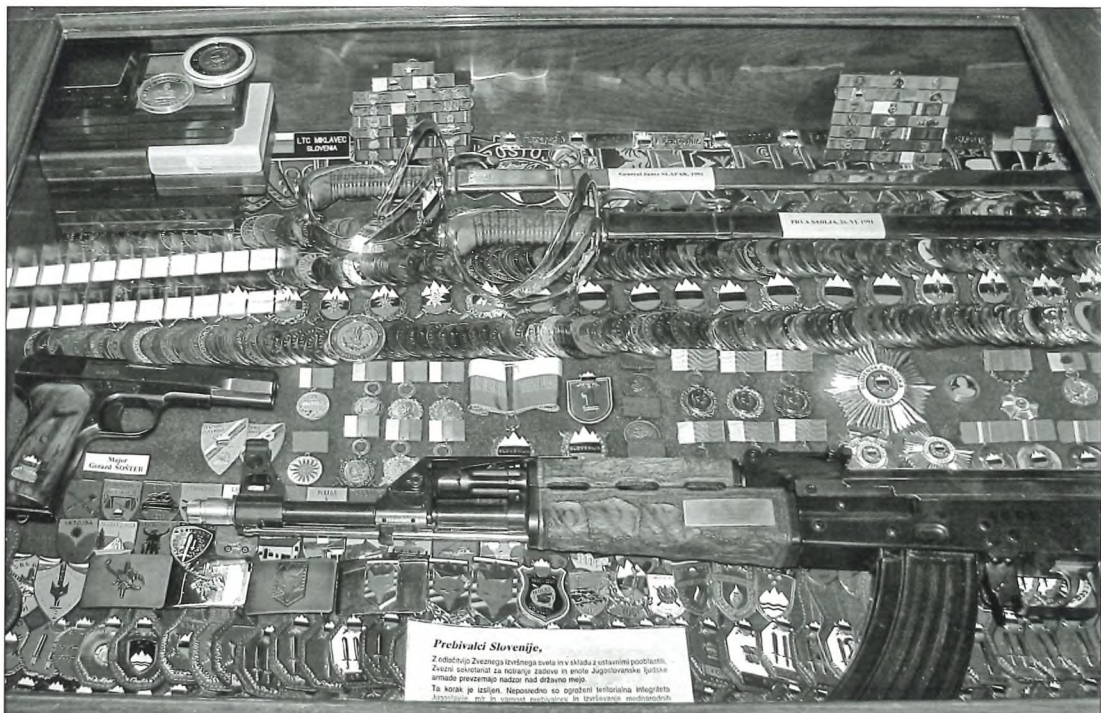
Med predmeti iz rimskega obdobja sta redkosti levi naličnik bronaste čelade in poznorimski meč z okrašenim spodnjim okovom nožnice. Redek je tudi prstan z monogramom sina rimskega cesarja Filipa Arabca, ki je bil ubit pri štirinajstih letih. Redkost po evropskih merilih je železna čelada križarskega bojnika iz 11.–12. stoletja. Med srednjeveškimi predmeti so posebnost štirje meči iz viteškega

obdobja, buzdovan iz 14. –15. stoletja in kmečka sablja iz 15. stoletja. Še posebej pa je zbiratelj ponosen na čelado iz kosovske bitke, ki je po vsej verjetnosti pripadala knezu Lazarju, in pa na kmečko sekuro iz kmečkih uporov iz leta 1573. Sekuro z vrezanim križem so našli ob Savi v Krškem, kjer se je tudi odvijala zadnja bitka kmečke vojske pod poveljstvom Ilije Gregoriča s plačanimi uskoki. Več predmetov predstavlja čas napoleonskih vojn, tako bronast kip Napoleona, najverjetneje iz ene izmed uradnih stavb v času Ilirskih provinc, francoska in avstrijska puška – kremenjača, več sabelj, bajonetov in med odlikovanji prvi red legije časti iz leta 1804.

Posebna celota je prva svetovna vojna. Med granatami je tudi ena izmed 305 mm angleških plinskih granat, ki so jih Italijani ob umiku skotalili v Sočo. Razstavljenih je več kot 700 avstro-ogrskih znakov enot, bojišč in domoljubnih motivov, kar predstavlja največjo tovrstno zbirko na Slovenskem. Puške, pištole, ročne bombe, granate, čelade in odlikovanja, sablje in bajonete iz prve svetovne vojne dopolnjuje nekaj uniform, med njimi uniforma podčastnika 5. dra-

gonskega polka in huzarskega podčastnika iz Prekmurja. Redkost je več znakov s kap in epolet slovenske vojske od leta 1918 do 1919.

Janez J. Švanjcer se vsekakor pridružuje veliki skupini zbirateljev, varuhov kulturne dediščine, ki so kritični do neživiljenjskega zakona o varovanju te dediščine. Namesto da bi se zgledovali po britanskem zakonu, ki ima dolgoletno tradicijo, smo prepustili oblikovanje zakona nekim administrativcem, ki so varuhe kulturne dediščine z zakonskimi določbami preko noči spremenili v roparje. Toda ko je zakon stopil v veljavo, se je Janez J. Švanjcer takoj zavedal, da se lahko proti njegovim nelogičnim in krivičnim členom, ki so dajali državi pravico do nacionalizacije premičnin, starejših od 50 let, bori samo po pravni poti. Zato je na Ustavno sodišče vložil zahtevo za varstvo zakonitosti. Postopek je sicer trajal dve leti, toda potem je moralo Ministrstvo za kulturo sporne člene umakniti. S tem je Janez J. Švanjcer uspel zaščititi svoj muzej oziroma lastništvo svoje zbirke. Mi mu na njegovi nadaljnji življenjski poti želimo še veliko uspehov, ustvarjalne energije in zdravja!

Vitrina z zbirko vojaških znakov in odlikovanj iz slovenske osamosvojitvene vojne leta 1991. V njej je tudi sablja načelnika Republiškega štaba Teritorialne obrambe Slovenije, generala Janeza Slaparja. (foto Vinko Avsenak)

KOBARIŠKI MUZEJ – FOTOGRAFIJE, ZGODBE ...

Željko Cimprič

Ob vabilu *Društva soška fronta 1915–1917*, da napišem prispevek za revijo *Na fronti*, so me obhajali pomisleki, kako in s čim naj se postavim ob bok piscem, specialistom za to in ono področje, ki v reviji iz leta v leto izkazujejo visoko raven poznavanja dogajanj na soški fronti. Toda potem sem se vendarle lotil pisanja, kajti menil sem, da se je vsaj po zgledu revijine rubrike »Varuhi kulturne dediščine pripovedujejo ...« vredno ozreti na pot, ki jo je Kobariški muzej prehodil v 25 letih delovanja. V marsičem je med muzeji posebnež in vsekakor odstopa od posplošenih predstav o muzejih, »skladiščih« predmetov, toda podroben opis bi zahteval veliko več prostora. Marsikdo bi pričakoval, da je muzej v tako dolgem obdobju delovanja ustvaril velike shrambe in jih napolnil z množico predmetov, a se to ni zgodilo. Naslov prispevka, ki se omejuje na »zgodbe«, torej ni naključen. Nedvomno je kot varuh kulturne dediščine veliko več dosegel v nematerialnem pomenu tega pojma in v mednarodnem prostoru prispeval k oblikovanju in ohranjanju zgodovinskega spomina.

Nekateri muzeologi pripisujejo razstavnim predmetom posebno moč, nekakšno »avro«, ki naj bi izžarevala v okolico. Pogojno bi jim pritrtil (vsekakor priporočljivo na strokovnem izpitu!), a dodal, da predmet

vsekakor zaživi z desetkratno močjo, če ga spremljajo zgodbe ljudi, ki so bili z njim povezani. Prav v tem se odziv obiskovalcev muzeja razlikuje od običajne vznemirjenosti filatelistov, gobarjev, ribičev in različnih zbiralcev trofejev. Ker je postala komunikacija v muzejih prva zapoved sodobne muzeologije in njeno pomembnost izpričujejo tudi vsakdanje izkušnje, verjamem, da se je treba ravnati po geslu: »Ljudje ljudem o ljudeh!« Toda pot je dvosmerna, kajti tudi obiskovalci nam imajo marsikaj povedati.

S pogledom v preteklost bom nekaj pozornosti namenil nekaterim občasnim tematskim razstavam v zadnjih petih letih, saj bom lahko s tem navedel vsaj nekaj konkretnih podatkov, kakršne od tovrstnega prispevka tudi pričakujemo. V seštevku razstavnih površin in obsegu slikovnih in pisnih podatkov so tovrstne razstave pomenile mnogokratnik razsežnosti stalne razstave in so bile hkrati vir gradiva za njeno dopolnjevanje. Omogočile so dinamiko razstavne dejavnosti in podrobnejši vpogled v vsebine, za katere na stalni razstavi ni prostora. Okno s pogledom v preteklost se sicer po enem letu zapre, a se ob koncu oktobra vedno odpre drugo, z drugačnim pogledom. Muzej se ni nikoli pridružil nacionalni akciji *Muzejske noči*

Poročnik Josef Pailer s svojo slovensko patroljo (iz zbirke Kobariškega muzeja)

in te razstave obiskovalcem raje nudi brez vstopnine vse dni v letu. Številni obiskovalci se vračajo in so naši redni gostje.

Razstava *Sosedova zgodba* je v septembru 2010 predstavila pot avstrijskega Štajerca iz okolice Gradca skozi obe svetovni vojni. Josef Pailer je bil rojen 15. 7. 1893 v Festenburgu na vzhodu Štajerske in v starosti 95 let umrl 10. 10. 1988 v Gradcu. Po poklicu je bil učitelj in je s prekinitvami služboval v šolstvu vse do leta 1958. Prekinitve sta bili obe svetovni vojni in pa enoletno bivanje leta 1934 v ZDA, kamor se je »umaknil« zaradi političnih razmer in svojega prepričanja. Bil je aktiven član socialdemokratske stranke in mu je zato uspelo ponovno dobiti dovoljenje za delo v šolstvu šele po treh letih.

Ob izbruhu prve svetovne vojne je bil po splošni mobilizaciji kmalu razporejen kot enoletni prostovoljec v 26. domobranski pehotni polk v Mariboru. Po usposabljanju za častnika je deset dni pred italijanskim napadom njegova enota odrinila na območje Trbiža in Zahodnih Julijcev.

Konec oktobra je 94. pehotna divizija iz mož, izbranih iz posameznih bataljonov, oblikovala posebno visokogorsko stotnijo. Njeni pripadniki, med njimi tudi Josef Pailer, so delovali v zelo gibljivih patroljah, ki so prečesavale nikogaršnje ozemlje med izpostavljenimi položaji obeh vojsk, ugotavljale dejavnost sovražnika in izvajale akcije omejenega obsega. Območje delovanja je segalo od Tablje čez grebene gora nad Ziljsko dolino. V dveh hudih zimah je pomenila grožnja »bele smrti« na tem bojišču večjo nevarnost kot sovražnikovo orožje. 6. 3. 1916 je snežni plaz zasul tudi poročnika Pailerja, a so ga tovariši pravočasno izkopali izpod snega. S Slovenci iz Spodnje Štajerske se je dobro razumel in jih cenil kot dobre vojne tovariše.

Josef Pailer je dogajanja na bojišču z izjemno natančnostjo zapisoval vsak dan, to kroniko pa večinoma opremjal s fotografijami, ki jih je posnel sam. Vse to je počel, kot da bi vedel, da bodo muzeji nekoč potrebovali njegovo zgodovinsko gradivo. Ohranil je tudi veliko pomembnih predmetov, od oblačil do fotografske in druge opreme, s katero je odšel na bojišče. V 12. soški bitki je bila njegova enota za napad v veliki protiofenzivi 24. 10. 1917 razporejena na Srenjsko glavo na severnih pobočjih Kaninskega pogorja. Po zavzetju italijanskih položajev na sosednjih vrhovih se je spustila na Nevejski preval in nato v sestavi 94. divizije napredovala do mesta Feltre pri Bellunu. V bojih na gori Pertica je njegova četa utrpela tako hude izgube, da je bilo 35 preostalih pripadnikov razporejenih v polk tiro-

Iskih cesarskih lovcev. Do konca vojne Josef Pailer ni več sodeloval v večjih bojih. Večino leta 1918 je v Mariboru usposabljal nove nabornike za nadomestne bataljone. Konec vojne je kot nadporočnik dočkal na Hrvaškem, kjer naj bi sodeloval v akcijah proti zelenemu kadru – dezertarjem, a se je temu, koliko se je dalo, izogibal. Svoje vojne zapise je 12. novembra 1918 zaključil takole: *Strašna vojna, najhujša človeška morija vseh časov, ki nam je prinesla toliko gorja in bede, se je končala. 12. novembra je bila ustanovljena Nemška Avstrija kot samostojna republika. Napočil je čas za skupna prizadevanja v novi državi za ljudstvo, delo in svobodo!*

Pred izbruhom druge svetovne vojne je bil ponovno vpoklican na usposabljanje. Tokrat je imel boljšo fotografsko opremo in se je ponovno znašel v vlogi kronista. 6. aprila 1941 je zabeležil odhod enote ob napadu na Kraljevino Jugoslavijo in vkorakanje v Maribor. To je bil že njegov tretji prihod v kadetnico, kjer je bil kot častnik 138. polka gorskih lovcev zadolžen za usposabljanje treh čet nabornikov. Sredi decembra 1941 je bil oblikovan poseben bataljon, *Jagdkommando 8*, ki so ga za božič poslali v okrepitev bojni skupini Scherer, okoli katere se je v mestecu Holm, na pol poti med Leningradom in Moskvo, postopoma zapiral obroč ruskih divizij. Hitler je svoji vojski umik prepovedal! V mestecu na sotočju rek Lovat in Kunja se je znašlo obkoljenih 4200 nemških vojakov in nekaj tisoč prebivalcev. Med obleganjem, ki je trajalo 106 dni, jih je oskrbovalo letalstvo. Josef Pailer se je zaradi vojaških, etičnih in političnih razhajanj s poveljnikom bataljona znašel v nemilosti. Razrešen je bil poveljevanja svoje čete in bil odslej zadolžen za pokope v svoji bojni skupini. Kadar so vremenske razmere dovoljevale, je organiziral pokope več sto padlih vojakov v skupinske grobove (v največjega 458 trupel) in za vsako truplo v dokumentacijo zabeležil natančno mesto pokopa.

Od 172 mož njegove čete, ki so se v obroču znašli brez oddelka za oskrbo, jih je 47 padlo, 2 sta umrla, 1 je bil pogrešan, 110 je bilo ranjenih (tudi J. Pailer), a le 12 jih je obleganje preživelo brez praske! Med njimi najdemo imena (v slovenskem zapisu): Kopajnik, Lipič, Bradač, Vautičer, Mohor, Lošinek, Šimenko, Hajnik, Glavanovič, Kotnik, Potočnik, Degen, Jug, Mačkun, Novak, Kralj, Zupan, Libič, Svenšek, Polenšak, Jaklič, Črnivec, Derič, Čerepinko, Stropnik, Horvat ... Skupaj je v bojni skupini padlo 1549 mož (1140 pokopanih v štirih skupinskih grobovih, 409 izginulih pod ruševinami) in okrog 2600 je bilo ranjenih. Umrlo je 4200 prebivalcev Holma. Statistika ne beleži izgub v divizijah, ki so prebile ruski obroč, prav tako ne ruskih izgub. *Führer* je bil ponosen na držo svojih vojakov in je

ukazal vsem podeliti posebno priznanje *Cholmschield*. Pripoved o teh najhujših trenutkih vojne je Josef Pailer podprl tudi z izjemnimi fotografijami vojnega tovariša, podčastnika, vojnega reporterja in fotografa Richarda Mucka, ki je kasneje izginil na ruski fronti.

V drugi polovici leta 1943 je bil na usposabljanju za poveljnika bataljona in je kasneje napredoval v stotnika, konec novembra 1944 pa v majorja. 10. novembra 1943 je bil razporejen v Trbiž, dva meseca kasneje pa k novooblikovanemu 3. motoriziranemu bataljonu *Feldjäger*. Glavna naloga teh enot, ki so bile neposredno podrejene vrhovnemu poveljstvu, je bilo vzpostavljanje reda in reorganiziranje razbitih enot tik za fronto in v neposrednem zaledju. Skoraj leto in pol je tako »od blizu« spremljal umikanje in propad Hitlerjeve vojske po vsej Evropi. 2. maja 1945 se je s svojimi možmi vdal Američa-

nom. Ti so jim z nalogo vzdrževanja reda v ujetniškem taborišču vrnili osebno orožje, ki so ga nosili vse do 23. junija. 29. septembra je bil izpuščen in se 10. oktobra 1945 srečno vrnil domov v Gradec.

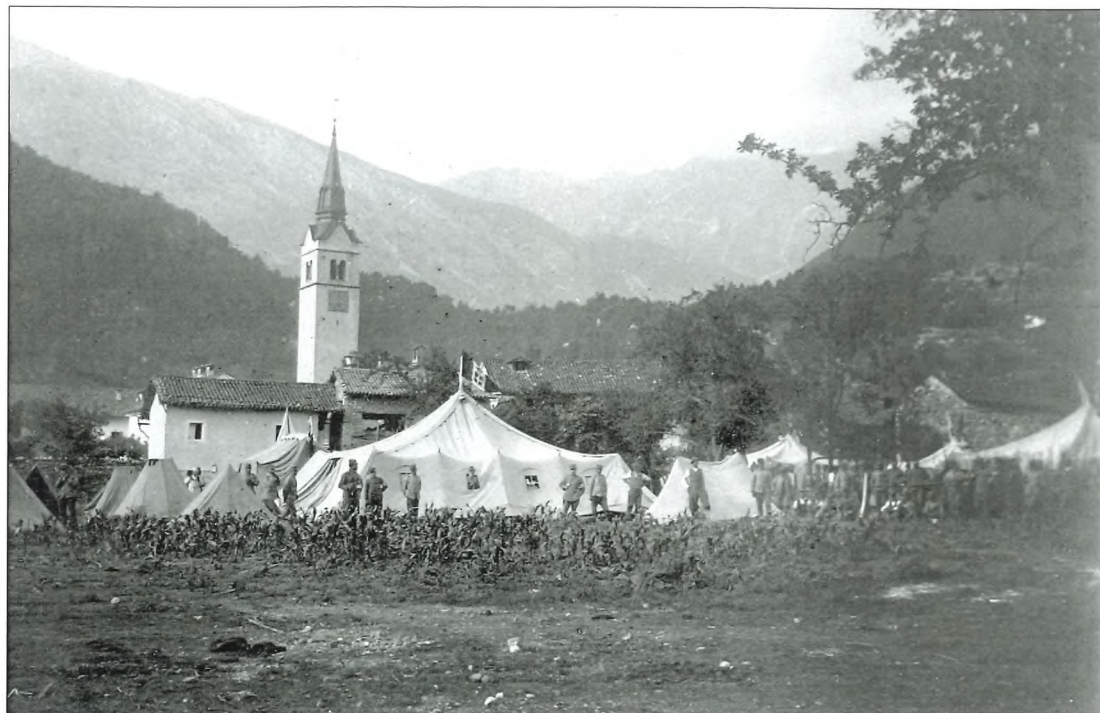
Opisu te razstave namenjam več prostora, ker je bila izjemoma postavljena na ogled zgolj dva tedna in jo je videlo zelo malo obiskovalcev. Razlog za takšno pripravljenost je bila naša želja, da izrazimo hvaležnost za zaupanje in naklonjenost, ki ju je z izročitvijo gradiva izkazal sin vojnega veterana, dr. Josef Pailer. Ioanneum, svetovno znani graški muzej, mu je namreč že prej ponudil, da ob stoletnici začetka prve svetovne vojne postavi tematsko razstavo o njegovem očetu, častnem meščanu mesta Gradec, a je dr. Josef Pailer dal prednost Kobariškemu muzeju, kar je bilo za nas skoraj ganljivo. Izkazana pozornost je obrodila sadove. Razstava je bila oblikovana galerijsko in bo morda dočakala še kakšno naslednjo priložnost.

Italijanski častniki na Batognici (iz zbirke Kobariškega muzeja)

Sledila ji je čisto drugačna, običajna letna razstava o bojih na Mrzlem vrhu. Ob številnih fotografijah so tokrat izstopali odlomki iz dokumentov, ki jih hrani Arhiv zgodovinskega urada vrhovnega štaba italijanske vojske v Rimu (AUSSME – Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Roma). Zgodovinar in pisec Guido Alliney je v treh knjigah izčrpno opisal dogajanje na tej zloglasni gori. Zloglasna je bila za obe vojski, a še posebno za italijansko. Ob večjih akcijah in poskusih italijanskih enot, da bi jo zavzele, so njihove izgube vsakokrat znašale v povprečju okoli 2500 mož in bile tudi do petkrat večje od izgub branilcev. Posebej so izstopale izgube nižjih častnikov, izjemoma tudi polkovnikov. Tudi tu se je izkazalo, da je bilo daleč največ žrtev soške fronte med italijanskimi vojaki. Dejstva so neizprosna, čeprav včasih težko najdejo pot v »slovenska ušesa« ali zmotijo vneseno interpretacijo nastopaških domoljubov pri naših zahodnih sosedih. Da, spremljanje nastopov takšnih, cenenih domoljubov na katerikoli strani zahteva nekaj potrpljenja, kajti v vsaki vojni se rojevajo v velikem številu. Naj si s to ugotovitvijo olajšam dušo vsaj v tem prispevku.

Zadnji poskus zavzetja Mrzlega vrha se je zgodil v času 11. soške bitke. Po polomu ga je poveljstvo IV. armadnega korpusa opredelilo kot »manjšo demonstrativno akcijo«, s katero so hoteli zaposliti sovražnikovo gorsko brigado. Toda operativno povelje za izvedbo akcije je 16. avgusta na sedmih straneh govorilo popolnoma drugače. Enako tudi priloženi zemljevidi z vrisanimi fazami napredovanja vse do Tolmina. Nepristransko poročilo bi seveda v Cadornovem sistemu razglašanja grešnih kozlov uničilo kakšno častniško kariero.

Italijanska poljska bolnišnica v Kobaridu (iz zbirke Kobariškega muzeja)

Vzroka, zakaj v rimskem arhivu hranijo samo spise 46. pehotne divizije, ne poznam. Spisov 43. pehotne divizije, razporejene v Krnskem pogorju, in 50. pehotne divizije, ki je delovala na Bovškem, ni najti. O 43. diviziji lahko beremo pričevanja, ki govorijo o požiganju na sedežu poveljstva v Drežnici. 50. divizija, s sedežem nad rečico Učjo, pri Žagi, je imela dovolj časa, da bi vso administracijo po cesti prepegljala v Čento (Tarcento). Na tej cesti tudi ni bilo takega brezglavega bega kot ob Nadiži. Nekaj dokumentacije je najti še na višji ravni poveljstev. Edini ohranjeni spisi nam tako omogočajo vpogled v delovanje italijanske vojske v gorskem bojevanju v Zgornjem Posočju in zgodbo obarvajo še bolj črno, kot jo lahko prebiramo v knjigah.

Zaupna poročila in povelja govorijo o številnih strelnih ranah, ki so si jih vojaki prizadejali sami, da bi se izognili skoraj zanesljivi smrti na bojišču. Prav tako o topniškem streljanju v hrbet lastnih enot, da bi jih pognali v bolj odločne napade po pobočju navzgor. Tudi o tem, da so o resnosti poškodb in ran v času bitke odločali karabinjerji in ne zdravstveno osebje in da so ranjencem lahko nudili pomoč le izrecno navedeni možje in ne njihovi tovariši na sosednjem položaju ... Ne preseneča, da je avtor velikega »šolskega« zemljevida no-

vih ozemelj, ki ga je založba De Agostini natisnila takoj po vojni, na omejenem prostoru Zgornjega Posočja, ki ga je imel na voljo, izbral zgolj zemljepisna imena Monte Nero, Mrzli vrh, Monte Canin in presenetljivo še Monte Polonig.

V naslednjem letu smo pozornost ponovno usmerili na drugo stran, v zaledje avstro-ogrskih vojske, in predstavili poljsko bolnišnico št. 3 XV. armadnega korpusa in Klavžah. Prikazan je bil izjemno obsežen in temeljit fotografski album kirurga te bolnišnice, ki je posredoval številne podatke, le svojega imena ne. Po zaslugi naklonjenosti Vojaško-zgodovinskega muzeja na Dunaju je razstava v celoti izpolnila enega temeljnih ciljev naših tematskih razstav, to je predstavljanje še neobjavljenih fotografij in podatkov. Veliko zanimanje je pokazala tudi strokovna javnost. V naslednjem letu je bila razstava v digitalni obliki posredovana medicinski fakulteti Univerze Pecs na Madžarskem.

V letu 2012 smo se ponovno »vrnili« k Italijanom. Na razstavo o zaledju IV. armadnega korpusa italijanske vojske smo postavili rekordno število fotografij, kar 250. Običajno se to približuje številki

200, zato smo namestili dodatne panoje. Oblikovanje in estetika sta v zasledovanju že omenjenega temeljnega cilja v takšnih primerih zapostavljena in je prednost dana vsebini. Priložnost čim temeljitejši predstavitvi določene tematike je treba dobro izkoristiti. Po enem letu se okno s pogledom v preteklost zapre in neumeščeno gradivo ostane javnosti neznano.

Fotografije nam lahko vzbujajo razna občutja in posredujejo veliko podatkov, a to lahko počnejo tudi dokumenti. Ti so nanizali vse vojaške mostove in njihove tehnične podatke, seznam vseh vojnih bolnišnic in njihove položaje. Obiskovalci so lahko spremljali izginjanje slovenskih napisov s hiš v Kobaridu in postavljanje novih, italijanskih, ki so razkrivali, v kakšne namene je te zgradbe uporabljala italijanska vojska. Poseben pečat so razstavi dajale fotografije zaledja ob Nadiži in na Kobariškem, ki jih je v album umestil vojaški kurat Feliciano Marini. Človek, ki je album kupil, ni niti vedel, kdo je bil njegov avtor. Povsem po naključju sem naletel na objavo njegovih spominov, v katerih je pripoved sledila fotografijam v albumu. Kaj boljšega si za razstavo nisem mogel zamisliti. Zanimive so bile fotografije, ki so ponazarjale postopek gradnje treh začasnih soških jezov nad Kobaridom, s katerimi bi na začetku 11. ofenzive za en sam dan nekoliko znižali reko v srednjem toku in olajšali prehod enot na levi breg in proti Banjški planoti. V italijanskih ilustriranih revijah so nekatere od teh posnetkov objavili z nesmiselno navedbo, da gre za jezove nad Anhovim. Ni presenetljivo, da to veliko napako ponavljajo pisci še danes.

Veliko napačnih podatkov je bilo z objavami v tisku posredovano javnosti že med vojno. Posamezni ustvarjalci spominskih albumov so te urejali še leta po vojni, ko jim je že začel pešati spomin. Obe vojski sta imeli težave s slovenskimi toponimi. V arhivih so se zvrstile generacije arhivarjev, katerim je postajala vsebina dediščine, ki so jo hranili, vse bolj oddaljena in preobsežna za podrobno proučevanje. Delež fotografij, ki niso opremljene z nikakršnimi podatki, je zelo velik in bo takšen brez zunanjih poznavalcev tudi ostal. Še danes bi lahko v javnih arhivih našli na odmaknjenih policah in v omarah, ki jih je težko odpreti, fotografije in albume, ki so pravi zakladi. Razlogov za netočnosti v podatkih je še več in za resne objave je nujno dosledno preverjanje. Mimogrede lahko najdemo spodrsnjaje celo v enciklopediji, da širokega in dostopnega medija, kakršen je svetovni splet, niti ne omenjam.

Preden sklenem, naj namenim nekaj besed še razstavama, ki bosta

*Italijanska prva obrambna črta na Batognici
(iz zbirke Kobariškega muzeja)*

predstavljani v prihodnjih dveh letih. V prvi (24. 10. 2015 – 10. 10. 2016) bomo nadaljevali pot po italijanskem zaledju do Žage, večji del razstave pa bo namenjen italijanskim položajem v Krnskem pogorju. Delež še ne objavljenih fotografij bo velik, pri čemer bo izstopal album sanitetnega stotnika, direktorja vojnih bolnišnic v Kobaridu in na Srpenici, dr. Augusta Wittinga iz Firenc. Podobno velja tudi za fotografije iz območja Kožljaka in Batognice.

Sledila ji bo »sestrska« razstava o avstro-ogrskih enotah v visokogorju s podobnimi izzivi in željo, da bi do tedaj pridobili primerno kakovostno gradivo. Pričakovanja poznavalcev zgodovinskih dogajanj, kakršni so člani *Društva soška fronta 1915–1917*, so ob natisu novih knjig s ponavljajočimi se ilustracijami najbrž pogosto neizpolnjena. Upam, da jim bosta obe razstavi prinesli nekaj novega in da jih ne bosta razočarali. Podobno upam tudi za projekcijo kobariške bitke na veliki maketi Zgornjega Posočja, ki bo na ogled v prihodnji sezoni. Pomenila bo najavo dogodkov in razstave ob 100-letnici bitke.

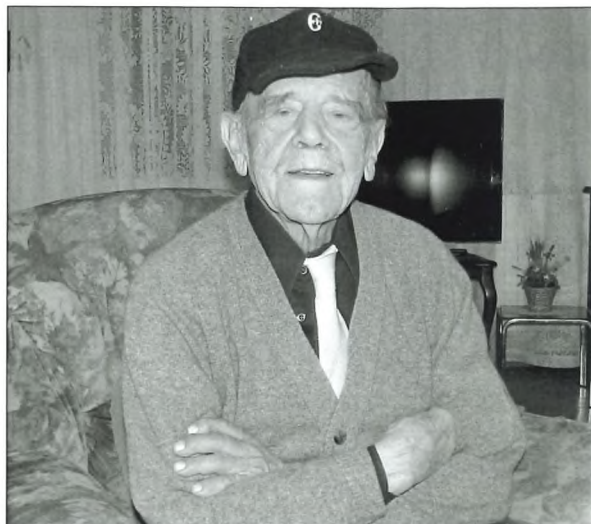
IN MEMORIAM SLAVKO ZUPAN 1911–2015

Vinko Avsenak

Slavko Zupan je imel dolgo in razgibano življenjsko pot, na kateri se je nabralo veliko zanimivosti, saj je živel v štirih državah, Avstro-Ogrski, SHS, Jugoslaviji in Sloveniji, in če prištejemo še dve okupacijski državi, Italijo in Nemčijo, potem jih je bilo celo šest. Ker ga je narava obdarila tudi s prijaznostjo in gostobesednostjo in ker je bil njegov spomin kljub častitljivi starosti na zavidljivi ravni, smo bili deležni njegovih izrednih pripovedi o preteklih dogodkih in nekdanjem življenju. Vedno je zvedavo in radovedno gledal na zgodovinska in družbena dogajanja ter jih rad prenašal na mlajše.

Rodil se je 31. 12. 1911 v Ljubljani. Otroštvo mu je v številni družini teklo na Čopovi ulici v Ljubljani (danes Čufarjeva). Njegov starejši brat Jože je bil znameniti gledališki in filmski igralec, ki je ustvaril nekatere nepozabne like. Po končani meščanski in trgovski šoli se je Slavko leta 1931 zaposlil v zavarovalniški družbi Phönix. Njen lastnik, Jud po rodu, je od uslužbencev zahteval primerno zunanjo urejenost in to odliko je Slavko ohranil vse življenje. S ponosom je poudarjal, da so jim na meščanski šoli privzgjajali rodoljubje in da so pouk zaključevali z glasnim: »Domovina vedno mislim nate in na neosvobojene brate!« Učili so se na pamet državne himne, predvsem slovanskih držav, s katerimi so v duhu vseslovankega gibanja gojili prijateljske odnose. Predvsem sokolska društva so prirejala meddržavne zlete in delovala povezovalno, s Čehi še posebej. Ker je bil kot vsa njegova družina republikansko usmerjen in narodno zaveden, je imel težave z oblastmi Kraljevine Jugoslavije. Leta 1934 je šel k vojakom v Vinkovce in Beograd, leta 1938 pa se zaposlil v službi socialnega zavarovanja. Aprilski zlom jugoslovanske vojske je dočakal na položajih 40. pehotnega polka pri Višnji Gori. Po kapitulaciji so ga Italijani internirali v taborišči Gonars in Renicci. Po izpustitvi je bil v nemškem rajhu do konca vojne na prisilnem delu na Notranjskem, kjer je pripravljaval drva za pogon lokomotiv. Leta 1955 se je z družino preselil v Izolo, kjer je ostal dolgih 40 let. Najprej se je zaposlil pri Narodni banki Koper, na kateri je bil tudi v. d. direktorja, kasneje pa tajnik na Gospodarski zbornici Slovenije, podružnici Koper. Kljub temu da je bil krščanski socialist, je v občini Izola poleg redne službe opravljal nekatere pomembnejše naloge. Tako je bil med drugim predsednik stanovanjskega sklada in turističnega društva ter porotnik na gospodarskem sodišču... Po upokojitvi sta se s soprogo Darinko preselila v Prvačino, v njeno domačo in rojstno hišo, v njuno zadnje prebivališče.

Med prvo svetovno vojno je bil sicer otrok, toda njegova pričevanja so kljub temu dragocena. Družina Zupan je stanovala nedaleč od železniške postaje, ki je zaznamovala Slavkovo otroštvo. Z vrstniki

je tja dnevno zahajal, opazoval prihode in odhode vlakov, potnike in potnice, vojne ujetnike, razkladanja in nakladanja vagonov... Med drugim je tam julija 1917 videl tudi zadnjega avstro-ogrskega cesarja Karla in njegovo soprogo Cito, o čemer je pogosto s ponosom govoril. Vrvež na postaji in v njeni neposredni bližini se je seveda povečal, ko se je začela prva svetovna vojna, še posebej po vstopu Italije v vojno, po odprtju soške fronte v maju 1915. Tudi njegov oče je bil vpoklican in je kot železničar služil v Galiciji. V posebnem spominu je Slavko hranil vojake 27. pehotnega polka iz »belgijske« kasarne na Metelkovi ulici, ki so ob nedeljah v spremstvu vojaške godbe strumno korakali k vojaški maši v cerkev sv. Petra. Rad je pripovedoval tudi o 18. februarju 1916, ko so Italijani z letali bombardirali Ljubljano. Takrat je poslušal brnenje letalskih motorjev in pikanje granat ter gledal za odhajajočimi letali.

Pred prebojem pri Kobaridu so se transporti raznovrstne opreme in orožja znatno povečali. Vlaki so nenehno prihajali in odhajali ter od priprav na 12. soško bitko je vse hrumelo. Ko pa se je po preboju bojna črta premaknila na reko Piavo, so po Ljubljani zavihrale slovenske zastave. Zavladalo je veliko navdušenje in mnogi begunci, ki so živeli v bližnjih barakah, predvsem Furlanke z otroki, s katerimi se je Slavko družil, so hrepeneče pričakovali, da se bodo kmalu vrnil domov. Toda na vrnitev je bilo treba še počakati.

Dobro se je spominjal tudi očetove vrnitve iz Galicije, vendar oče je moral potem še na Južno Tirolsko, kjer je dočakal zlom avstro-ogrske vojske in konec vojne. Po vojni je Ljubljano zajel vrtnec viharnih dogod-

kov, ki so si hitro sledili. Skozi mesto se je zgrnila brezmejna množica vojakov raznih narodnosti, ki so se vračali s fronte domov. Mesto je težko dihala, saj ni bilo mogoče organizirati hitrih prevozov do ciljnih krajev.

Slavko je vzneseno pripovedoval o 29. oktobru 1918, ko je deželna vlada za Slovenijo pod vodstvom Josipa viteza pl. Pogačnika proglasila novoustanovljeno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ob tej priliki je bilo v Ljubljani veliko, množično zborovanje. Ljudje so zaživel v novem upanju in veri v boljšo prihodnost. Toda po vojni so sledila mučna, negotova leta, ki sta jih predvsem zaznamovala izguba Primorske in boj za Koroško. Slavka so navduševali boji za severno mejo, v katerih so se general Maister, poročnik Malgaj in drugi zagnano borili za priključitev koroških bratov k matici. Zanj sta imela koroški plebiscit in razburkano vzdušje pred njim in po njem poseben pomen. Kmalu je do Ljubljane pljusknil drugi begunski val primorskih beguncev, ki so bežali pred novimi gospodarji in njihovim jarmom, ki jih je vse bolj stiskal in poniževal. Začasno so bivali pri dobrih ljudeh, ki so jih sprejeli pod streho, v tovornih vagonih in podobno. Leta 1936 je bil Slavko na orožnih vajah s planinskim polkom na Bohinjski Beli, in ko je s tovariši z Bogatina grenkobno gledal na Tolmin, si je hrepeneče govoril, da bo nekoč spet slovenski. Bil je tudi član kulturno-rodoljubnega društva *Branibor*, v katerem je v tridesetih letih organiziral več izletov na Koroško, v Gorico.

V svojem dolgem življenju je bil dejaven na številnih področjih. Predajal se jim je s srcem in to ga je vsekakor bogatilo in notranje krepi. Zagnano in z veseljem se je ukvarjal z zgodovino prve svetovne vojne, obujal spomine nanjo in se redno udeleževal tovrstnih prireditvev. Bil je tudi član *Društva soška fronta 1915-1917*, v katerem je s svojo pojavo deloval kot starosta. Kljub visoki starosti je vse do konca kazal neverjetno vitalnost in spomin. Nista mu opešala sluh in vid, saj je bral in pisal brez očal. Na vprašanje o receptu za visoko starost je odgovarjal, da je vseskozi živel navadno, preprosto življenje, a da je veliko in dobro spal.

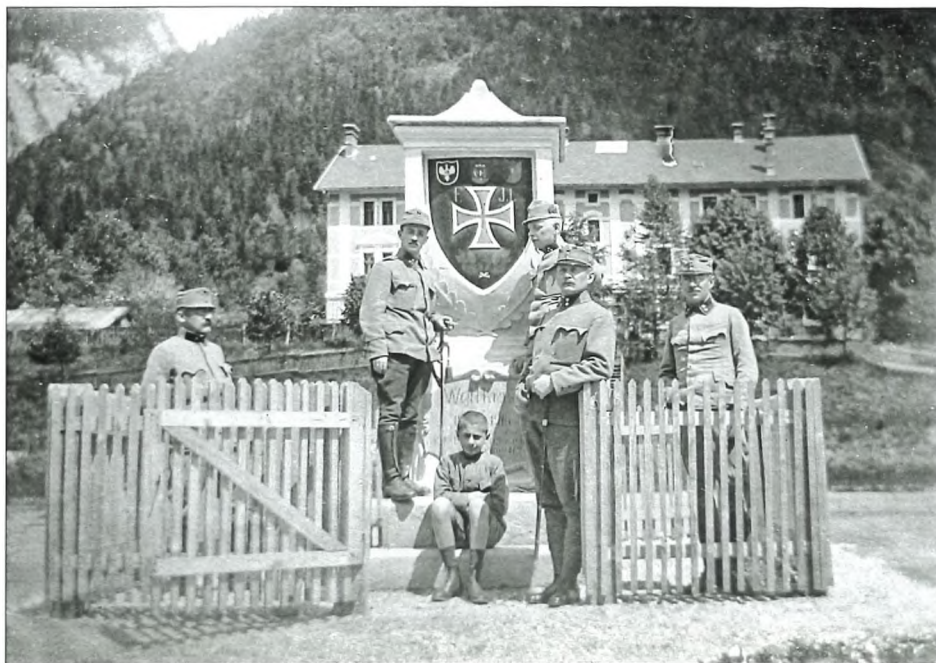
Slavko Zupan je umrl 24. aprila 1915, v 104. letu starosti, in počiva na pokopališču v Prvačini. Občutim iskreno hvaležnost, da sem lahko z njim vedno prijetno kramljal in z njegovega toplega doma odhajal obogaten. Meni in vsem kolegom v društvu je bilo v veliko čast in veselje, da smo bili deležni njegove družbe in njegovega izjemnega poznavanja preteklega časa ter njegovih dragocenih življenjskih izkušenj.

Gospod Slavko, hvala za vse in počivajte v miru!

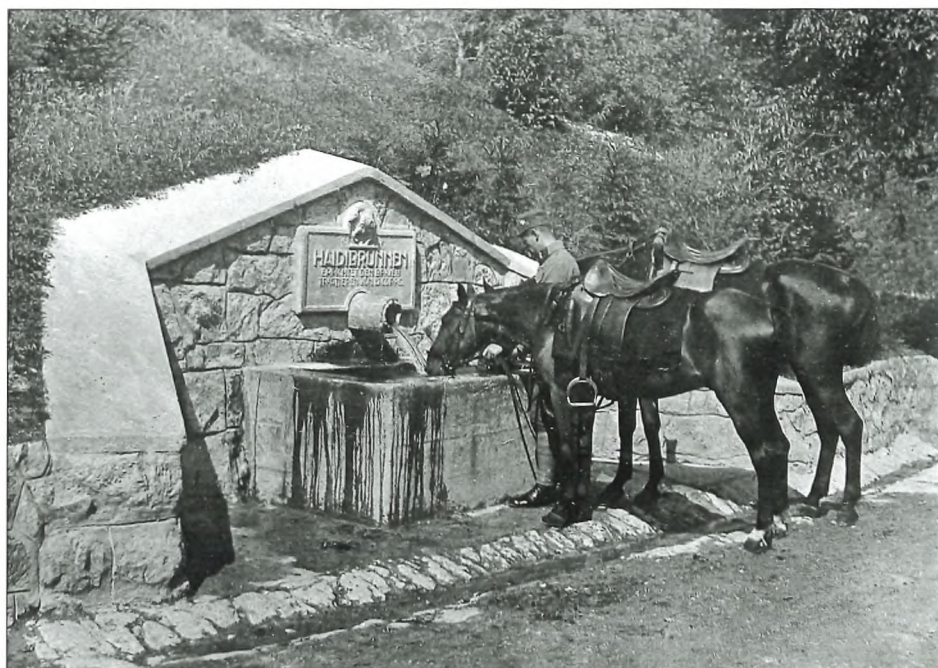

Slavko Zupan je bil tudi velik zbiralec zgodovinskega in narodnega blaga. V njegovi zapuščini so številni stari časopisi, fotografije, razglednice in raznovrstni predmeti kulturne dediščine. Med njimi je tudi umetelno rezbarjen lesen križ, sestavljen in postavljen v steklenici, ki ga je izdelal ruski ujetnik. Slavko je to čudovito zapuščino prve svetovne vojne prinesel in predstavil v Goriški knjižnici Franceta Bevka, kjer so 28. marca 2012 priredili zbirateljski dan v okviru evropske akcije Europeana 1914-1918.

FOTO ALBUM
SPOMENIKI, KI JIH NI VEČ

*Spomenik pred vojaško bolnišnico v Hrušici
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

*Vodnjak, posvečen oskrbovalnim enotam XV. korpusa
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

FOTO ALBUM

*Spomenik ob železniški stražnici pri Šentmavru
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)*

*Obležje posvečeno poveljniku 61. pehotnega polka
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

FOTO ALBUM

*Spomenik posvečen cesarju Karlu v Vitovljah
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)*

*Vodno korito na Krasu
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)*

Sodelavci te številke:

- prof. Vinko Avsenak, prevajalec in publicist, Škofljica pri Ljubljani
- Matic Batič, zgodovinar in germanist, Cesta pri Ajdovščini
- Matjaž Cerovac, univ. dipl. inž. rud. in geot. v pokoju, ljubitelj zgodovine soške fronte, Šmartno ob Paki
- Željko Cimprič, univ. dipl. pravnik, kustos Kobariškega muzeja, raziskovalec zgodovine soške fronte, Kobarid
- Mitja Juren, zbiratelj in publicist, Rupa - Peč (I)
- mag. Vasja Klavora, primarij v pokoju in publicist, Nova Gorica
- Simon Kovačič, zbiratelj in publicist, Šempeter pri Gorici
- Milan Kreslin, kulturni delavec, glasbenik, Beltinci
- Elza Kumar, upokojena učiteljica, Solkana
- Mirko Kurinčič, zbiratelj, raziskovalec krajevne zgodovine in soške fronte, Drežnica
- Mitja Močnik, višji podčastnik SV, publicist in zbiratelj, Hum v Goriških Brdih
- Tadej Munih, predsednik Društva soška fronta 1915–1917, Nova Gorica
- dr. Dušan Nečak, zgodovinar in univerzitetni profesor v pokoju, Ljubljana
- Tamás Pintér, zgodovinar, publicist, raziskovalec zgodovine soške fronte, Budimpešta (H)
- David Erik Pipan, zbiratelj in publicist, Nova Gorica
- mag. Renato Podbersič ml., zgodovinar, Nova Gorica
- Vili Prinčič, kulturni delavec in publicist, Pevma pri Gorici (I)
- Ivan Rudolf, publicist, zbiratelj, Črni Vrh nad Idrijo
- mag. Mojca Rutar, publicistka in raziskovalka zgodovine soške fronte, Tolmin
- Anton Škrli, trgovski poslovodja v pokoju, kantavtor in raziskovalec krajevne zgodovine, Knežak
- Olga Šušmelj, upokojena prevajalka za nemščino in angleščino, Nova Gorica

steklo NEMEC

Vinogradništvo
DORNBERG
Dipavska dolina

Zalošče 29d, 5294 Dornberk
05 301 76 88, 041 352 045
www.dornberg.si

Izid revije so finančno podprli:

Občina
Šempeter-Vrtojba

MESTNA OBČINA
NOVA GORICA

Občina Kanal

OBČINA
MIREN - KOSTANJEVICA

OBČINA BRDA

ISSN 1580-7282

9 771580 728004